

СПІЛКА ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ

**ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТЕ ВИРОБНИЦТВО –
ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ
НА ТОВАРНИХ РИНКАХ УКРАЇНИ**

*(матеріали VIII Пленуму Співки економістів України
та Всеукраїнської науково-практичної конференції)*

Київ – 2013

Оскольський В.В.
Президент Спілки економістів України,
академік АЕН України, професор

**ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТЕ ВИРОБНИЦТВО: ЕКОНОМІЧНІ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ**

Доповідь на Всеукраїнській науково-практичній
конференції 19 вересня 2013 р. м. Рівне

Шановні члени Правління Спілки економістів України!
Шановні учасники конференції! Дорогі друзі і колеги!

Дозвольте мені сердечно привітати вас у цьому прекрасному місті-парку, поселенню ще в доісторичні часи ранніх слов'ян-землеробів, у місті якому виповнюється 725 років і в якому в різні часи жили, працювали та творили: Михайло Драгоманов, Микола Лисенко, Володимир Короленко, Олена Теліга.

Від імені Правління Спілки, Президії та майже 36-тисячного колективу членів Спілки хочу подякувати керівництву Рівненської облдержадміністрації, обласної Ради, а також керівництву Рівненського Національного університету водного господарства та природокористування, Голові Рівненського обласного осередку Спілки, академіку АЕН України, професору Кушнір Н.Б. і Віце-президенту Спілки, академіку АЕН України, Заслуженому економісту України, професору Павлову В.І. за сприяння і активну участь в організації підготовки VIII Пленуму Спілки економістів та Всеукраїнської науково-практичної конференції.

Тема сьогоднішнього Пленуму і конференції вибрана не випадково. Більше того, проблемам екології і раціонального бережливого природокористування Спілка присвячує вже третю конференцію підряд. Ми розуміємо, що проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для нашої Планети в цілому. Адже без чистих

продуктів харчування, без чистої води і чистого повітря людина існувати не зможе.

На початку третього тисячоліття земна цивілізація зіткнулася з катастрофічними змінами в довкіллі у зв'язку зі зростанням забруднення атмосферного повітря та Світового океану, збільшення чисельності населення, змінами клімату, зниженням рівня ґрунтових вод, скороченням посівних площ на душу населення, занепадом рибальства, зменшенням площі та погіршенням структури лісів, опустелюванням, втратами генетичного потенціалу рослинного і тваринного світу. Сучасний розвиток людства характеризується небаченим раніше антропогенним навантаженням на «плівку життя».

Загальноновизнано, що біосфера Планети деградує, людство наближається до екологічної катастрофи. В умовах ринкової економіки, у гонитві за одержанням миттєвої вигоди, по-хижацьки викачуючи надра Землі, власноручно посилюючи техногенний прес на природу, людство все більше й більше втягується в діяльність, яка призводить до руйнації навколишнього середовища без якого життя людини стане просто неможливим.

Оскільки проблеми навколишнього природного середовища не можуть бути вирішені в межах національних кордонів, світова спільнота намагається виробити інструменти міжнародної співпраці на шляху вирішення питань, пов'язаних із глобальним управлінням довкіллям.

Відома заява членів Римського клубу (1968 р.), Міжнародна конференція ООН з проблем довкілля в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Кіотський протокол (1997 р.), Саміт «Ріо-1992+10», що відбувся в Йоханнесбурзі (2002 р.) дали поштовх вирішенню нагальних проблем довкілля і подоланню глобальних екологічних загроз, але не стали переломними в житті земної цивілізації, яка продовжує рухатися до прірви.

Не став доленосним і Саміт 193 держав, який відбувся в Копенгагені в грудні 2009 р., де вирішувалася доля Кіотських домовленостей після 2012 р.

Найбільш радикальними і результативними були кроки щодо оздоровлення довкілля, зроблені в рамках Кіотського протоколу (1997-2009 рр.). Але вони викликали глибоке занепокоєння потужних промислових компаній світу, які забруднюють довкілля парниковими газами, і розпочали відкриту та приховану інформаційну війну проти нього та його дії після 2012 р. Як наслідок, до попередньо узгоджених домовленостей не приєдналися США, Китай та деякі інші країни.

Особливої уваги заслуговує третій світовий Саміт зі сталого розвитку, скликаний ООН у червні 2012 р. в Ріо-де-Жанейро («Ріо+20»), який прийняв глибокий за змістом підсумковий документ Саміту «Майбутнє, якого ми хочемо». Це був наймасовіший саміт, в роботі якого взяли участь понад 45 тис. осіб із різних країн світу. Через відсутність консенсусу підсумковий документ чергового саміту знову не вмістив положень обов'язкової юридичної сили. Проте, ми переконані, що цей документ, спрямований у майбутнє, заслуговує глибокого аналізу та адекватних дій. Відповідним урядовим структурам треба глибоко і професійно осмислити **ініціативу Президента України В.Ф. Януковича щодо необхідності підготовки Екологічної Конституції Землі та заснування Світової Екологічної Організації** (*ініціатива проголошена на 66-й сесії ГА ООН 22 вересня 2011 р.*) і продовжувати активну роботу з просування цієї ініціативи на сесіях ГА ООН та інших міжнародних форумах, розробити та внести на їх розгляд відповідний проект документу.

Яку ж екологічну ситуацію ми маємо зараз на Україні? Технологічна відсталість ряду галузей, велика енергоемність і матеріаломісткість вітчизняної економіки, низький рівень

переробки сировини, фізична зношеність основних фондів на більшості підприємств України зумовлюють надмірне забруднення навколишнього природного середовища, зниження конкурентоспроможності продукції, негативно впливають на природно-ресурсний потенціал країни, погіршують здоров'я і знижують тривалість життя населення. Лише за останні 22 роки чисельність населення України зменшилась на 6,2 млн. чоловік.

За різними показниками, на території України щорічно утворюється від 700 до 800 млн. тонн відходів. Загальний обсяг накопичених на території України відходів перевищує 30 млрд. тон, у тому числі шкідливих (токсичних) – 2,9 млрд. тонн. В окремих регіонах і містах України, де зосереджено значна кількість гірничодобувних, металургійних, хімічних та нафтопереробних виробництв, граничні рівні забруднення докілья перевищують норми в рази.

За ступенем небезпечності для здоров'я людини забруднення атмосферного повітря є головним негативним чинником. В Україні практично немає жодного промислового об'єкта, внаслідок виробничої діяльності якого концентрація основних забруднювальних речовин не перевищувала б гранично допустимих показників. На сьогодні функціонує близько 10 тис. об'єктів потенційно підвищеної екологічної та техногенної небезпеки. Тільки 15 відсотків жителів міст проживають в умовах малого забруднення повітря, 52 відсотки – помірного, 24 відсотки – сильного і 8 відсотків – у край сильного забруднення.

Значна частина населення України використовує для життєвих потреб недоброякісну воду, що загрожує здоров'ю нації. Близько 60 відсотків населення споживає воду з Дніпра, 15 відсотків – з інших поверхневих джерел і 25 відсотків використовує підземні джерела водозабезпечення.

Майже всі річкові басейни України забруднені або дуже забруднені. Якісний стан підземних вод унаслідок господарської діяльності також постійно погіршується. Екологічно найбільш незадовільний якісний стан підземних вод у Донецькому та Криворізькому регіонах. Водосховища на Дніпрі стали акумуляторами забруднювальних речовин.

Основними чинниками забруднення ґрунтів є важкі метали та залишки пестицидів. Забруднення ґрунтів важкими металами зумовлене, насамперед, виробничою діяльністю підприємств паливно-енергетичного комплексу.

Перед економікою України стоїть завдання глибокої реструктуризації та оновлення промислового комплексу з метою створення умов для пришвидшеного технологічного його розвитку на основі інновацій, забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції з одночасним зменшенням рівня шкідливого впливу на довкілля. Економічна політика, вважають вчені, може бути ефективною нині лише за умови врахування питань збереження довкілля в процесах прийняття рішень у різних галузях економіки.

Починаючи з середини 90-х років, до забрудненої води і повітря, які споживають люди, додалися ще й *генномодифіковані продукти харчування*. Їх виробництво стрімко зростає і може вийти з-під контролю людини та знищити біосферу Землі, а з нею і людство. На жаль, через недостатню вивченість та матеріальну зацікавленість багато політиків і, навіть, деякі вчені активно пропагують ГМО у виробництво, мотивуючи це як найкращий засіб збільшення виробництва продуктів харчування і боротьби з голодом у ряді регіонів світу.

Тут, думаю, доречно буде процитувати думку всесвітньо відомого вченого, академіка Російської академії медико-технічних наук, доктора біологічних наук Петра Гаряєва, який виступаючи на з'їзді вчителів (2011 р.) сказав:

«Трансгенные продукты, трансгенная инженерия – это нарушение всех мыслимых и немыслимых законов природы. Приведу конкретный пример. Широко известен эксперимент по введению в картофель гена, ответственного за синтез фермента, убивающего колорадского жука. Но мало известно, что подопытные мыши, отведав эту картошку, умирали от рака кишечника. Так и ведем человечество к вырождению».

Громадськість світу і України турбує швидкість поширення ГМ-рослин. Масово культивувати такі рослини почали у 1996 році. Тоді вони зростали щорічно на 1,5 млн. гектарів. А вже у 2012 р. – займали у 28 країнах 170,3 млн. га. Це – понад 10 проц. світових посівних площ. Перше місце надійно утримують США, де ГМ-культури вирощують на 69 млн. га; друге місце займає Бразилія (30 млн. га); третє – Аргентина (23,7 млн. га); четверте – Канада (10,4 млн. га); п'яте – Індія (10,4 млн. ГМ-бавовнику).

За даними департаменту харчової промисловості і сільського господарства Каліфорнії не менше 70% переробленої продукції в супермаркетах США мають ГМ-компоненти: 93% сої, 86% кукурудзи і 93% бавовни і рапсу, які висаджені в країні в 2010 р., – результат генної інженерії.

Високі темпи поширення ГМ-рослин обумовлюється підвищеними прибутками для фермерів. Однак, проведеними дослідженнями, наприклад, в Іспанії встановлено, що не в кожній провінції вони прибуткові, на них також можна легко «прогоріти».

В ЄС вирощується поки-що єдина ГМ-культура – це стійка до шкідників кукурудза.

Варто зазначити, що закордонні біотехнологічні компанії надто зацікавлені у просуванні трансгенних технологій на ринок України. Адже у цій справі обертаються немалі гроші. Сьогодні біоіндустрія, спільно з біофармацевтикою, за капіталізацією посідає третє місце

серед провідних секторів світової економіки, поступаючись лише банківському та нафтогазовому секторам. Світовий ринок генно-інженерного посівного матеріалу у 2012 р. становив близько 15 млрд. доларів. Зрозуміло, що участь нашої держави у «трансгенному клубі» – це додаткові прибутки для закордонних компаній.

Спроби прорватися на нашу землю вже були. Всі пам'ятають картоплю, яку відома ГМ-компанія «Монсанта» наприкінці 1990-х «обкатувала на українських полях», вирощуючи одразу у кількох областях. Цю картоплю оминає колорадський жук. На щастя тоді вітчизняні народні обранці під час розгляду у сесійній залі «провалили» законопроект, який би «увімкнув» зелене світло для промислового виробництва в Україні тієї бульби.

Аналіз економістів свідчить, що генна інженерія не вирішує проблему нестачі продовольства. Вирішення проблеми голоду за допомогою ГМП – міф, котрий на сьогодні є єдиним, що залишився, аргументом «за» подальше розповсюдження ГМ-продукції. Однак, і він не витримує ніякої критики. Навіть країни «третього світу», в яких існує проблема голоду, називають це не інакше як використання їх території як полігону для випробування ГМО.

На жаль, до цього часу вчені не дали однозначної відповіді на питання чи шкідлива (і наскільки шкідлива) для вживання людиною модифікована продукція. Але, чим більше виготовляється ГМ-продукції, чим більше з'являється інформації про неї у ЗМІ, тим більший супротив проти неї у суспільстві провідних країн світу. Все більше держав встановлюють мораторій на імпорт ГМП.

Паралельно зі зростанням супротиву проти ГМП, активно збільшується і попит населення на чисту органічну продукцію. В Європі спостерігається справжній бум на екологічно чисту продукцію. За даними Міжнародної

Федерації органічного руху, ринок екопродуктів зростає на 20 процентів за рік.

Відповідно до Індексу екологічної ефективності світовим лідером еко-руху стала Швейцарія – найбільш непримиренна до ненатуральних продуктів. Чиста екологія та здорове харчування дають позитивний результат – середній вік громадян цієї країни становить 81 рік. Завітавши в біомагазин в Берліні, наприклад, можна побачити повну лінійку: починаючи від овочів та фруктів і завершуючи екологічно чистим пивом.

Активно зростає попит на екологічно чисту продукцію і українських споживачів. Останнім часом з'являються перші магазини, в яких продаються продукти харчування, весь цикл виробництва яких, передбачає повну відмову від використання ГМ-компонентів, пестицидів, мінеральних добрив, антибіотиків і гормонів росту, різного роду консервантів, антиоксидантів, ароматизаторів, фарбників, смакових та інших добавок штучного походження. І хоч ціна на такі продукти безпідставно завищена, обсяги продажів екопродуктів помітно зростають. Якщо в 2008 р. екоринок в Україні оцінювався в 5,2 млн. грн. , то в 2012 р. він досяг суми в 60 млн. грн., або зріс в 11,5 раза.

Зрозуміло, що з кожним роком, зі зростанням попиту збільшуються і масштаби органічного виробництва. За даними Міжнародної федерації органічного руху (IFOAM), у 2010 р. площі, зайняті органічним землеробством, досягли 37 млн. га, що становить 0,9% сільськогосподарських земель. Країнами-лідерами є: Австралія (12 млн. га) та Аргентина (4,18 млн. га). Кількість сертифікованих господарств становить 1,6 млн., які знаходяться в 160 країнах світу.

В Україні органічне виробництво перебуває на етапі активного розвитку, збільшується кількість сільськогосподарських підприємств, що сертифікують свою

діяльність згідно з органічними стандартами. Якщо в 2005 р., (за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки»), діяло 72 сертифікованих органічних підприємства, то в 2011 р. їх кількість збільшилась у 2,2 рази і склала 155. Загальна площа органічних сільськогосподарських угідь становить 270,3 тис. га (22 місце в світі), а їх частка в загальній структурі сільськогосподарських угідь України – 0,65%. Для прикладу, в Ліхтенштейні та Австрії частка органічних угідь перевищує 20%. Вирощуються зернові, олійні, та бобові культури. Вирощування органічних овочів та фруктів перебуває на початковому етапі.

Більшість українських «органічних» господарств розташовані на території Одеської, Херсонської, Полтавської, Вінницької, Львівської, Тернопільської, Чернігівської та Хмельницької областей. Часто ці господарства є учасниками проектів із впровадження органічного землеробства в Україні та співпрацюють з іноземними компаніями, насамперед, із Швейцарії та Німеччини.

Найвідомішими з органічних господарств є: ПП «Агроекологія» (Полтавська обл.), група компаній «Етнопродукт» (Чернігівська обл.), ТОВ «Галекс-Агро» (Житомирська обл.), «Органічне» господарство «Махаріші» (Херсонська та Миколаївська обл.), ТОВ «Жива земля Потутори» (Тернопільська обл.), «Царський садівник» (Київська обл.) та інші.

Формування ринку органічних продуктів харчування в Україні відбувається під дією внутрішніх та зовнішніх чинників. Внутрішні чинники зумовлюють зростання попиту на безпечні та здорові продукти харчування з підвищенням рівня життя населення. Зовнішні чинники спричинені динамічним зростанням світового ринку органічної продукції та зацікавленістю міжнародної спільноти в Україні як потенційно потужному виробникові такої продукції. За

даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» в 2011 р. обсяги продажів органічної продукції склали 55,6 млн. грн. з потенційним приростом 80–100% щороку. Це всього 0,022% загальної кількості сільськогосподарської продукції, що продається в Україні, тоді як в країнах Євросоюзу, таких як Данія та Австрія даний показник перевищує 7%.

Інфраструктура ринку органічної продукції ще слаборозвинена, тому виробники сильно обмежені у застосуванні маркетингових підходів для просування товарів. Недостатня розвиненість нормативної бази та відповідної системи сертифікації створює на шляху виробників чистої продукції багато труднощів, у тому числі й у позиціонуванні продукції на ринку.

Ще в травні 2007 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів». Однак, через відсутність належної організації виконання і відповідного контролю, *цей вкрай важливий і необхідний Закон виконується незадовільно*. В Україні і сьогодні немає реальної системи контролю ГМО на своїй території, єдиного реєстру ГМ-організмів, грамотного порядку маркування ГМО і ГМ-продукції, затверджених методик польових випробувань трансгенних ліній сільськогосподарських рослин. Усі процедури з детекції ГМО, навіть у лабораторіях, які пройшли акредитацію, не ліцензуються, як того вимагає Закон, а отже, усі їхні висновки перебувають за межами правового поля. Як наслідок – відсутність маркування, що вказує на вміст від 0,9% ГМ-інгредієнтів у продуктах, як це робиться в країнах ЄС й Росії; посіви трансгенних культур на території ряду областей (хоч Закон це забороняє); зелена вулиця для тих, хто завозить у нашу країну ГМО, у тому числі, ніде не зареєстровані. Отже, в країні порушується

низка національних нормативних актів, а також наші міжнародні зобов'язання, стороною яких є Україна (зокрема Картахенський протокол, Орхуська конвенція).

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, приблизно 70% українських виробників постачають органічну продукцію за кордон. Вирощена в Україні продукція вивозиться переважно в країни Євросоюзу (Італію, Німеччину, Нідерланди, Швейцарію, Францію), до Північної Америки (США і Канада), Росії, Ізраїлю та Японії. Експортується близько 80–90% органічної продукції, виробленої в Україні. Решту продукції реалізують на внутрішньому ринку як звичайну (незважаючи на те, що вона сертифікована за міжнародними стандартами), і лише 5–10% вітчизняної органічної продукції реалізується з позначкою «органічний продукт».

Як свідчать дослідження, в Україні вже склалися об'єктивні умови для активного формування попиту на органічну продукцію: споживачі готові платити розумну цінову надбавку за високоякісну, корисну й безпечну продовольчу продукцію. Потенційними споживачами органічної продукції вже зараз можуть стати близько 5% населення великих та близько 1% населення середніх міст України. Це тому, що ціна на органічні продукти в торговельних мережах на сьогоднішній день сильно завищена. Якщо за кордоном націнка в середньому складає 15–30%, то в Україні може сягати 200–300%.

Держава намагається підтримати розвиток органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р., планується довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10%, передбачається стимулювання ведення органічного сільського господарства, унормування розвитку органічного

землеробства та створення системи його сертифікації. Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011–2020 рр. регулюється створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 р. їх використання до 50% від базового рівня. Залишилося лише забезпечити виконання поставлених завдань.

Підвищення якості та безпеки сільськогосподарської сировини і продовольства є пріоритетним завданням, яке вимагає розробки і затвердження національної стратегії в цій області. Нині розвиток екологічно чистого виробництва – прогресивна загальносвітова тенденція.

Вчені Спілки економістів України на підставі проведених досліджень дійшли висновку, що подальший розвиток органічного виробництва потребує удосконалення існуючої нормативно-правової бази з питань виробництва органічної сировини та продовольства шляхом прийняття Національної концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні; розроблення та впровадження у виробництво інноваційних технологій вирощування органічної продукції, забезпечення підготовки фахівців з питань органічного виробництва; запровадження системи економічних важелів та стимулів (субсидування фермерів, які переходять на органічне виробництво, а також агровиробників, які вже цим займаються, пільгове оподаткування, пільгове кредитування, державне страхування); створення національного сертифікаційного органу у сфері органічного виробництва; сприяння формуванню оптових та роздрібних ринків органічної продукції.

Реалізація стратегії індустріального розвитку вітчизняної економіки на інноваційних принципах, її

модернізація та оновлення вимагатиме тривалого часу і значних обсягів інвестицій. Тому, перехідний період трансформації економіки, пов'язаний з широким оновленням парку технологій, вимагатиме пошуку шляхів, які забезпечували б мінімізацію фінансових витрат підприємств для забезпечення ринку екологічно чистою конкурентоспроможною продукцією та послугами, а також істотне зменшення негативного впливу на довкілля.

Наївно думати, що високотехнологічні виробництва, які зможуть на рівних конкурувати з імпортом, з'являться в Україні самі по собі, ринковим шляхом – без державної підтримки інноваційних технологій не обійтись. Приватний бізнес просто не буде цього робити через надто великі витрати та ризики. Довгострокові капіталовкладення потрібні суспільству, але обтяжливі для ринку. Тому, сподіватися на інноваційну іноземну допомогу – це проявляти елементарну ринкову безграмотність. Адже зрозуміло, що закордонним інноваторам не потрібні конкуренти.

Як свідчить історичний досвід, процеси модернізації завжди супроводжувались активним державним регулюванням. Сьогодні інноваційні процеси вимагають розвинутої системи економічного передбачення, прогнозування, розвинутих інститутів формування та реалізації довгострокової стратегії розвитку. Ці пропозиції Спілка економістів вже неодноразово вносила і Парламенту, і Президенту, і Уряду України. Між тим, за останні 20 років в Україні практично втрачена система довгострокового прогнозування на 10–15–20 років; лише два роки як введена практика короткострокового 2-річного бюджетного планування, але це ніяк не може замінити прогнозування соціально-економічного розвитку країни. Залишаються без уваги переваги програмно-цільового планування.

Ми глибоко переконані, що для забезпечення стабільного, керованого і передбачуваного розвитку економіки України та її регіонів, впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва, перш за все, необхідно кардинально підвищити роль держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на поживлення інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання.

Пропонуємо невідкладно **перейти до державного стратегічного планування (прогнозування) розвитку країни** на основі загальнодержавної Програми стратегічного соціально-економічного розвитку України та її регіонів на довгостроковий період (15–25 років), яка має бути прийнята Верховною Радою України згідно з її конституційними повноваженнями.

В основу такої Програми необхідно покласти новітню ідеологію економіки знань та інноваційного ділового мислення, що забезпечить потужний потенціал реальних трансформацій усіх сфер суспільного життя країни та її регіонів, зорієнтованих на подолання кризових явищ і динамічне зростання економіки в умовах об'єктивних процесів інтеграції господарської системи країни у світовий економічний простір та очікуваного значного посилення конкурентної боротьби на міжнародних ринках у зв'язку з наступним циклом стабілізації та зростання економічної кон'юнктури у глобальному вимірі і формуванням нової «зеленої» економіки. Ця Програма має стати методологічною базою для розробки середньострокових п'ятирічних планів-прогнозів соціально-економічного розвитку України, окремих її регіонів, цільових державних галузевих та регіональних програм. І тільки на основі таких п'ятирічних

прогнозів соціально-економічного розвитку України повинен формуватися бюджет держави та регіонів.

Варто сказати, що і експерти ООН радять звернути увагу на формування нової «зеленої» економіки, яка передбачає зростання ролі держави і міжнародних органів у економічному регулюванні, створенні умов для розвитку бізнесу на основі нових «зелених» технологій та екологізації індустріальних галузей господарства (доклад ЮНЕП для властних структур, 2011 г.).

Головним завданням сучасної державної політики для впровадження та розвитку в Україні екологічно чистого виробництва повинно стати створення умов для ефективної роботи товаровиробників усіх форм власності і господарювання, які забезпечують екологічно безпечне виробництво і надання послуг з урахуванням специфіки природних умов і ресурсного потенціалу кожного регіону. Реалізація цього завдання тісно пов'язана з дією відповідних механізмів управління – правового, економічного, організаційного, кредитно-фінансового. Лише діючи в комплексі, вони дозволять створити правове поле, нормативну базу і економічну зацікавленість виробників впроваджувати інноваційні технології для екологічно чистого виробництва.

Економічними інструментами екологізації економіки є: гнучка податкова і цінова політика, пільгове кредитування, стимулююча система платежів за використані природні ресурси, бюджетне і альтернативне фінансування, адресне державне субсидування, компенсаційні і стимулюючі виплати за вилучення і повернення в господарський обіг орних земель, за раціональне використання і відновлення водних і лісових ресурсів, стимулювання розвитку малого та середнього екологічно чистого виробництва та послуг тощо.

Економічний механізм екологічно орієнтованого природокористування повинен доповнюватись такими заходами як-то: широке впровадження екологічних стандартів якості продукції, ліцензування господарського використання територій, економічний моніторинг земельного фонду, водних і лісових ресурсів, екологічна експертиза інвестиційних проектів господарського будівництва з залученням вчених та широкої громадськості, орієнтація при проектуванні на недопущення забруднення оточуючого середовища та використання природоруйнівних технологій і засобів праці.

Ми переконані, що Україні життєво необхідна Стратегія і державна Програма впровадження екологічно чистого виробництва, яка повинна визначати шляхи комплексного вирішення екологічних та економічних проблем, забезпечити передумови створення дієвої системи сприяння впровадженню суб'єктами господарювання стратегії та методів такого виробництва.

Перехід до «зеленої» економіки та переформатування, відповідно, свідомості суспільства, підвищення духовності людства, збереження екосистеми планети від знищення – проблема, гострота якої досягла критичної межі. Окремі локальні рішення вже не дадуть необхідних результатів. Суть її вирішення – в формуванні державної природоохоронної політики, яка б чітко визначала еколого-економічне партнерство між суб'єктами виробничої діяльності як всередині країни, так і в міжнародній торгівлі, а також здійсненні активної позиції держави у підтримці глобальних екологічних ініціатив. Таким чином, політику екологізації виробництва слід розглядати як складову національної і глобальної безпеки.

Вченими Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Академії економічних

наук України, Спілки економістів України розроблено проект **Національної концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні**. Учасникам Пленуму цей проект роздано. З урахуванням обговорення пропоную його схвалити і доручити Президії СЕУ надіслати її Президенту, Парламенту і Уряду України для розгляду і затвердження в установленому порядку.

За багаторічною традицією членам Пленуму СЕУ роздано також проект Рекомендацій нашої науково-практичної конференції, які з урахуванням обговорення пропонуємо схвалити.

Сподіваємося, що реалізація Рекомендацій конференції щодо впровадження в Україні екологічно чистого виробництва сприятиме створенню передумов для узгодження національної політики у сфері реструктуризації, модернізації і розвитку індустріальних секторів національної економіки та у сфері надання послуг із політикою охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та поліпшення якості життєвих умов населення.

Бажаю учасникам конференції плідної роботи.

Дякую за увагу.

Буркинський Б.В

. директор Інституту проблем ринку
та економіко-екологічних досліджень НАН України,
Голова Одеського ОП СЕУ,
академік НАН України, д.е.н., професор

ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЗЕЛЕНІ» РИНКИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ

В статті розглянуті передумови формування та впровадження Національної програми «Зелені ринки», яка дозволить не тільки підвищити ефективність та активізувати внутрішній ринок сільськогосподарської продукції, але й відкріє

перспективи до входження до глобальних мереж міжнародної сертифікації та постачання продовольчої продукції. Встановлено нові напрями переходу національної економіки до «зелених» перетворень.

Проблема екологізації господарських систем та життєвого простору, є тим джерелом з якого формуються певні наукові погляди на сутність подальшого економічного розвитку суспільства. Вона набуває актуальності і як вектор сучасної міжнародної та національної економічної політики, і як світовий процес, який потрібно оцінити та визначити орієнтири необхідних та достатніх трансформацій, і як подія що об'єднала більшість країн.

Так, у доповіді «Назустріч «зеленій» економіці» – один з ключових внесків ЮНЕП в процес підготовки «Ріо+20» – визначено досягнення таких загальних цілей, як викорінення бідності та забезпечення сталого розвитку в 21 столітті. Дана доповідь містить переконливі економічні та соціальні аргументи на користь інвестування двох відсотків світового ВВП в «озеленення» десяти найважливіших секторів економіки для того, щоб змінити сам характер розвитку та направити потоки державного і приватного капіталу на зменшення викидів вуглецю та ефективне використання ресурсів.

Такий підхід здатний стимулювати економічну активність і бізнес-сектору, так само, як звичайні інвестиційні моделі. Оцінки міжнародних експертів свідчать, що сценарій інвестування в «озеленення» економіки в розмірі 2% світового ВВП забезпечить у 2015–2050 рр. такі ж темпи довгострокових результатів, як і сценарій звичайного розвитку, але з одночасним запобіганням значних ризиків, що пов'язані зі зміною клімату, зростанням дефіциту води та втратою екосистемних послуг. Навіть при дуже консервативних

припущеннях сценарій зелених інвестицій дозволяє домогтися більш високих річних темпів зростання протягом 5–10 років і збільшує запаси поновлюваних ресурсів, необхідних для розвитку світової економіки.

Хоча перехід до «зеленої» економіки вимагає значних інвестицій, залучити їх допоможе продумана державна політика та інноваційні механізми фінансування. Швидке зростання ринків капіталу, вдосконалення таких нових ринкових інструментів, як фонди стимулювання «зеленої» економіки, що впроваджуються у відповідь на економічний спад останніх років, відкривають нові напрями до великомасштабного переходу економіки на «зелений» шлях.

На сьогодні Євросоюз робить певні кроки щодо розвитку «зеленого» зростання та поширення його в усіх сегментах господарювання. На досягнення цієї ідеології направлена декларація «Глобального зеленого нового курсу», яка успішно пропагується на рівні ЄС.

Концепція «зеленої» економіки, ініційована Програмою ООН із навколишнього середовища (ЮНЕП), пропонує спрямувати зусилля та інвестиції на ключові економічні сектори, зокрема, дбаючи водночас і про стимулювання економічного розвитку, створення робочих місць, ощадливіше використання природних ресурсів та зменшення обсягів відходів. Одним із ефективних заходів реалізації доктрини «зеленої» економіки є впровадження Національної програми «Зелені ринки». Саме принципам формування програми та їх реалізації присвячена ця концепція.

За дорученням Президента України від 22.03.2012 року «Щодо прискорення реалізації національних проєктів, визначення нових пріоритетів і розширення переліку національних проєктів з урахуванням актуальних завдань із відновлення економічного зростання та модернізації

економіки держави» та за результатами засідання Комітету щодо виконання цього доручення, опрацьовано питання щодо прийняття Постанови Кабінету Міністрів України №661 від 11.07.2012 р., в якій передбачається активізувати роботу з реалізації проектів за пріоритетними напрямками «Збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції» (зокрема Національний проект «Зелені ринки» – створення мережі регіональних оптових продовольчих ринків»).

На цій підставі та з метою реалізації національного проекту «Зелені ринки» Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України видало Наказ від 05.03.2012 р. №28-07 в якому передбачено утворення робочої групи з реалізації національного проекту «Зелені ринки», розбудова мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції та задоволення споживчого попиту населення.

Авторський колектив у контексті цих доручень провів дослідження з проблем теорії та світового досвіду реалізації ідей «Зелені ринки» і пропонує свій погляд на концепцію розробки і реалізації Національного проекту «Зелені ринки».

Місія Національного проекту «Зелені ринки» полягає в комплексному в'язанні між собою трьох компонентів – економічної, соціальної і екологічної. Концепція «зеленої» економіки, що сформувалась в останні два десятиріччя, покликана забезпечити більш гармонічне узгодження між цими компонентами, яке було б прийнятне для всіх груп країн, як розвинутих, так і тих, що розвиваються. Дана концепція отримує все більший суспільний резонанс. Вона активно обговорюється експертами, державними діячами та неурядовими організаціями.

У нашому розумінні Національна програма «Зелені ринки» має в повній мірі відповідати Концепції «зеленої»

економіки, яка включає в себе ідеї багатьох інших напрямків економічної науки і філософії, що пов'язані з проблемою сталого розвитку економіки.

Для виживання і розвитку людства сьогодення потребує негайного переходу до «зеленої» економіки – тобто системи видів економічної діяльності пов'язаних з виробництвом, розподілом і споживанням товарів і послуг, які призводять підвищення добробуту людини у довгостроковій перспективі, при цьому не наражаючи майбутні покоління на значні екологічні ризики.

На наш погляд, саме Національна програма «Зелені ринки» має місією створення в країні підґрунтя для розбудови саме такої ринкової інфраструктури, яка забезпечить функціонування «зелених» ринків згідно міжнародних вимог.

Для переходу до «зеленої» економіки пропонується широкий спектр інструментів: економічних, політичних, правових та інших. До таких належать:

- механізм ціноутворення, що відповідає принципам сталого розвитку та включає відмову від ефективного субсидування і введення податків на діяльність, що шкодить навколишньому середовищу і здоров'ю людини;
- політика державних закупівель, яка стимулює виробництво екологічної («зеленої») продукції;
- зростання державних інвестицій у розвиток інфраструктури для забезпечення ефективного функціонування «зелених» ринків (в тому числі ринків сільгосппродукції);
- цільова державна підтримка досліджень і розробок, пов'язаних зі створенням екологічно чистих технологій, а також розробки організаційних систем ефективного функціонування «зелених» ринків;

- соціальні стратегії покликані забезпечити узгодження інтересів всіх суб'єктів «зелених» ринків, як господарюючих, так і споживачів.

Чітке визначення термінів реалізації Програми дозволить точно встановити та зрозуміти, як сам об'єкт розвитку, так і нормативну базу, що має створити умови цього розвитку, а також чітко сформулювати мету, завдання та визначити ресурси і заходи.

Зараз, як в Україні, так і в світі ще не визначено загальноприйнятого термінологічного та понятійного апарату стосовно «зелених» ринків, на якому має базуватись концепція їх створення та розвитку. У представленому проекті нами запропоновано визначення деяких термінів, які в подальшому можуть бути розширені та більш детально обґрунтовані. Наприклад:

- *«зелені» ринки (ЗР)*, як торгівельні структури – місце продажу товару, що відповідають встановленим критеріям, та мають функціонувати за відповідними «зеленими» технологіями. Їх структурними підрозділами є: торгівельні павільйони; овочесховища, холодильники для зберігання «зеленої» продукції; системи перевантаження продукції і тара; системи обробки (сортування, пакування, мийки) продукції; системи утилізації, що мають бути обладнанні відповідним обладнанням та приладами, які забезпечують продаж та зберігання продукції за «зеленими технологіями»;

- *ринок «зеленого» товару (РЗТ)* – товарний ринок, на якому обертається (виробляється, транспортується, зберігається, реалізується і споживається) «зелений» товар. Всі суб'єкти (РЗТ) теж мають працювати за «зеленими» технологіями і мають бути відповідно сертифіковані;

- *«зелений» товар* – сільгосппродукція вироблена за «зеленою» (органічною) технологією та просувається на

«зелений» ринок за «зеленою» логістикою і реалізується на «зеленому» ринку;

- «зелена» логістика – логістика товароруху на ринку з застосуванням виключно «зелених» технологій (відповідних технологічних і транспортних засобів та способів завантаження – перевантаження, зберігання, сортування, упаковки, тощо).

У кінцевому варіанті Концепції, що нами пропонується, будуть розкриті та обґрунтовані ще деякі терміни, які пов'язані з «зеленою» економікою.

В зв'язку з тим, що сьогодні не існує офіційно чітко визначеного поняття «зелений» ринок, виникає певна плутанина, пов'язана з тим, що ринки сільськогосподарської продукції, що існують і будуються в регіонах України, часто визначають, як «зелені» ринки. Це стосується перш за все фермерських оптових та дрібнооптових ринків, що дає підставу деяким регіонам звітуватись щодо виконання Державної програми «Зелені ринки».

Для того, щоб уникнути такого непорозуміння, нами запропонований попередній (приблизний) перелік ознак, за якими ринки сільськогосподарської продукції можуть вважатись «зеленими» і відповідно бути сертифіковані. До таких ознак ми пропонуємо наступні:

- чітко налагоджений логістичний ланцюг: виробництво – транспортування – зберігання – дистрибуція - споживання;

- можливість (організаційна та технічна) забезпечення дотримання визначених екологічних критеріїв «зеленої» продукції, що вирощується і пропонується на ринку;

- дотримання «зелених» технологій: збору (спосіб, тара), транспортування (види транспорту, тара, спосіб навантаження – розвантаження), терміни та умови зберігання (обладнання, режими, тара, терміни);

- встановлена система моніторингу (контролю) логістичних параметрів;
- визначені умови і вимоги до обладнання торгових приміщень і місць на «зелених» ринках;
- наявність на ринку сертифікованої лабораторії якості;
- наявність на ринку підрозділів з попередньої обробки продукції за сучасними («зеленими») технологіями: очищення, мийки, сортування, пакування і т.д. продукції;
- наявність на ринку підрозділу зі збирання та утилізації відходів за сучасними технологіями;
- встановлення системи попередніх договорів з фермерами на постачання «зеленої» продукції;
- встановлення вимог до процедури сертифікації продукції, що поступає та реалізується на «зеленому» ринку;
- наявність екологічної характеристики земельних площ, на яких вирощується продукція, що має сертифікуватись за зеленими критеріями, а також інші, які можуть бути встановлені у подальших дослідженнях.

Екологічне сільське господарство, що забезпечує первинні потреби людства у продовольстві активно розвивається у світі. Об'єм світового ринку екологічної продукції оцінювався в 2002 р. у \$25 млрд. у рік. За прогнозами, до 2020 року він може досягти обороту в \$200–250 млрд. у рік.

Ринок екологічної продукції (якісно інший у загальному продовольчому ринку продукції) гарантує споживачеві вищу якість товарів, що споживаються, з відповідною підвищеною ціною. За отримання права маркувати продукцію як «екологічна» в країнах Західної Європи, Японії, США, Австралії, Китаї та інших необхідно підтверджувати її статус і отримувати усі необхідні дозволи.

Більшість ринків екологічної продукції, наприклад, Європейського Союзу або США, сформувалися внаслідок

встановлення і під безпосереднім впливом так званих Директив, які визначають необхідні вимоги до продукції, методам її виробництва і дозволяють маркувати її як «екологічна» («органічна», «біологічна», «біоорганічна», «біодинамічна», або «зелена»).

Директиви або Стандарти – це та основа, та законодавча база, що визначає «рамкові умови», на яких будується система сертифікації, ринок екологічної «зеленої» продукції. Вимоги міжнародних директив екологічного виробництва, по яких відбувається сертифікація, досить розмиті, а значне число «екологічних» стандартів робить орієнтацію екологічно господарюючого підприємства, особливо на початковому етапі, досить складною. Головні типи екологічних стандартів можна узагальнити так:

- Міжнародні або міжурядові рамкові стандарти, такі як Міжнародні базисні стандарти Міжнародної федерації екологічного сільськогосподарського руху (IFOAM) або Харчовий Кодекс.

- Основні діючі Стандарти або Директиви, такі як Директиви ЄС (ЄЕС) №2092/91 або Американська національна органічна програма (USDA).

- Приватні Стандарти екологічного виробництва, такі як Деметр (Demeter), Натурланд (Naturland), Биоланд (Bioland), Геа (Geae), Ековин (Ekowin) і т.ін.

Серед міжнародних рамоквих стандартів особливої уваги заслуговують Базисні Стандарти IFOAM. Їх мета – гармонізувати різні програми сертифікації шляхом створення універсальних рамоквих умов для екологічних стандартів у всьому світі. Нині при сертифікації вони не можуть використовуватися безпосередньо, проте ці стандарти можуть бути корисні для розуміння принципів, що лежать в основі, і версій усіх програм екологічної сертифікації у світі.

Основні діючі стандарти регулюють певні екологічні ринки, тобто визначають основні мінімальні «екологічні» вимоги, які мають бути виконані відносно продукції і процесу її виробництва відповідно до маркування і відповідного ринку. Існують різні ринки екологічної продукції зі своїми індивідуальними вимогами по сертифікації, тобто зі своїми власними Директивами і Стандартами.

Стримуючим чинником розвитку екологічного сільського господарства і природокористування, а також ринку екологічної продукції в Україні є відсутність прийнятої на державному рівні законодавчо-нормативної бази. На державному рівні досі чітко не визначено, що означає термін «екологічний» або «зелений», і як повинна вироблятися відповідна продукція. Нині кожен охочий може маркувати свою продукцію як «екологічну», «біологічну», «органічну», та не несе перед споживачем ніяких додаткових зобов'язань.

Найважливіша складова при розробці Технічного Регламенту «Про екологічне сільське господарство, екологічне природокористування і відповідне маркування екологічної продукції» це інформаційна відкритість. Нині в Європі у розробці Технічного Регламенту беруть участь: державні організації, виробники, переробники, продавці і споживачі, громадські організації, науково-дослідні інститути, сертифікаційні відомства, консалтингові агентства, приватні особи районного, регіонального, федерального і міжнародного рівнів, тобто запрошуються усі зацікавлені в розвитку цього напрямку сторони.

Формування робочих груп по тій або іншій спеціалізації, визначені у Технічному Регламенті (землеробство, рослинництво, захист рослин, насінництво, тваринництво, ветеринарія, годування тварин, розведення і утримання тварин, бухгалтерія, облік, інспекція, контроль,

акредитація і тому подібне) і їх активна робота – це можливість створити високопрофесійний Технічний Регламент «Про екологічне сільське господарство, екологічне природокористування і відповідне маркування екологічної продукції».

Однією із складових Еко-стандартів є Еко-маркування, так само, як і в Європейському Союзі, право Еко-маркування отримують ті підприємства, продукція яких пройшла відповідну сертифікацію, а право «зеленої» маркування отримують тільки ті підприємства, що пройшли інспекційний контроль і підтвердили «екологічний» статус свого виробництва.

Таким чином, перехід національної економіки до «зелених» перетворень прискорить впровадження Національної програми «Зелені ринки», яка дозволить не тільки підвищити ефективність та активізувати внутрішній ринок с/г продукції, але й відкриє перспективи до входження до глобальних мереж міжнародної сертифікації та постачання продовольчої продукції.

Література:

1. Буркинський Б.В. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні / Буркинський Б.В., Галушкіна Т.П., Реутов В.Є. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України – Саки: ПП «Підприємство Фенікс», 2011 – 348 с.

2. Буркинський Б.В. Інноваційний імператив становлення «зеленої» економіки /Б.В. Буркинський, Н.І. Хумарова // Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України: міжнар. наук.-практ. конф., 19–21 квітня 2011 р.: тези допов. – К., 2011. – Т. 2. – С. 359–363.

3. Галушкіна Т.П., Гордійчук Є.Г. Екологічна сертифікація в системі екологічного управління: Монографія. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 480 с.

4. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» //Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2000. – № 47. – Ст. 405.

5. Зелений Новий курс для Європи. Доповідь Вупертальського інституту для клімату, довкілля та енергії. – Зелена Європейська фундація – , aisbl GEI, жовтень 2009 року.

6. Лисюк В.М. Відтворювальна функція товарних ринків / В.М. Лисюк // Економічні інновації.: Інноваційний інструментарій розвитку господарської діяльності – Зб. наук. праць: Одеса, 2011. – Вип.42. – С. 140–149.

7. Лисюк В.М. Трансформація інфраструктурної ланки ринків сільськогосподарської продукції на шляху інвестиційного відтворення реального сектору економіки регіону / О.І. Лайко, В.М. Лисюк, О.Б.Ярмоленко // Аграрний вісник Причорномор'я: Зб. наук. пр. – Одеса, 2010. – Вип.53. – С. 146–152.

8. Лисюк В.М.. Ярмоленко О.Б. Інфраструктурні чинники розвитку товарних агроринків / В.М. Лисюк, О.Б. Ярмоленко // Прометей: Зб. наук. праць.– Донецьк, 2008. – Вип. 2(26). – С.70–73.

9. Максимів Л.І. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / [Андреєва Н.И., Бараннік В.О., Белашов Є.В. та ін.]; За науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. /РВПС України НАН України, ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2010. – с. 543–552.

10. http://reff.net.ua/8154-Hranenie_i_pererabotka_sel_skohozyaiystvennoiy_produkcii.html

11. <http://www.ecounion.ru/ru/site.php?> А.В.Ходус.

Хвесик М.А.
академік НААН України,
науковий керівник секції СЕУ, д.е.н., професор,
директор ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України»

РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ – ПЕРСПЕКТИВА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

У сучасних умовах назріла актуальність визначення фундаментальних основ власного світогляду як передумови існування та поступового розвитку України. Безумовно, на цьому шляху значна роль відводиться державотворенню як процесу зміцнення національної цілісності та формування цільових орієнтирів руху в історичному просторі. Утім, відомо, що основу вибору моделі розвитку держави становить певна ідеологія, яка базується на особливому баченні народом своїх перспектив та можливостей розвитку, а також напрямів реалізації власних ціннісних поглядів завдяки раціональному використанню наявного національного потенціалу.

Наразі така загальнонаціональна ідеологія може бути сформована на основі концепції сталого розвитку, котра визначає світоглядну позицію людини і суспільства щодо суті відносин з приводу використання наявних природних, екологічних та інших ресурсів.

Сталий розвиток визначено ООН як основний напрям цивілізації на XXI століття. Поклавши в основу піднесення держави добробут і безпеку людини, її прагнення жити в гармонії з природою, взявши до уваги основні ідеї і принципи, закріплені в Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 року й підтверджені

в основному результативним документом Конференції

ООН зі сталого розвитку «Ріо+20» «Майбутнє, якого ми прагнемо» від 22 червня 2012 року, Україна започаткувала процес змін, що забезпечить її перехід до сталого розвитку.

Проте ключовим питанням залишається національно орієнтоване трактування сталого розвитку. Стосовно України це обумовлено поєднанням у рамках категорії *сталий розвиток* двох складових, а саме «зеленої» та «синьої» економіки. Якщо перша пов'язана із проблемними питаннями екологізації економічної діяльності в галузевому розрізі, то друга стосується здебільшого територіальних питань сталого розвитку, охоплюючи регіональний та локальний просторові рівні. Таким чином, тільки поєднуючи ці два напрями, можливо упорядкувати та спрямувати економічну діяльність на досягнення комплексного ефекту від реалізації програмних положень сталого розвитку.

Але сьогодні в Україні, як і раніше, практикується прийняття рішень щодо економічного розвитку, соціальної сфери, технологічних інновацій і стану навколишнього природного середовища без належної системності й стратегічного передбачення. Отже, проблема, на розв'язання якої спрямовано заходи щодо переходу України до сталого розвитку, полягає у визначенні стратегічних напрямів трансформації державної політики відповідно до принципів такого розвитку.

Основними причинами виникнення означеної проблеми є:

- сировинно орієнтована структура господарства, основу якої становить екстенсивне використання природно-ресурсної бази економіки;
- переважна орієнтація експортно спрямованих виробництв на сировинно- й енергомісткі галузі економіки;
- низька конкурентоспроможність національної економіки;

- інтенсивна експлуатація та неефективне використання природних ресурсів;

- застарілість, надмірна енерго- й матеріалоємність, багатовідходність виробничих технологій, недостатній рівень вторинної переробки відходів, неефективність організаційно-економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності;

- високий рівень антропогенного навантаження на екосистеми, зменшення біорізноманіття, забруднення всіх компонентів довкілля, зниження продуктивності та стійкості біотичних систем;

- необхідність ліквідації екологічних, соціальних й економічних наслідків Чорнобильської катастрофи;

- незадовільне матеріальне становище та погіршення якості життя населення, зростання соціальної напруги;

- погіршення стану здоров'я населення (перевищення рівня смертності над народжуваністю, найнижча в Європі середня тривалість життя, надвисока смертність серед чоловіків);

- демографічна криза, зокрема високий рівень передчасної смертності населення працездатного віку та низький – народжуваності.

Комплексне розв'язання проблеми трансформації державної політики можливе шляхом реалізації Національної стратегії сталого розвитку України*, направленої на забезпечення високої якості життя та навколишнього природного середовища для нинішнього і майбутніх поколінь шляхом збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку, відповідального

* документ розроблено вченими Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»

господарювання, упровадження механізмів відтворення довкілля, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни, забезпечення здоров'я людини, її екологічної безпеки та соціальної захищеності.

Запровадження зазначеної стратегії має ґрунтуватися на наступних принципах:

- *рівноправності* – охорона довкілля є рівноцінним пріоритетом розвитку (поряд з економічним та соціальним) і не може розглядатися окремо від нього;

- *відповідальності* – природні ресурси, які належать народові України і становлять матеріальну основу його існування незалежно від форм власності, є обмеженими і мають використовуватися з урахуванням потреб нинішнього і майбутніх поколінь;

- *справедливості* – гарантування державою справедливого розподілу благ для народу від використання природних ресурсів та забезпечення рівного доступу до них;

- *партнерства* – міжнародне співробітництво з іншими державами на партнерських умовах з метою збереження та відновлення світової екосистеми;

- *попередження* – превентивний підхід, що передбачає запобігання виникнення негативних екологічних наслідків від різноманітних видів господарської діяльності до їх реалізації та врахування можливих віддалених наслідків;

- *узгодженості* – скоординованість будь-якої антропогенної діяльності на території держави із загальними законами природи;

- *компенсації збитків* – відшкодування втрат, понесених населенням та довкіллям, спричинених господарською екологічно деструктивною діяльністю на території країни;

- *гласності* – відкритість і доступність екологічної інформації для всіх громадян держави;

- *демократичного управління* – широка участь

українського народу в підготовці та прийнятті важливих екологічних рішень і проєктів.

Щодо принципів та методологічних підходів до формування наукових основ стратегії сталого розвитку слід відмітити наступне.

Стосовно екологічної складової зазначимо, що досягнення економічно доцільного й екологічно збалансованого використання природних ресурсів можливе через перебудову всього господарського комплексу та подолання нераціональної структури його територіальної організації. Для цього потрібно забезпечити:

- ефективного нормативно-правового регулювання державних функцій щодо власності, управління та використання природних ресурсів;
- створення і впровадження уніфікованих кадастрів природних ресурсів;
- урахування можливості залучення техногенних родовищ і відходів при формуванні балансу природних ресурсів на всіх рівнях природокористування;
- створення ефективної фінансово-економічної системи, яка б забезпечила відповідність розміру плати за природні ресурси екологічним збиткам та іншим негативним наслідкам їх використання й містила, крім фіскальних, заохочувальні механізми користування відновлюваними (у тому числі енергетичними) ресурсами;
- сприяння пошукові нових ресурсозберігаючих, наукоємних технологій.

Пріоритетними напрямками збалансованого використання окремих видів природних ресурсів є наступні.

Ресурси надр:

- формування завершених багатогалузевих комплексів на базі поглибленої переробки сировини, використання у виробництві замкнутих технологічних циклів і рециклів для

заміни первинних сировинних матеріалів вторинними;

- упровадження маловідходних ресурсозберігаючих технологій у промисловості, зменшення енерго- й матеріаломісткості економіки;

- утворення з окремих видів великотоннажних відходів техногенних родовищ вторинної мінеральної сировини та їх першочергове використання;

- довгострокове прогнозування стану мінерально-сировинної бази за якістю та кількістю окремих видів корисних копалин і створення кадастрів природних ресурсів, пошук нових родовищ мінеральної сировини на принципах еколого-економічної доцільності їх освоєння.

Земельні ресурси:

- формування територіальної системи екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи;

- збільшення площ земель з природними ландшафтами, достатніх для збереження їх природного різноманіття;

- удосконалення системи кількісних та якісних показників земельних ресурсів;

- охорона, збереження і відтворення земельних ресурсів відповідно до науково обґрунтованого співвідношення між орними, залуженими та залісеними площами для кожної ландшафтно-кліматичної зони;

- обмеження нераціонального використання високопродуктивних земель у сфері промислового, міського та дорожнього будівництва з урахуванням суспільної необхідності;

- широке впровадження новітніх технічних і технологічних досягнень щодо використання, охорони й відтворення земельних ресурсів (інноваційних технологій у сільському господарстві, даних дистанційного зондування

Землі, геоінформаційних технологій, урахування потенціалу ґрунтів у підтриманні вуглецевого балансу).

Водні ресурси:

- забезпечення населення якісною питною водою на основі пріоритетності питного водопостачання порівняно з іншими видами використання води;

- захист водоносних горизонтів і поверхневих вод від забруднень промисловими і побутовими стоками, поступове впровадження мораторію на скиди і перехід на замкнуті цикли водокористування;

- удосконалення правового та економічного механізму регулювання водокористування, зокрема подальший розвиток басейнового принципу управління ресурсами, відновлення природного режиму функціонування малих річок, обмеження господарської діяльності у водоохоронних зонах, введення обґрунтованої плати за воду з метою економії водоспоживання.

Атмосферні ресурси:

- зниження викидів забруднень в атмосферу від стаціонарних та нестаціонарних джерел шляхом першочергового вирішення цих проблем на промислових підприємствах – основних забруднювачах повітряного середовища;

- упровадження механізмів регулювання транскордонних переносів на міждержавному та міжрегіональному рівнях;

- збереження обсягів руйнуючих озон викидів і парникових газів на рівнях, що не перевищують узгоджених міжнародних норм, розвиток гнучких механізмів зменшення викидів парникових газів.

Лісові ресурси:

- розширення площ лісовідновлення та раціональне лісокористування шляхом упровадження новітніх технологій,

збільшення площі лісів за рахунок лісотехнічної рекультивації девастрованих і низькопродуктивних земель з метою доведення її до науково обґрунтованих норм;

- здійснення лісокористування на основі науково обґрунтованого лісовпорядкування для забезпечення безперервності сировинного ресурсу (деревини) та продуктивності еколого-соціальних функцій лісу;

- відновлення та розширення мережі полезахисних й інших захисних смуг і наближення їхньої структури до виконання функцій екологічної мережі.

Біотичні ресурси:

- охорона, збереження та відновлення чисельності й ареалів природних популяцій видів рослин, грибів і тварин, у тому числі занесених до Червоної книги України та міжнародних переліків рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, з урахуванням вимог міжнародних договорів, до яких приєдналася Україна;

- збереження внутрішньо-популяційного статевого, вікового, просторового і генетичного різноманіття природних популяцій, у тому числі збереження і відтворення генофонду мисливських тварин, а також харчових, лікарських, декоративних і технічних видів рослин;

- відновлення і ренатуралізація зникаючих видів і популяцій з урахуванням їх відповідності умовам природного середовища існування;

- створення екомережі на державному й регіональному рівнях як першочергове завдання відновлення природних середовищ існування дикої флори та фауни, покращення стану збереження окремих компонентів біологічного різноманіття, зміцнення екологічних зв'язків та цілісності екосистем.

Забезпечення екологічної стійкості природних систем.
Основні напрями в середовищотвірній сфері повинні

спрямовуватися на реалізацію державної екологічної політики, що забезпечує збереження природних систем, підтримання їхньої цілісності, стабільності і життєзабезпечуючих функцій. Для цього необхідні:

- збереження і відновлення оптимального для сталого розвитку країни та її окремих регіонів комплексу наземних, прісноводних і морських природних екосистем;

- розвиток мереж природоохоронних територій різного рівня і режиму, формування на їхній основі та інших територіях природно-заповідного фонду й екологічної мережі України як невід'ємного компонента розвитку регіонів і держави в цілому, збереження унікальних природних комплексів тощо;

- збереження і відновлення цілісності природних екосистем, у тому числі запобігання їх необґрунтованих фрагментації у процесі господарської діяльності, створення гідротехнічних споруд, автомобільних і залізничних шляхів, газо- і нафтопроводів, ліній електропередач тощо;

- збереження і відновлення природного біотичного різноманіття на господарсько освоєних й урбанізованих територіях.

Щодо економічного чинника стратегії сталого розвитку важливо акцентувати на тому, що економічна система є складовою комплексного сталого соціо-еколого-економічного розвитку території, для досягнення якого необхідне збалансування всіх його сфер. При цьому структурна перебудова економіки має здійснюватися шляхом переходу від індустріально-аграрної моделі екстенсивного типу до конкурентоспроможної, інноваційної ринкової економіки інтенсивного типу (орієнтованої як на зовнішній, так і внутрішній ринок), де враховується повна економічна вартість використаних ресурсів і передбачається їх відновлення.

Головними напрямками функціональних і структурних перетворень у галузях і міжгалузевих комплексах з метою переходу на засади сталого розвитку є наступні.

В енергетичній сфері:

- підвищення технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива;

- розвиток екологічно чистої енергетики відновлюваних джерел – будівництво вітрових електростанцій, використання сонячної енергії, геологічна розвідка і технічне освоєння родовищ геотермальних ресурсів, розроблення та впровадження біоенергетичних установок, використання шахтного метану;

- формування науково-технічних передумов розвитку енергетичного сектору країни з переходом на нові види енергії;

- вирішення проблем довготривалого і безпечного збереження та переробки радіоактивних відходів на основі створення замкнутого ядерного циклу;

- проведення реконструкції підприємств вугільної промисловості, вжиття заходів щодо розроблення власного паливно-енергетичного циклу на основі нових ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій;

- розроблення та впровадження ефективних механізмів економії енергії, у тому числі шляхом удосконалення цінової політики.

У сфері промисловості і транспорту:

- формування господарсько та екологічно ефективної міжгалузевої структури виробництва, поступове зменшення сировинних виробництв, нарощування обсягу виробництв із закінченими технологічними циклами, що сприяють глибокій переробці та високій якості кінцевої продукції, використання таких циклів виробництв, які приводять до

мінімізації відходів;

- технологічна модернізація виробництва шляхом упровадження новітніх наукових досягнень, енерго- та ресурсозберігаючих і маловідходних технологій, широке застосування відновлюваних, екологічно чистих джерел енергії, розв'язання проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності;

- упровадження нових екологічно безпечних транспортних систем, поетапне припинення використання етилового бензину та свинцевих домішок.

В аграрній сфері:

- упровадження науково обґрунтованих систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов інноваційних технологій;

- реалізація заходів щодо підвищення врожайності зернових, овочевих, технічних культур, продуктивності й ефективності тваринницьких галузей господарства для задоволення як внутрішніх потреб, так і нарощування експортного потенціалу;

- розширене впровадження органічного землеробства, тобто сільськогосподарської діяльності із застосуванням біологічних методів захисту рослин та оптимальним використанням органічних і мінеральних добрив;

- збільшення обсягу виробництва високоякісних продуктів харчування, обґрунтована зміна структури харчування населення та забезпечення контролю якості сільськогосподарської продукції;

- сприяння розвитку збалансованих сільських територій;

- упровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів.

У сфері житлово-комунального господарства:

- здійснення заходів щодо утеплення будинків;

- заміна та модернізація котлів малої потужності на сучасні з підвищеним коефіцієнтом корисної дії;
- упровадження систем обліку споживання води, тепла й енергоресурсів;
- перехід на принципи раціонального співвідношення індивідуального та централізованого постачання водних і теплових ресурсів житлово-комунального комплексу;
- забезпечення населених пунктів очисними спорудами, комплексами з переробки побутових відходів, організованими сучасними сміттєзвалищами.

Стосовно надзвичайно важливої соціальної складової необхідно зазначити наступне.

Соціальна складова, а також екологічна та економічна компоненти є головними. Наявність цих трьох рівнодіючих елементів зумовлює потребу в забезпеченні взаємозв'язку між ними для вирішення поточних і стратегічних завдань суспільного розвитку та врегулювання відповідних процесів. Суб'єктом такого регулювання повинна бути соціальна держава як інструмент реалізації інтересів суспільства. Загальне завдання діяльності органів державної влади при цьому полягає у формуванні середовища життєдіяльності громадян. Останнє характеризується певним територіальним розміщенням і соціальними групами, об'єднаними в організації. Для безпосередньої реалізації регулюючої ролі держави у забезпеченні сталого розвитку в соціальному та інших його аспектах необхідна розробка відповідної національної стратегії дій.

Запропонована стратегія повинна ґрунтуватися на певних основоположних принципах. У контексті соціальної складової сталого розвитку таким є реалізація загального права людини на гідне існування. Підґрунтя цього принципу становлять базові поняття сучасного демократичного суспільства – соціальна справедливість і громадянська

солідарність. Практично зазначене втілюється у рівному доступі до соціальних благ, гарантуванні прав на участь у прийнятті рішень, підзвітності влади громадськості та прозорості дій влади.

Ключовою вимогою для досягнення соціальної справедливості є подолання соціальної диференціації та нерівності в доступі до соціальних благ. Досягненню зазначеного сприятиме також реалізація одного з основоположних прав громадян – права на участь у прийнятті рішень, що є важливим чинником соціальної згуртованості та розвитку соціального капіталу й соціальних інститутів. Оптимальним при ухваленні рішень громадськості є рівень територіальних громад. Тому основним при визначенні соціальних аспектів стратегічних напрямів переходу держави до сталого розвитку та розробці відповідних заходів повинен бути територіальний підхід.

Стратегія сталого розвитку має гарантувати підтримку процесів становлення і зміцнення місцевого самоврядування, посилення його фінансової бази, удосконалення нормативно-правового забезпечення, прозорість і суспільну підзвітність бюджетних субвенцій на розвиток матеріально-побутової та соціально-культурної сфери, посилення контролюючих функцій держави.

Основними напрямками реформування державної політики в соціальній сфері повинні стати: припинення скорочення кількості державних і комунальних закладів охорони здоров'я, особливо у сільській місцевості; підтримка нових методів організації послуг з охорони здоров'я (сімейна медицина), підвищення якості обслуговування населення; упровадження нових технологій у сфері культури, розвиток електронних каталогів та бібліотек, доведення до нормативного рівня забезпечення закладів культури клубного типу, книжкового фонду бібліотек; розвиток туристичної

сфери з метою забезпечення права громадян на доступ до туристично-рекреаційних ресурсів і послуг належної якості, сприяння здоровому способу життя, відновлення трудового потенціалу.

Для переходу України до сталого розвитку необхідно змінити політику в соціальній сфері, основними напрямками якої мають бути: збереження здоров'я людини; сприяння покращенню демографічної ситуації; забезпечення соціальних гарантій людям, які потребують захищеності; досягнення нормативів якості життя, що відповідають прийнятим у розвинених країнах, та орієнтирів сучасного рівня раціонального споживання для всіх верств населення; гуманізація суспільних відносин шляхом реформування систем управління, освіти, науки, культури та охорони здоров'я.

Здоров'я населення та якість життя. Стратегія захисту здоров'я людей від негативного впливу чинників навколишнього природного середовища повинна базуватися на:

- регламентації надходження в довкілля речовин та енергії, шкідливих для здоров'я людей, забезпечення якості атмосферного повітря населених пунктів, ґрунтів, поверхневих і підземних вод, питної води, продуктів харчування відповідно до гігієнічних нормативів, дотримання норм радіаційної безпеки населення, допустимих рівнів акустичного, електромагнітного та інших видів шкідливого впливу;

- реформуванні медицини на принципах сталого розвитку, підвищенні стійкості людського організму шляхом розвитку профілактичної медицини, активізації санітарної просвіти населення (профілактичні програми щодо попередження й ліквідації шкідливих звичок), забезпечення якісного оздоровлення, відпочинку та збалансованого

харчування;

- розширенні соціальних та економічних стимулів для формування активного й відповідального ставлення кожної особи до власного здоров'я, чистоти й естетичного стану навколишнього природного середовища.

Розвиток громадянського суспільства. Перехід до сталого розвитку передбачає активізацію діяльності об'єднань громадян, профспілок, ділових і наукових кіл, урахування інтересів основних груп населення, зокрема жінок, дітей і молоді, при частковій фінансовій підтримці їхньої діяльності з боку держави. Основними напрямками діяльності у цій сфері є: розроблення механізмів суспільного партнерства, ефективний контроль громадян над діяльністю владних структур, активізація участі громадськості у формуванні та реалізації політики сталого розвитку.

Освіта, наука, культура. На шляху України до сталого розвитку особливе значення матиме освіта, наука і культура. Мета і зміст освіти повинні бути національно орієнтовані й підпорядковані реалізації принципів і завдань переходу держави на засади сталого розвитку. Пріоритетними завданнями у цій сфері є: розробка освітніх програм; постійне вдосконалення спеціальних навчальних програм зі сталого розвитку в закладах освіти; розвиток за державної підтримки системи освіти, перепідготовка й підвищення кваліфікації кадрів для різних галузей економіки з питань сталого розвитку; виконання міжнародних угод про доступність до екологічної інформації.

Досягнення науки мають вирішальне значення для прогресу України на шляху до сталого розвитку.

У сфері культури основними напрямками повинні стати: утвердження у світогляді українського народу загальнолюдських цінностей, створення єдиного національного культурного простору; відродження

багатовікової спадщини, духовності й культури народу на основі притаманного йому дбайливого ставлення до природи з урахуванням принципів сталого розвитку; сприяння формуванню екологічної культури в усіх верств населення.

В цілому, узагальнюючи вище наведене слід зробити наступні короткі висновки.

Серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового поступу досі домінує техногенний шлях соціально-економічного розвитку. Для України він також є головним, оскільки основні зусилля спрямовуються на підтримку перш за все високоіндустріалізованого технологічного укладу. Такий господарський напрям є досить ресурсомістким, що, зрозуміло, стримує відтворення природної основи як такої. Зазначене, у свою чергу, призводить до суттєвих економічних утрат. Саме усвідомлення останнього спонукало суспільство звернути увагу на концепцію сталого розвитку. Проте аналізуючи ситуацію у цій сфері, можна з'ясувати, що поза увагою залишається передусім швидкість змін, яка визначається не тільки і не стільки сучасним світом, скільки власне людиною, котра трансформується. Тому пропонується новітнє бачення пріоритетів загальноцивілізаційного й національного розвитку на засадах стійкості та справедливості.

З огляду на системне розуміння завдань щодо сталого розвитку країни з позицій справедливого задоволення інтересів усіх суб'єктів господарського процесу, Україні необхідно спиратися на базові положення як «зеленої», так і «синьої» економіки. В цьому аспекті повинно йтися саме про національну парадигму сталого розвитку України, оскільки зазначений процес має певну специфіку щодо можливостей та механізмів вирішення проблем, які виникають.

Щоб запропонований підхід мав об'єктивне підґрунтя для реалізації, слід використовувати сучасні форми

організації, до яких належить корпоративний тип господарювання в його різноманітних проявах. Ця позиція, якщо її розглянути в широкому контексті, з погляду розгортання нових світових домінант концепції сталого розвитку, передбачає визначення загальнодержавних і регіональних особливостей, напрямів і засобів забезпечення, що, у свою чергу, потребує креативних підходів до вибору шляхів системного розв'язання складних питань. Отже, наголошується на тому, що глобальний концепт сталого розвитку реалізується на локальному рівні, втілюючи відомий принцип «мислити глобально, а діяти локально». Головним на цьому шляху є виховання людини «*homo sapiens spiritualitus*», тобто духовно мислячої, патріота своєї малої та великої батьківщини.

Метою визначення наукових основ стратегії сталого розвитку України є розробка рекомендацій щодо формування державної політики впровадження принципів сталого розвитку на засадах секторальної й регіональної реалізації.

Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України мають стати фундаментом для створення законодавчих, нормативно-правових та регулятивних документів з реалізації політики сталого розвитку, визначення пріоритетів та індикаторів ефективності такої політики відповідно до періодичності її впровадження. Політика сталого розвитку повинна спиратися у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі на визначені програмними документами рівні сталого господарювання й принципи життєдіяльності. Така політика має узгоджуватися з державними стратегіями (енергетичною, національної екологічної політики тощо) з часовими обмеженнями до 2020, 2030 рр., тобто бути максимально адаптованою до змін нормативно-правового, інституційного й технологічного

укладів. Саме за таких умов можливо реалізовувати мету і визначені завдання національні стратегії сталого розвитку щодо збалансування суспільного поступу.

Саблук П.Т.

Науковий керівник секції СЕУ,
д.е.н., професор, академік НААН

ОРГАНІЗАЦІЙНА СКЛАДОВА У РОЗВИТКУ АГРАРНИХ РЕФОРМ

Характерною особливістю агропромислового виробництва є його територіальна розосередженість. Без доведення кожному суб'єкту господарювання, його підрозділам і окремим виконавцям робіт конкретно необхідної інформації управляти цією сферою практично неможливо. Тому дуже важливою є продумана система організації управління АПК, що має охопити всі його суб'єкти як у територіальному (горизонтальному), так і у вертикальному розрізах.

У даний час на макрорівні створено цілий ряд державних, приватних і громадських структур, які утворили розгалужену мережу своїх органів в областях, районах, сільських населених пунктах. Однак їхня робота з точки зору узгодженості системності й комплексності функціонування та розвитку сільських територій, розміщення на них суб'єктів господарювання, людей, які там проживають і працюють, в абсолютній більшості випадків не взаємозв'язані й між собою не узгоджені. Наявні, наприклад, в областях вищі навчальні заклади, інститути, коледжі, різноманітні громадські організації, інституції приватного характеру здебільшого функціонують самі по собі й не націлені на досягнення високих кінцевих результатів суб'єктів господарювання у сільських населених пунктах (яких в Україні 28500 од.), облаштування конкретних територій, на яких вони розташовані.

Тому виникла об'єктивна потреба скоординувати їхню діяльність, визначити роль і місце кожного для досягнення бажаних кінцевих результатів. Із цією метою в кожній області під керівництвом першої особи слід було б створити економічний центр розвитку сільських територій, на позитивний досвід використання яких як форми управління вказується в посланні Президента України до Верховної Ради.

До їх складу слід ввести господарників та науковців, в першу чергу спеціалістів економічного профілю, усіх існуючих на території області державних і приватних інституцій, громадських організацій, підприємств незалежно від відомчого підпорядкування. Об'єктом інтересу цих центрів повинен стати кожний район (можливо на правах їхніх філіалів), сільський населений пункт, суб'єкт господарювання, люди, які там проживають. Єдина мета роботи центрів під методичним керівництвом центральних державних, наукових і громадських організацій держави – підвищення економічного і соціального рівня життя сільських жителів. Адже становище, коли урожайність культур, продуктивність худоби, фондооснащеність аграрного виробництва в 3 рази і більше нижчі, ніж у країнах Європи, не витримує ніякої критики. Немає ніякого пояснення тому, що рівень оплати праці в цій сфері на 40% нижчий, ніж у середньому по державі, хоча таке співвідношення повинно бути на користь сільським працівникам. І це в ситуації, коли всі чудово розуміють, що перспективи розвитку має та держава, в якій розвиваються не тільки міста, а й уся її територія. Особливо це стосується України та її аграрного сектору, як аграрно-промислової держави.

Вирішення проблеми створення запропонованих центрів впливає з необхідності зміни такої ситуації шляхом поширення знань і переведення результатів наукових

досліджень у практичну площину, а також створення умов для залучення потужного потенціалу регіональної освіти і науки, посилення координації.

При цьому зміст аграрної освіти і науки повинен органічно відповідати потребам сільськогосподарського виробництва.

Метою формування національної моделі конкурентоспроможної аграрної освіти і науки, інтегрованої у світовий простір повинна стати підготовка кадрів для сільського господарства, що володіють новітніми економічними знаннями і технологіями, економічним мисленням. Для цього необхідним є перегляд навчальних і дослідницьких програм з метою введення інноваційної складової, збільшення годин практичного навчання та виробництва; ефективного залучення роботодавців до співпраці з навчальними і науковими закладами.

Розвиток аграрної науки на регіональному рівні має здебільшого прикладний характер. Разом з тим, він повинен забезпечуватися за загальноприйнятими у державі принципами, зокрема щодо підвищення якості інформаційного забезпечення установ науки; узгодження діяльності наукових установ з потребами сільгосптоваровиробників; забезпечення прикладного характеру досліджень через активну пропаганду їх на місцях; спрямування наукової діяльності навчальних і наукових установ у русло консолідації взаємних зусиль по творенню науки й пропаганди результатів наукового пошуку.

Вирішальним і найефективнішим напрямом у цьому сенсі вирішення проблеми слід вважати підвищення функціональності регіональних центрів наукового забезпечення Національної академії аграрних наук України, які фактично дисфункціональні через інституціональну невизначеність, а також невідповідність матеріально-

технічної, кадрової бази запитам ринку. Тому інноваційна функція зведена до нуля, обміну знаннями між центром і регіонами не відбувається. Запроваджений механізм (Наказ Міністерства аграрної політики України і Української академії аграрних наук від 13 липня 2007 р. № 496/69 «Про систему наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України») не діє, бо має дещо примусовий характер, а тому неспроможний стимулювати виконавців. Аналіз функціональності економічних підрозділів цих установ із погляду на їх кадровий потенціал зокрема свідчить про об'єктивну їхню неспроможність виконувати задекларовані нормативними актами функції здійснення інноваційної діяльності.

Реформування аграрної науки і освіти в Україні повинно бути направлено на підвищення їх якості та результативності, сприяння зростанню ефективності використання кадрового потенціалу країни, забезпечення конкурентоспроможності агропромислового сектору економіки держави та підвищення добробуту населення. Серед основних завдань реформування задекларовано: завершення формування національної моделі конкурентоспроможної аграрної освіти, інтегрованої у світовий простір; інтенсифікація фундаментальних та прикладних досліджень з метою забезпечення високої результативності та спрямування результатів на інноваційний розвиток агропромислового виробництва; підготовка нормативно-правової бази для реалізації пропозицій з реформування та ін. Для цього потрібно удосконалити механізм співпраці наукових установ аграрного профілю між собою та з навчальними закладами і безпосередньо з виробництвом. І реально зробити це можна буде через економічні центри розвитку сільських територій, як дорадчі

органи з координації роботи науково-освітніх, державних і недержавних інституцій аграрного спрямування.

Світовий досвід створення регіональних центрів показує, що до найважливіших напрямів їхньої діяльності відносяться інвентаризація ресурсів регіону та розробка програм його соціально-економічного розвитку; консультування місцевих органів влади з проблем науки й взаємодії з навчальними та науковими установами. Важливо прямо або опосередковано сприяти підприємствам, які освоюють нові технології й нові види продукції для можливого відшкодування частини витрат на нововведення; застосування пільгових інвестиційних кредитів для активних учасників інноваційного ринку; пільгового оподаткування.

Економічні центри розвитку повинні мати статус незалежного дорадчо-координаційного органу. Фінансування доцільно забезпечити із численних джерел: державного, місцевого бюджетів, а також за рахунок договорів із підприємствами. Створення таких центрів дало б змогу міністерствам отримувати оперативну інформацію про розвиток сільських територій, стан науки в регіонах, тим самим сприяючи інформаційному обмінові і прийнятті виважених управлінських рішень на регіональному рівні.

Дослідження розподілу наукового та інноваційного потенціалів в аграрній сфері в регіональному розрізі вказало на значні коливання такого розподілу. Лідируючі позиції займають Київська, Харківська, Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Херсонська, Вінницька і Львівська області. Тут спостерігається максимальне зосередження науково-інноваційного потенціалу в аграрній сфері. На останніх місцях опинилися Хмельницька, Волинська і Закарпатська області.

Нерівномірність розподілу областей за науково-інноваційним потенціалом потребує посилення наукового

забезпечення інноваційних процесів в аграрному секторі економіки саме на регіональному рівні.

У НААН створено мережу зональних науково-інноваційних центрів, однак вважаємо, що посилювати роботу, в першу чергу економічного напрямку, слід спочатку на регіональному рівні, потім зональному і державному. Організаційна структура економічного центру області повинна мати приблизно наступний вигляд (Рис. 1).

Вирішення піднятої проблеми створення центрів сприятиме:

- забезпеченню оперативною інформацією про стан сільських територій, потреби виробничого та соціального сектору на селі з урахуванням регіональних особливостей та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень на рівні району, області, держави;
- залучення підприємств до інвестування коштів у соціально-економічний розвиток поселенської мережі;
- створенню сприятливого інноваційного клімату в галузі аграрного виробництва за рахунок більш якісного інформаційного поновлення регіонального ринку інновацій новими знаннями;
- інтенсифікації зв'язків між трьома учасниками розвитку аграрної сфери – державою, наукою і бізнесом – створенню більш якісної комунікативної системи;

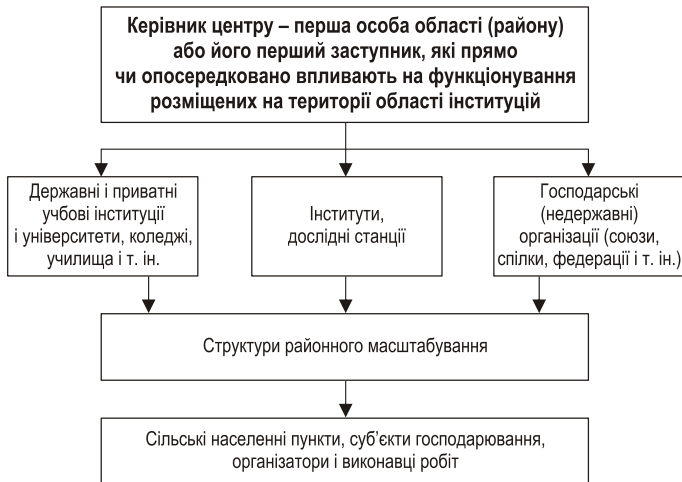


Рис. 1. Організаційні структура економічних центрів розвитку сільських територій

- мінімізації невизначеностей у відносинах між інститутами продукування знань й інститутами–споживачами за рахунок формування функціональної системи поширення знань;

- притоку в наукову сферу молодих науковців й забезпеченню ефективності існуючих каналів зв'язку між фундаментальною аграрною наукою і виробництвом.

Одним із основних орієнтирів для державної регіональної політики в Україні повинен стати комплексний і збалансований розвиток сільських територій і тому створення центрів економічного розвитку значною мірою сприятиме цьому процесу.

Активну позицію у вирішенні цієї проблеми повинна зайняти Спілка економістів України. Її структура побудована саме в такому розрізі.

Цал-Цалко Ю.С.
Голова Житомирського
обласного ОП СЕУ, д.е.н., професор,
Житомирський національний
агроекологічний університет

ПЕРЕДУМОВИ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ: ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ ТА КОНТРОЛЬ

В останні роки частка органічного сільського господарства значно збільшилася в структурі агропромислового комплексу нашої держави. Однак, Україна, маючи значний потенціал для виробництва органічної продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку, не досягла відповідних результатів щодо розвитку власного органічного сільського господарства. На початок 2011 року в Україні за оглядами IFOAM було зареєстровано 155 сертифікованих органічних господарств із загальною площею органічних сільськогосподарських земель 270320 га [1]. Проте відсутність офіційної статистики та відповідного бухгалтерського обліку свідчить, що ці показники є умовними.

Органічне сільське господарство, а також його продукція забезпечують реальну вигоду для навколишнього середовища та здоров'я споживачів, які надають перевагу використанню органічних методів виробництва, а тому — готові сплачувати додаткову цінову надбавку за сертифіковану органічну їжу. Поняття «органічне землеробство» загальноприйняте в економічній термінології англосовітських країн ЄС і США й означає такий спосіб сільськогосподарського виробництва, за яким виключається використання синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків) та генетично модифікованих організмів для одержання екологічно чистої продукції [2].

У цьому напрямі в Україні ще не сформована повноцінна інфраструктура ринку органічної продукції, яка б дозволила забезпечити вільний та прозорий її рух. З огляду на зазначене, органічне сільське господарство в Україні потребує не тільки розробки необхідних технологічних процесів, цілеспрямованої та виваженої державної підтримки, але і відповідного облікового забезпечення та процедур аудиту.

Об'єктами обліку і аудиту в органічному землеробстві є ресурси, продукти та процеси, які не містять генетично модифікованих організмів і речовин та при виробництві яких: у рослинництві заборонено використовувати ядохімікати для боротьби з бур'янами, шкідниками й хворобами рослин, а також мінеральні добрива синтетичного походження, при цьому захист рослин здійснюється переважно препаратами натурального походження, а для живлення ґрунту й рослин використовуються органічні добрива; у тваринництві не дозволяються застосовувати стимулятори росту, гормони й антибіотики, а для лікування тварин використовуються профілактичні засоби й гомеопатичні препарати.

Місце та роль системи обліку і аудиту в органічному землеробстві визначається наступним:

- органічне сільське господарство не шкодить навколишньому природному середовищу, що стає можливим завдяки ресурсам та технологіям, що використовуються при виробництві продукції;

- достатньо великий розмір уже існуючого ринку, а також наявність ще більших перспектив такого розвитку, який надалі необхідно буде ефективніше регулювати;

- органічне землеробство сприятиме розвитку продовольчого ринку України, що надасть змогу споживачам

обирати між органічними й традиційними продуктами харчування;

- органічне сільське господарство може стати тим фактором, що стимулюватиме економічний і соціальний розвиток занепалих сільських районів, які виробляють «майже органічну продукцію»;

- високі вимоги до функціонування системи органічного сільського господарства сприяють створенню нових робочих місць;

- Україна наразі не має належним чином упорядкованої системи нормативних актів, що регламентують сфери вирощування, виробництва, переробки, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання, реалізації, облікового процесу та аудиту органічної продукції;

- незважаючи на розвиток органічного сільського господарства в Україні, розповсюдження органічних продуктів із високим ступенем переробки, особливо готової продукції, залишається невисоким. Водночас, понад третини опитаних мають повне розуміння про сутність органічної продукції та бажання її споживати.

Проблему облікового процесу в органічному землеробстві, як інструмента управління необхідно розглядати через необхідність підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва та забезпечення гармонізації економічної, соціальної і екологічної діяльності.

Для вирішення зазначених проблем обліково-аналітична і контрольна політика в сфері розвитку органічного виробництва, має перш за все, бути націлена на:

- організацію первинного обліку господарських операцій пов'язаних з органічним землеробством, щодо використання ресурсів, оприбуткування об'єктів діяльності та

їх реалізації, визначення фінансових результатів. Виробники органічної сільськогосподарської продукції та її переробники повинні точно зазначати на яких площах, у яких будівлях, на якому устаткуванні здійснюється виробництво. Органічні підприємства зобов'язанні точно визначати на всіх рівнях переробки та документувати усі необоротні активи, виробничі запаси та вироблену продукцію;

- видозмінений підхід до формування виробничої собівартості органічних продуктів на бухгалтерських рахунках 23 «Виробництво», 26 «Готова продукція», 27 «Продукція сільського виробництва» і 28 «Товари» з виділенням окремих статей витрат, що характеризують рівень використання ресурсів, які не шкодять навколишньому природному середовищу;

- побудову облікової політики, щодо відображення наявності, руху і використання ресурсів для органічного землеробства (сільськогосподарських земель і активів);

- формування виробничої собівартості, доходів і фінансових результатів на окремих аналітичних рахунках процесу виробництва, надходження доходів і розрахунку фінансових результатів. Органічне господарювання має бути економічно вигідним для виробника і споживача. Не зважаючи на перевищення вартості екологічних продуктів на 40–50 % порівняно з традиційними, швейцарці щорічно витрачають на придбання органічних продуктів в середньому € 105, датчани – € 51, шведи – € 47, італійці – € 25;

- систему показників фінансової, статистичної і податкової звітності;

- системне узгодження податкового обліку шляхом підпорядкування його завданням органічного виробництва щодо ресурсозбереження, імпортозаміщення, диверсифікації джерел постачання ресурсів, структурної перебудови

економіки та створення умов податкового і фінансового стимулювання;

- інформаційне статистичне забезпечення управління органічним виробництвом як інноваційної технології розвитку сільського господарства спрямованої на задоволення потреб споживачів в екологічно безпечній продукції;

- розробку процедур аудиту, як певного порядку і послідовності дій для отримання необхідних аудиторських доказів щодо організації органічного землеробства на підприємстві;

- моніторинг та оцінку отриманих результатів, як кінцевих структурних елементів обліково-аналітичного забезпечення управління органічним землеробством.

Після вирішення визначених проблем можливо буде чітко розрізняти межі традиційної й органічної діяльності. Отже, становлення органічного аграрного виробництва в Україні потребує облікового і аналітичного забезпечення та аудиту. Відповідно з появою такого забезпечення можливо очікувати розвиток цього сегменту аграрного сектору. Споживач повинен бути упевнений, що отримує екологічно чисту продукцію. Для комплексного вирішення всіх проблем, які виникають під час розвитку органічного сільського господарства в Україні, необхідно прийняти комплексну програму розвитку цієї сфери АПК, яка зведе в єдину функціональну систему всю діяльність виробників, органів державної влади, місцевого самоврядування, а також суб'єктів ринкової інфраструктури.

Треба розуміти, що органічною продукція може бути лише у тому разі, якщо її: одержало або виробило сертифіковане органічне господарство; одержано або вироблено з дотриманням органічних правил та технологій,

що відповідають органічним стандартам; марковано відповідним зареєстрованим органічним товарним знаком.

Література:

1. Органік в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.organic.com.ua>

2. Organic agriculture, environment and food security. N. El-Hage Scialabba, C. Hattam (ed.) – Rome: FAO, 2002. – 252 р.

3. Мороз Ю.Ю. Моніторинг економічного потенціалу підприємства: теорія, методологія, організація: монографія / Ю.Ю. Мороз. – Житомир: ФОП Кузьмін Дн.Л., 2010. – 326 с.

4. Мороз Ю.Ю. Обліково-інформаційна система моніторингу економічного потенціалу підприємства: монографія / Ю.Ю. Мороз. – Житомир: ПП «Рута», 2011. – 352 с.

Хумарова Н.І

Вчений секретар Одеського ОП СЕУ,
вчений секретар Інституту проблем ринку
та економіко-екологічних досліджень НАН України,
д.е.н., с.н.с.

ІННОВАЦІЙНІ ДОМІНАНТИ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОГО ВИРОБНИЦТВА

Представлено інноваційні компоненти екологічно чистого виробництва, головні переваги які отримують підприємства, що впроваджують програми ЕЧВ. Запропоновано напрями щодо стимулювання реалізації ЕЧВ на вітчизняних підприємствах.

Поглиблення екологічних загроз передусім формується через сучасну економічну стратегію. В Україні протягом

багатьох років не вирішуються проблеми структурної трансформації промисловості, підвищення науково-технічного та технологічного рівня в усіх сферах виробництва, в тому числі переходу до інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки. Збільшення техногенного навантаження на природні та матеріальні ресурси, йде у розріз з принципами сталого соціально-економічного розвитку.

Складна економічна ситуація обумовлює техніко-технологічне відставання на багатьох вітчизняних підприємствах понад 60% основних виробничих фондів яких фізично зношено. Динаміка впровадження інноваційно-інвестиційних проектів вказує на те, що частка маловідходних, ресурсозберігаючих та безвідходних проектів скоротилось у порівнянні з 1991 роком майже в тричі. Лише 12,8% підприємств у 2011 році впроваджували інновації, а кількість підприємств, що освоювали нові види техніки у тому ж році складала 89,7% від рівня 1995 року. Державне фінансування інноваційних проектів в останні роки знаходяться на рівні 1,0–1,5% (статистики щодо коштів спрямованих на екотехнології не має) [1].

При цьому в країні капіталовкладення природоохоронного призначення і поточні природоохоронні витрати у 2011 р. становлять близько 40 євро на душу населення на рік, в той час, як за даними Євростату на відповідні заходи в ЄС у 2009 році витрачалось близько 174 євро на душу населення [2]. Все це, безумовно, впливає на загальний стан ресурсно-екологічної безпеки.

Тенденції світової економіки зорієнтовані на використання новітніх технологій та накопичення інтелектуального капіталу, формування високого рівня екологічних, соціальних, економічних стандартів та підвищення конкурентоспроможності економічних систем. В

контексті цього провідними країнами світу визначені завдання «озеленення» економік та екологізації природомістких видів діяльності, що зафіксовані у стратегічних документах ЮНЕП («Глобальному «зеленому» новому курсі») та Конференції Ріо+20. Велика увага екологічним питанням приділяється і у основному фінансовому інструменті Європейського Союзу Сьомій Рамочній Програмі міжнародного науково-дослідного співробітництва, в межах якої фінансуються екологічні проекти за трьома головними напрямками: транспорт, енергетика та навколишнє середовище. Загальна сума коштів, акумульованих в рамках 7РП складає понад 53 мільярди євро [3]. Одним з механізмів досягнення запланованих під егідою ООН завдань є «оновлений та усесторонній механізм чистого розвитку» [4].

Зараз за висновками аналітиків відбувається послідовна переорієнтація споживчого попиту розвинених країн на екологічні товари та послуги, що призводить до якісної перебудови світового товарного ринку. Так якщо щорічний обсяг екоринка ЄС у 2000 році становив близько 183 млрд. євро з чисельністю зайнятих понад 2 млн. чол., то по останніх даних, обсяг сектору екоіндустрії у Європейському Союзі становить 227 млрд. євро, з них 214 млрд. євро припадає на країни ЄС – 15. Загальна кількість безпосередньо чи опосередковано зайнятих у цьому секторі становить приблизно 3,4 млн. чол. Товари і комунальні послуги, які поставлялися цим сектором, склали 2,2% загального ВВП. З погляду міжнародної торгівлі, екоіндустрія ЄС – найбільш диверсифікований й потужне екологічний сектор у світі [3].

В той же час структура національної економіки характеризується переважанням низькотехнологічних укладів, і мізерною часткою виробництв високих технологічних укладів. Україна в 2013 році втратила 8 позицій

у глобальному індексі інноваційності (ГІІ) порівняно з 2012 роком перемістившись з 63 серед 141 країни на 71 місце серед 142 країн, що досліджувались Міжнародною бізнес-школою INSEAD [5].

В цих умовах вкрай важливим постає питання вибору пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку України, одним з яких є екологізація систем господарювання. Вирішення проблем екологізації безпосередньо пов'язане із стабілізацією економічного розвитку та уникненням некомпенсованих втрат національного природного, господарського та виробничого потенціалу, в тому числі на рівні первинної ланки – підприємстві. Вітчизняна економіка потребує кардинальних змін в теорії та практики управління підприємством. Головним завданням стає перехід від техногенно-екстенсивного управління підприємством до управління що попереджує негативний вплив на довкілля на всіх стадіях створення вартості та на всіх рівнях управління, тобто базуючись на економіко-екологічному підході.

Теоретико-методологічні засади впровадження раціонального економіко-екологічного підходу в загальній системі державного управління ретельно вивчаються закордонними та вітчизняними науковими школами. Докладно розроблено й технологію організації систем економіко-екологічного управління на підприємствах та визначено механізми її впровадження. Проте питання сучасних екологічних стратегій практичного впровадження цих підходів безпосередньо на підприємствах потребують подальшого вивчення, зокрема, стратегія екологічно чистого виробництва (ЕЧВ).

Стратегія ЕЧВ є однією з найоптимальніших в умовах ринкової економіки, оскільки забезпечує подвійних вииграш: з одного боку, відбувається покращення стану довкілля

шляхом удосконалення технологій, підвищення якості продукції, з іншого – зменшення рівня забруднення [6].

Стаття присвячена розгляду інноваційних компонент стратегії ЕЧВ, головних пріоритетів та принципів екологічно чистого виробництва та переваг які отримує підприємство, що впроваджує програми ЕЧВ у своїй діяльності.

Проблеми оптимізації використання ресурсів є тим вагомим фактором, який може суттєво вплинути на розвиток вітчизняних підприємств, адже значна кількість інноваційних напрямів розвитку економіки будується на мінімізації ресурсної складової виробництв та заміщенні природних ресурсів синтезованими аналогами – досягненнями науково-техно-логічного прогресу. Саме на оптимізації ресурсної бази вітчизняна природовиснажлива система господарювання, має знаходити перспективи та пріоритети розвитку і тим самим переходити на екологоорієнтований розвиток і «зелену» економіку.

Екологічні інновації за напрямками застосування розділяють на два типи [7] :

- спрямовані на *раціональне залучення в суспільне виробництво нових природних сил та ресурсів*, більш ефективно їх використання для задоволення потреб суспільства, іншими словами, такі, що оптимізують використання природного капіталу – екологічні інновації першого типу;

- спрямовані на *ліквідацію шкідливих наслідків виробництва і життєдіяльності*, а також інших інновацій – військових, технологічних, соціально-політичних і т. ін., які поліпшують умови життя людей та існування екосистем, зберігають природний капітал – екологічні інновації другого типу.

Екологічні інновації *першого типу*, на наш погляд, можуть бути визначені як такі, що формують природозберігаючий тип суспільного розвитку. Адже

основною їх ціллю виступає коеволюційне поєднання потреб суспільства та ефективного використання природно-ресурсного потенціалу із акцентом на превентивність щодо забруднення довкілля.

Інвестиції ж другого типу, що виправляють наслідки техногенного типу розвитку, хоча й є, на сьогоднішній день, вкрай необхідними, за своєю суттю продовжують підтримувати техногенний тип розвитку. Вони орієнтовані не на упередження негативного впливу на довкілля, а на ліквідацію наслідків антропогенної діяльності, що забезпечує підтримку відомого принципу «кінця труби».

Враховуючи існуючу на підприємствах обмеженість матеріальних ресурсів, на початковому етапі формування системи екологізації перевагу треба віддавати інтеграції екологічних принципів до існуючих методів управління та започаткуванню нових інноваційних форм та механізмів, зокрема, впровадженню програм екологічно чистого виробництва, які забезпечують подвійний економіко-екологічний вигравш та сприяють інноваційному оновленню виробничого середовища.

Характерним для екоінновацій є те, що не зважаючи на різноманіття функцій та завдань які покладаються на них, найвагомішими виступають принципи комплексності та системності у процесі їх впровадження. В той же час, для реальної практики господарювання, притаманне становище коли інновації носять епізодичний та випадковий характер. Передусім це складається через те, що немає реального механізму заохочення та практичного втілення інновацій, в тому числі екоінновацій, на рівні безпосередньо підприємств, що зумовлює необхідність формування нових підходів управління підприємством та виробництвом в цілому.

Стратегія ЕЧВ, яка у західних країнах відома як «стратегія більш чистого виробництва», або «механізм

чистого розвитку», здатна формувати систему принципів і механізмів екологізації виробництва, інноваційних рішень та комплексно вирішувати екологічні та економічні проблеми.

Стратегія ЕЧВ, як свідчить закордонний досвід, орієнтована за впровадження змін тобто широкого кола інновацій. Стратегію ЕЧВ можна віднести до тих інноваційних стратегій, які за своїми характерними цільовими ознаками, може однаково успішно бути реалізована і як *центральна* – на рівні національного господарства, так і як *інституціональна* – на рівні організацій та підприємств. Як інституціональна, стратегія ЕЧВ координується з загальною стратегією суб'єктів господарювання, рівнем їхньої екоінноваційності або готовності до змін. Базовими в даному разі будуть дії спрямовані на підтримку та проведення власних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, комерціалізацію екоінновацій, створення потужного науково-кваліфікаційного потенціалу, організаційно-управлінських новацій, створення маркетингових підрозділів.

Дана Стратегія відноситься до проблемо орієнтованих, і спрямована переважно на обґрунтування і вибір найбільше ефективного з можливих варіантів вирішення екологічних проблем, та базуються на ідеї недопущення забруднення середовища тобто пріоритетом є реалізація превентивних заходів, щодо екологізації виробничих процесів.

Стратегія ЕЧВ, як і інші інноваційні стратегії, спрямована на створення ефективних механізмів збереження, ефективного використання науково-технічного потенціалу; ефективне впровадження та використання нових технологій, товарів та послуг, а також на трансферт знань, інформації та наукомісткого продукту, підвищенні енергоефективності економіки. Напрями першочергового впровадження ЕЧВ

відповідають пріоритетам забезпечення ресурсно-екологічної безпеки. Таблиця 1.

Таблиця 1

**Пріоритетні напрями впровадження
екологічно чистого виробництва.**

Напрями впровадження	Сутність науково-технічних рішень
Ресурсозбереження та ресурсозаміщення	Орієнтація на новітні ощадливі технології, заміна нових видів ресурсів нетрадиційними (опріснення і т.п.)
Енергозбереження	Впровадження поновлювальних джерел енергії (вітрової, сонячної, енергії хвиль)
Водозбереження	Застосування водозберігаючих технологій, розробка та впровадження інноваційних приладів та обладнання
Поводження з відходами	Впровадження ефективних технологій по переробці відходів, рециклінг відходів.
Організаційно- управлінські новації	Екологічна свідомість персоналу, орієнтація на ресурсно-екологічну безпеку, чистоту та безпечність робочих місць

Реалізація стратегії ЕЧВ на мікро рівні має відбуватись з застосуванням програмно-цільового підходу шляхом розробки відповідних програм ЕЧВ.

Головним методологічним положенням впровадження екологічно чистого виробництва є упереджувальний підхід до вирішення цільових завдань. Цей основний базовий принцип полягає у впровадженні екологічних удосконалень з одночасним отриманням економічного прибутку, а не в інвестуванні додаткових коштів у технології з уловлювання забруднювальних речовин і поводження з відходами, тобто в інновації першого типу. При формуванні програм ЕЧВ

застосування принципу упереджувального підходу закладає нове кардинальне переосмислення щодо ставлення бізнесу до екологічних проблем. Цей підхід дозволяє навіть незначними інвестиціями забезпечувати значну економію витрат.

Програми ЕЧВ формуються з передбаченням комплексу інновацій спрямованих на:

- оптимізацію виробництва з метою зменшення обсягів споживання сировини, матеріалів та енергоносіїв, рециркуляції та повнішого використання матеріалів – ресурсо- та енергозбереження;

- визначення екологічних аспектів протягом життєвого циклу продукції, з урахуванням всіх параметрів, що входять до системи виробництва;

- покращення екологічних параметрів, які інтегруються в базових показниках продукції, технології та послуг;

- зменшення ризику виникнення аварійних ситуацій техногенного характеру;

- зменшення обсягів утворення відходів, їх переробки та використання за рахунок використання високих технологій та біотехнологій;

- використання відходів одних виробництва у якості сировини для інших;

- зростання іміджевих переваг у конкурентному середовищі і таке інше.

Сьогодні підприємства самі, під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів формують свою підприємницьку політику, враховують ресурсно-екологічне навантаження, розробляють першочергові завдання з урахуванням цього і самі інвестують інноваційні перетворення. Практика свідчить, що систематична реалізація продуманих та ефективних природоохоронних дій, зокрема ресурсозбереження, зниження екологічних підприємницьких ризиків є частиною бізнесових інтересів підприємства.

Інноваційна складова у процесі впровадження програм ЕЧВ на підприємстві здатна виявлятися у кожному елементі виробничого процесу і не тільки на основному, а й на допоміжних [8]:

1. Матеріали що використовуються:

- можуть бути змінені основні сировинні матеріали (враховується якість, токсичність, оновлення ті ін.);
- теж саме стосується допоміжних матеріалів.

2. Модернізація технологій:

- зниження використання енергії, матеріалів, води, тощо;
- оптимізація технологічних параметрів та ін.

3. Організаційно-адміністративна система:

- оптимізація адміністративного управління;
- підвищення кваліфікації персоналу та ін.

4. Кінцевий продукт:

- модернізація продукту;
- зміна дизайну;
- зміна умов зберігання та ін.

5. Відходи:

- зниження кількості виробничих на побутових відходів;
- зворотне використання сировини та матеріалів;
- зменшення скидів та викидів забруднюючих речовин;
- переробки відходів на виробництві та ін.

Усі без виключення зазначені елементи, у тій чи іншій мірі, впливають на загальну стратегію розвитку підприємства, формують конкурентні та іміджеві переваги

підприємства.

Приклади впровадження програм ЕЧВ на вітчизняних підприємствах доводять їх позитивну роль у формуванні на підприємствах *активної екоінноваційної політики*, яка зосереджується не на пасивному виконанні вимог екологічного законодавства, а на більш глибокому рівні вирішує протиріччя між економікою та охороною навколишнього середовища й природоохоронні імперативи розглядаються як шанс змінити продукт, технологію, підняти рівень компетенції персоналу та т. ін. [8]

З 2008 року успішне впровадження програм ЕЧВ на вітчизняних підприємствах відбувається в рамках проектів спільного впровадження, що реалізуються в Україні в рамках завдань Кіотського протоколу, за яким екологічно чистий розвиток є одним з основних механізмів виконання. Станом на початок 2013 р. реалізується 271 такий проект, всі вони охоплюють найбільш природомісткі та екологомісткі виробництва і доводять, що стратегія ЕЧВ здатна бути центральною ланкою екологічного менеджменту на стратегічному рівні розвитку підприємства.

Важливо підкреслити, що досить гармонійно стратегія ЕЧВ вирішує питання соціальної відповідальності. Серед головних елементів програми ЕЧВ є організаційно-адміністративна система забезпечення питань безпеки, зайнятості, освіти, кваліфікації персоналу та відповідальності й контролю з боку керівництва. Будучи необхідним етапом у проведенні попереднього аудиту на підприємствах за стандартами серії ISO 14000 і EMAS, стратегія ЕЧВ має ознаки здатні ефективно працювати і у системі соціального менеджменту SMS. Тому впровадження та реалізація програм ЕЧВ сприяє формуванню на підприємстві інтегрованої системи менеджменту, полегшує сертифікацію підприємства за стандартами ДСТУ, ISO, EMAS, OHSAS та

інших, що позитивно впливатиме на конкурентне середовище в умовах вступу до СОТ.

Зараз для впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні існують інституційні передумови, зокрема це визначено у Законах України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (2010 р.) та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2012 р.), Розпорядженні КМ України «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки» (2011 р.), якими підтверджується необхідність впровадження механізму екологічно чистого виробництва, застосуванню новітніх екологічних технологій, випуску екологічно чистої продукції та послуг.

Висновки: Успішна реалізація стратегії ЕЧВ на вітчизняних підприємствах сприятиме:

- впровадженню системного удосконалення технологічної, економічної та екологічної діяльності з метою екологізації виробництв;
- інтеграції Концепції ЕЧВ у програми структурної перебудови підприємств;
- удосконаленню організаційних заходів та створенню систем екологічного менеджменту;
- створенню та розвитку сучасних систем управління навколишнім середовищем з наступною сертифікацією по вітчизняним та міжнародним стандартам;
- реалізації принципів сталого розвитку та «зеленої» економіки.

Таким чином, впровадження стратегії ЕЧВ забезпечить оптимізацію економічних та екологічних інтересів підприємств, які повністю відповідають принципам економіко-екологічного підходу до управління, здатні

прискорити інноваційний розвиток і підвищити конкурентоспроможність підприємств на внутрішніх та зовнішніх ринках.

На сьогодні для впровадження програм ЕЧВ необхідна ініціатива з боку регіональних та місцевих виконавчих органів, зокрема, поширення інформації про ефективність реалізації програм ЕЧВ; ініціатива по залученню передових підприємств для організації пілотних програм ЕЧВ; стимулювання підприємств, що впроваджують ЕЧВ; організація навчальних семінарів на підприємствах які мають програми ЕЧВ; розробка регіональної цільової програми з впровадження та реалізації програм ЕЧВ.

Література:

1. Буркинський Б.В. Екологічно чисте виробництво: наукові засади впровадження та розвитку / Б.В. Буркинський // Вісник Національної академії наук України: щомісяч. загальнонаук. та громад.-політ. журн. / Нац. акад. наук України; голов. ред. Б. Є. Патон. – К.: Академперіодика, 2011. – №5. – С.11–17.

2. Буркинський Б.В. Інноваційний імператив становлення «зеленої» економіки / Б.В. Буркинський, Н.І. Хумарова // Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України: міжнародна науково-практична конференція, Київ, 19–21 квітня 2011 р., матеріали VII міжнародного бізнес форуму (Київ, 21 квітня 2011 р.): у 2т. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – Т. 2. – С. 359-363.

3. Витрати на охорону навколишнього середовища та екологічні платежі у 2011 році // Електронний ресурс. www.ukrstat.gov.ua/express/expr2012/05_12/106.zip

4. Глобальный зеленый новый курс : доклад [Електронний ресурс] / ЮНЕП; Программа ООН. – Режим доступа: <http://www.unep.org/greeneconomy/portals/30/docs/GGND-policy-brief-Russian.pdf>

5. Перелік статистичних баз даних ЄС//Електронний ресурс. http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators#c5=&c7=all&c0=10&b_start=0

6. Передумови зеленого бізнесу / Електронний режим доступу:
<http://obuch.com.ua/geografiya/667/index.html?page=2>

7. Україна упала в глобальному індексі інноваційності
http://www.ukrrudprom.com/news/Ukraine_upala_v_globalnom_indekse_innovatsionnosti.html

8. Хумарова Н.І. Екологічно чисте виробництво – інноваційна складова стратегії сталого розвитку / Н.І. Хумарова // Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2007. – Вип. 17.7 – С.110–115.

Мороз Ю.Ю.

д.е.н., доцент,
Житомирський національний
агроекологічний університет

МОНІТОРИНГ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЧНИМ ВИРОБНИЦТВОМ

Останнім часом в світі зростає зацікавленість в безпечних продуктах харчування. Продукція сільського господарства, що отримана без застосування хімічних засобів, мінеральних добрив, шкідливих кормових добавок, це не лише здоров'я людей, а й збереження чистоти навколишнього середовища та відновлення родючості ґрунтів. Світовий попит на екологічно чисті продукти харчування має забезпечити продукція органічного виробництва.

Світовий ринок органічних продуктів останніми роками демонструє стабільні та високі темпи росту. Під органічним виробництвом у світі зайнято 37 млн. га, з яких близько 30% розташовані в Австрії, 12% – в Аргентині і 5% – у США. Обсяг ринку органічної продукції перевищує 60 млрд. дол. США. За прогнозами, до 2014 року світове споживання органічної продукції збільшиться на 61,0 та досягне 97 млрд. дол. США.

Україна також не залишається осторонь світових

тенденцій і з кожним роком демонструє світовій спільності стабільне зростання площ під органічними культурами та збільшення кількості їх виробників. Кількість господарств які здійснюють органічне виробництво перевищило 160. Під органічне землеробство вони відвели близько 300 тис. га. В структурі посівних площ перевищують зернові, бобові та олійні культури і в незначній кількості ягоди, овочі та фрукти [1].

За визначенням Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) – органічне сільське господарство це виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Воно залежить від екологічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов, при цьому уникається використання шкідливих ресурсів, які викликають несприятливі наслідки. Органічне сільське господарство поєднує в собі традиції, нововведення та науку з метою покращення стану навколишнього середовища та сприяння розвитку справедливих взаємовідносин і належного рівня життя.

Органічне сільське господарство ґрунтується принципах здоров'я, екології, справедливості і турботи.

Зокрема, органічне сільське господарство передбачає виробництво поживних високоякісних продуктів харчування, що сприяють як профілактиці захворювань, так і підтримці та поліпшенню здоров'я екосистем і організмів від найпростіших у ґрунті до людини. Відповідно до цього слід уникати використання добрив, пестицидів, ветеринарних препаратів для тварин і харчових добавок, які можуть мати негативний вплив на здоров'я.

Управління органічним сільським господарством повинно забезпечити досягнення екологічного балансу шляхом проектування систем землекористування, створення і

підтримка територій генетичного та сільськогосподарського різноманіття. Виробники, переробники продавці, споживачі органічних продуктів мають захищати та охороняти навколишнє середовище, включаючи ландшафти, клімат, середовище перебування, біологічне різноманіття, повітря і воду.

Природні й екологічні ресурси, які використовуються при виробництві та споживанні, повинні управлятися з позицій соціальної і екологічної справедливості з урахуванням інтересів майбутніх поколінь. Справедливість вимагає, щоб системи виробництва, розподілу й торгівлі були відкритими, рівноправними й врахували реальні екологічні й соціальні витрати.

Управління органічним сільським господарством повинно мати попереджувальний і відповідальний характер для захисту здоров'я і добробуту як нинішніх і прийдешніх поколінь, так і довкілля. Рішення повинні віддзеркалювати цінності та потреби всіх, чиї інтереси можуть бути порушені, шляхом прийняття прозорих і спільних відповідних заходів.

З огляду на зазначене, органічне сільське господарство в Україні потребує не тільки розробки необхідних технологічних процесів, цілеспрямованої та виваженої державної підтримки, але і відповідного інформаційного забезпечення на основі моніторингу господарських процесів.

Для функціонування інформаційної системи управління органічним виробництвом необхідний моніторинг всіх складових які визначаються принципами ведення органічного сільського господарства. Моніторинг – це комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації про стан органічного виробництва, яка дає оцінку і прогнозує його зміни, розробляє обґрунтовані рекомендації для прийняття

управлінських рішень.

Для більш динамічного та ефективного розвитку органічного руху в Україні необхідно здійснювати моніторинг показників які визначають зусилля всіх господарств, наукових і навчальних закладів, переробних та інших підприємств та установ, зацікавлених у виробництві та поширенні здорової, абсолютно безпечної для споживання продукції, при вирощуванні і переробці якої враховувались би також обов'язково як дбайливе ставлення до природи загалом, та і зокрема, до землі та працюючих на ній людей.

Моніторинг повинен забезпечувати оцінку доцільності впровадження в Україні органічного сільського господарства через визначення рівня показників: відображення складових забезпечення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища; розвитку сільських територій; та підйому життя сільського населення; підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва; забезпечення споживчого ринку здоровою, якісною продукцією; зміцнення експортного потенціалу держави; поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції; забезпечення продовольчої безпеки в Україні; поліпшення загального добробуту громадян держави; зростання створеної доданої вартості виробників органічної продукції і ринкової вартості суб'єктів господарювання на сільських територіях.

Як приклад, за допомогою моніторингу внесення органічних добрив здійснимо оцінку можливостей сільськогосподарських підприємств України щодо ведення органічного виробництва (табл. 1, 2).

Аналіз показників використання органічних добрив під сільськогосподарські культури за 2009–2012 роки, що забезпечують можливість одержання екологічно чистої продукції наведених у табл. 1, 2 свідчить наступне:

1. Динаміка внесення органічних добрив для вирощування сільськогосподарських культур в Україні має стабільну тенденцію до зменшення як в загальних обсягах так і за часткою удобреної площі. Найбільш відчутна вона в Полтавській, Сумській і Житомирській областях та у АР Крим. За сумарною по Україні негативною динамікою зовсім інші тенденції в Донецькій області, де одночасно відбувається зростання не тільки внесених органічних добрив, але і їх використання на 1 га удобреної площі та її частки. У 9 регіонах, найбільше в Київській, Черкаській і Чернівецькій областях зростає частка удобреної площі, 14 регіонах відбулося зростання використання органічних добрив на 1 га.

Таблиця 1

**Моніторинг внесення органічних добрив під посіви
сільськогосподарських культур за регіонами України**

Регіони (області)	Внесено органічних добрив, тис.т.			На 1 га удобреної площі, тонн			Частка удобреної площі, %		
	роки		+,-	роки		+,-	роки		+,-
	2009	2012		2009	2012		2009	2012	
Автономна Республіка Крим	606,2	392,0	-214,2	8,7	10,0	1,3	11,2	7,2	-4,0
Вінницька	604,5	636,5	32,0	31,6	28,8	-2,8	1,7	1,9	0,2
Волинська	490,3	374,8	-115,5	38,0	39,9	1,9	7,1	4,8	-2,3
Дніпропетровська	297,6	390,7	93,1	18,1	26,2	8,1	1,3	1,2	-0,1
Донецька	320,1	634,2	314,1	40,0	52,4	12,4	0,9	1,4	0,5
Житомирська	458,9	315,2	-143,7	19,4	25,8	6,4	4,8	2,2	-2,6
Закарпатська	8,6	5,6	-3,0	17,2	14,0	-3,2	2,1	1,7	-0,4
Запорізька	70,1	130,6	60,5	19,5	17,0	-2,5	0,3	0,7	0,4
Івано- Франківська	106,2	184,1	77,9	21,2	37,6	16,4	5,0	3,6	-1,4
Київська	923,4	1173,4	250,0	25,4	19,4	-6,0	4,5	7,0	2,5
Кіровоградська	71,6	97,9	26,3	34,1	28,0	-6,1	0,2	0,3	0,1
Луганська	61,1	73,3	12,2	14,5	12,4	-2,1	0,5	0,8	0,3
Львівська	147,1	177,7	30,6	18,4	29,1	10,7	3,7	2,4	-1,3
Миколаївська	114,5	93,4	-21,1	23,9	31,1	7,2	0,5	0,3	-0,2

Одеська	104,9	81,6	-23,3	10,6	6,6	-4,0	0,8	1,0	0,2
Полтавська	1837,8	1196,7	-641,1	19,9	19,1	-0,8	7,3	4,9	-2,4
Рівненська	285,4	139,5	-145,9	28,0	16,6	-11,4	4,1	3,6	-0,5
Сумська	669,4	369,0	-300,4	20,4	25,3	4,9	4,2	1,6	-2,6
Тернопільська	233,6	219,8	-13,8	38,3	40,7	2,4	1,3	1,0	-0,3
Харківська	595,7	481,8	-113,9	36,8	42,3	5,5	1,3	0,9	-0,4
Херсонська	43,7	60,6	16,9	7,8	20,9	13,1	0,7	0,4	-0,3
Хмельницька	541,5	543,2	1,7	31,1	25,0	-6,1	2,5	2,6	0,1
Черкаська	964,5	1134,4	169,9	36,0	34,1	-1,9	2,9	3,5	0,6
Чернівецька	42,4	54,7	12,3	20,2	15,6	-4,6	1,9	2,8	0,9
Чернігівська	833,7	676,2	-157,5	30,7	32,5	1,8	3,5	2,3	-1,2
Україна	10432,8	9636,9	-795,9	22,6	24,2	1,6	2,5	2,1	-0,4

2. Розглядаючи показники використання органічних добрив за окремими сільськогосподарськими культурами, можна відзначити їх зростання по технічних культурах і зменшення щодо картоплі. Слід відзначити, що за період, який аналізується за більшістю сільськогосподарських культур, крім соняшнику і ріпаку зменшилась частка удобрених площ. Негативним моментом є те, що на 1 га удобреної площі вноситься значно менше органічних добрив ніж передбачається технологіями вирощування сільськогосподарських культур. Застосування гною в кожному полі повинно бути не менше ніж 25–30 т. га. Водночас, в Рівненській області – 16,6, Полтавській – 19,1, Одеській – 6,6, АР Крим – 10,0.

Відсутність можливості вносити органіку у вигляді оброблених продуктів життєдіяльності тваринництва досить суттєво впливає на подальші перспективи розвитку органічного землеробства в Україні. Для покращення ситуації потрібно розвивати сидеральну політику, котра може допомогти компенсувати втрати ґрунтами поживних речовин та елементів під час вирощування різних культур за органічною технологією.

Створення активної системи моніторингу для

інформаційного виробництва сприятиме виникненню позитивних внутрішніх і зовнішніх ефектів, пов'язаних з особливостями поширення інформації, оскільки попит на послуги такої інформаційної системи зростатиме із збільшенням виробників і споживачів екологічно чистої продукції.

Таблиця 2

**Моніторинг внесення органічних добрив
під сільськогосподарські культури в Україні**

Сільськогосподарські культури	Кількість органічних добрив, тис.т.			На 1 га удобреної площі, тонн			Частка удобреної площі, %		
	роки		+,-	роки		+,-	роки		+,-
	2009	2012		2009	2012		2009	2012	
Усього	10432,8	9636,9	-795,9	22,6	24,2	1,6	2,5	2,1	-0,4
у тому числі									
• зернові та зернобобові культури	3741,7	2825,3	-916,4	15,1	18,7	3,6	2,5	2,0	-0,5
з них									
- пшениця	2900,6	2061,9	-838,7	17,5	20,8	3,3	3,1	2,3	-0,8
- рис	11,9	2,4	-9,5	14,9	х	х	3,7	0,1	-3,6
• кукурудза на зерно	1769,5	2143,0	373,5	32,4	24,9	-7,5	3,6	2,4	-1,2
• технічні культури	1927,6	2611,4	683,8	21,9	23,5	1,6	1,7	1,7	0,0
з них									
- цукрові буряки	1041,8	1419,3	377,5	37,5	42,2	4,7	9,7	8,3	-1,4
- льон-довгунець	-	-	-	-	-		-	-	-
- соняшник	476,1	729,3	253,2	15,8	19,1	3,3	1,0	1,0	0,0
- ріпак	211,1	188,3	-22,8	15,1	16,4	1,3	1,4	2,1	0,7
- соя	175,8	236,7	60,9	13,0	11,1	-1,9	2,3	1,6	-0,7
• картопля	139,3	134,3	-5,0	41,0	29,2	-11,8	15,5	13,3	-2,2
• овочі	49,6	28,6	-21,0	23,6	26,0	2,4	5,0	2,8	-2,2
• баштанні культури	2,2	0,2	-2,0	х	0,3	х	0,6	0,1	-0,5
• кормові культури	2802,9	1893,5	-909,4	43,1	42,8	-0,3	4,7	3,7	-1,0
з них									

- кукурудза на силос, зелений корм	2355,8	1540,4	-815,4	46,8	47,1	0,3	11,0	7,0	-4,0
- трави сіяні	363,9	286,9	-77,0	27,2	32,2	5,0	1,5	1,3	-0,2

Література:

1. Органік в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.organic.com.ua>
2. Organic agriculture, environment and food security. N. El-Hage Scialabba, C. Hattam (ed.) – Rome: FAO, 2002. – 252 p.
3. Ковалев Е.В. Органическое земледелие - ответ на вызов времени / Е.В. Ковалев // Междунар. экономика и междунар. отношения. – 2005. – № 9. – С. 22–28.
4. Бойко Л. Передумови розвитку органічного виробництва в Україні / Л. Бойко // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 2. – С. 30–35.

Павлов В.І.

Віце-президент СЕУ, д.е.н., професор кафедри
фінансів та економіки природокористування
Національного університету водного господарства
та природокористування

Полінчук О.П.

асистент кафедри фінансів та економіки
природокористування
Національного університету водного господарства
та природокористування

ОБҐРУНТУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОЦІЛЬНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

Серед багатьох проблем, які спричинені антропогенною діяльністю людини, на першому місці сьогодні є проблема глобальних змін клімату нашої планети – зростанням концентрації парникових газів, особливо вуглекислого газу, метану, які зумовлюють створення «парникового ефекту» та спричиняють глобальне потепління.

Не останню роль у цьому процесі відіграють полігони твердих побутових відходів (ТПВ), тому проблема їх утилізації є дуже актуальною. Адекватне вирішення питання екологічно безпечного збереження побутових відходів і його подальша реалізація забезпечать не тільки комфортні умови життя людей і оптимальні санітарно-гігієнічні умови їхньої виробничої діяльності, але і саму можливість існування атмосфери, гідросфери, літосфери та біосфери загалом.

Об'єми накопичених в Україні відходів дозволяють віднести її до однієї з найбільш техногенно навантажених країн світу. Зрозуміло, що нагромадження у відвалах, шламота шлакосховищах, спецполігонах мільярдів тонн відходів виробництва таїть у собі набагато більшу небезпеку, ніж існування, хай і численних, проте на порядок менших за обсягами звалищ побутового сміття. А відтак – і увага має приділятися насамперед відходам виробництва. Однак між існуванням відносно невеликої маси ТПВ та величезною масою промислових відходів є прямий зв'язок. Адже промислові відходи утворюються на перших стадіях отримання речовини, яка потім іде на виробництво товарів. Виготовлені товари, після нетривалого етапу користування ними, стають відходами споживання. Крім того, на виробництво речовини для майбутніх споживчих товарів витрачається велика кількість енергії, а енергетика, у свою чергу, – один з головних продуцентів промвідходів. Підраховано, що кожній тонні побутових відходів відповідають п'ять тонн промислових відходів на стадії виготовлення продукції і двадцять тонн – на стадії вилучення первинних ресурсів із надр. Таким чином, збільшення побутових відходів є першопричиною нагромадження промислових відходів, а отже – і увага має бути зосереджена насамперед на них.

Захоронення відходів виробництва і споживання на смітниках і полігонах наданий час є найширше використовуваним способом знешкодження й утилізації ТПВ. Але цей спосіб породжує багато екологічних та санітарно-гігієнічних проблем, значні втрати природних ресурсів, виникнення незворотних процесів забруднення навколишнього середовища і завдає реальної загрози здоров'ю населення.

Існуюча практика поводження з ТПВ не забезпечує захист населення і навколишнього природного середовища від їх шкідливого впливу. Ця ситуація характерна нині практично для усіх населених пунктів України і становить загальнодержавну проблему, необхідність вирішення якої відповідає основним принципам державної політики у сфері поводження з відходами.

В Україні в основному використовується ліквідаційний біолого-механічний спосіб знешкодження (складування відходів на санкціонованих, але екологічно небезпечних полігонах), як найпростіший і найдешевший. В Україна за 2010 рік утворилось близько 50 млн. куб. м. ТПВ, що дорівнює близько 11 млн. тонн, які захоронюються на 4,5 тис. сміттєзвалищах і полігонах загальною площею понад 8 тис. га. Питомі обсяги утворення ТПВ в Україні постійно зростають: за останні десять років їх кількість, що припадає на одну людину, підвищилась приблизно на 75% і сьогодні складає в середньому 400 кг. на рік [1].

Щорічний обсяг відходів, який припадає на один квадратний кілометр площі України, в 6,5 раза більший, ніж в США, та у 3,2 раза більший, ніж в країнах ЄС [4]. Відсутність належної системи збирання ТПВ призводить до утворення в Україні щорічно приблизно 1700 несанкціонованих звалищ [2].

По проведеній в 1990-х рр. оцінці фахівців, експлуатаційні витрати по індустріальній переробці ТПВ приблизно в 2,5 рази вище, ніж при їхньому захороненні на полігонах. При цьому не враховувався ряд факторів, які набули в останні роки вирішальне значення:

- ріст цін на вторинні ресурси, а також на теплову й електричну енергію;

- зростання дефіциту та вартості придатних під полігони земель навколо міст;

- внесення платежів за розміщення відходів і ріст експлуатаційних витрат по забезпеченню екологічно безпечного захороненні відходів;

- скорочення потреби в спеціалізованому автотранспорті (сміттєвозах) в 1,5-2 рази і середньої відстані вивозу відходів приблизно в три рази (з існуючим нині 10-50 км в один кінець до 10 км) тощо.

Основними проблемами при традиційному способі консервації ТПВ є: утворення інфільтрату який потрапляючи у ґрунтові води спричинює їхнє забруднення, як у районі розташування полігону ТПВ, так і за його межами. Не менш важлива проблема – утворення парникових газів (CH_4 , CO_2) у відвалах ТПВ, пов'язана з анаеробними процесами, які відбуваються у захоронених шарах сміття без доступу повітря. Полігони та сміттєзвалища є вагомим чинником формування «парникового ефекту» на регіональному рівні. За звітом Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату (IPCC) від 2 лютого 2007 р. «саме збільшення викидів парникових газів внаслідок діяльності людини є найбільшою причиною зафіксованих кліматичних змін».

Розв'язання проблеми, що склалася у сфері поводження з ТПВ, можливе шляхом:

- впровадження роздільного збирання та сортування ТПВ із метою максимального використання та використання

та виключення безповоротного втрачання їх компонентів під час захоронення, унеможливлення надходження у навколишнє середовище небезпечних ТПВ, зменшення земельних площ, необхідних, для розміщення полігонів ТПВ;

- визнання захоронення найбільш неефективною технологією поводження з ТПВ та перехід до сучасних високоефективних методів утилізації та знешкодження;

- впровадження сучасних ефективних технологій енергетичної утилізації ТПВ на основі організації виробництва сучасного обладнання з залученням світового досвіду та вітчизняних розробок і створення вітчизняної індустрії виробництва обладнання для сфери поводження з ТПВ;

- удосконалення технології захоронення залишків ТПВ, що не можуть бути перероблені або утилізовані (зокрема, шляхом впровадження різних технологій захоронення брикетованих відходів) з метою максимального унеможливлення їхнього негативного впливу на довкілля;

- рекультивація земель, зайнятих звалищами ТПВ;

- проведення роботи щодо поліпшення екологічної свідомості населення [1].

В сучасних умовах спостерігається низька інноваційно-інвестиційна активність суб'єктів господарювання у сфері поводження з ТПВ, яка виражається у повільних темпах впровадження сучасних ефективних технологій поводження з ТПВ. Ринковий механізм використання ТПВ є недосконалим внаслідок недостатніх темпів розвитку його організаційно-виробничої інфраструктури та відсутності дієвих економічних стимулів залучення у цю сферу малого і середнього бізнесу. Не зважаючи на вище сказане, в Україні відчувається неабиякий інтерес до сфери поводження з ТПВ з боку приватного капіталу та інвесторів. Найактуальнішими вважаються питання роздільного збирання ресурсоцінних

компонентів ТПВ, сміттесортування та сміттєпереробка, вилучення та утилізація біогазу.

Для реалізації вирішення проблем поводженням з ТПВ необхідні значні фінансові ресурси і капіталовкладення, тому постає проблема пошуку джерел інвестиційних ресурсів. Даним джерелом є продаж додаткових вивільнених квот на викиди парникових газів.

Варто зазначити, що викиди метану з полігонів ТПВ становлять від 5% до 20% від його глобальної емісії і сягають загрозового рівня. Потенціал метану, як парникового газу, у 21 раз перевищує потенціал вуглекислого газу. Тому полігони ТПВ відіграють вирішальну роль у створенні парникового ефекту. Таким чином, з погляду екології, відходи є важливим місцевим чинником забруднення та основними джерелами довготривалої негативної дії на довкілля, зокрема значного виділення парникових газів [3].

Відповідно до Директиви Ради ЄС 99/31/ЕС, від 26 квітня 1999 року «Про захоронення відходів на полігонах», полігонний газ має збиратися на всіх полігонах де розміщується біомаса, оброблятися та використовуватися для виробництва електроенергії та/чи тепла, оскільки з полігонного газу, в залежності від вмісту метану, можна генерувати значні обсяги енергії (при вмісті 50% CH_4 , енергетична цінність (калорійність) полігонного газу становить близько 16,7 мДж/Нм³). Якщо зібраний газ не може використовуватися для виробництва енергії, він має спалюватися. Однак, на українських полігонах та звалищах не впроваджено жодних систем поводження з полігонним газом.

Найбільш важливим аспектом Кіотського Протоколу, прийнятого в 1997 році, являється те, що розвинуті країни взяли на себе зобов'язання зменшити викиди парникових газів принаймні на 5% у порівнянні з рівнем 1990 року,

протягом періоду зобов'язань. Крім того, встановлюються певні цілі щодо видалення біологічних відходів що розкладаються на полігони.

У країнах ЄС передбачено істотне скорочення розміщення на полігонах відходів, що біологічно розкладаються (порівняно з обсягами їх утворення в 1995 р.): у 2010 р. – на 25%, 2013 – на 50%, 2020 р. – на 67%. У Швеції, Данії, Швейцарії, Німеччині, Бельгії, Норвегії, Австрії, Нідерландах рівень перероблення ТПВ сягає від 30 до 50%. Інші європейські країни переробляють від 15 до 30% своїх відходів. У США тепла енергія, що виробляється з ТПВ, є основним джерелом відновлюваної енергії (35,6% у загальному обсязі виробництва).

Газогенерація 1 т ТБО й прирівняних до них відходів на полігонах і смітниках протягом 10 років (активна фаза при 30-літньому нормативному строку розкладання ТПВ) дорівнює 45-65 куб. м. «полігонного» газу, у тому числі близько 50% метану. Щороку з 1 т ТПВ в анаеробних умовах утворюється не менше 5 м³ біогазу [1]. Отже, 11 млн. т. відходів (річний обсяг утворення в Україні) щорічно приводять до викидів в атмосферне повітря 27,5 млн. куб. м. метану і 27,5 млрд. куб. м. вуглекислого газу. Беручи до уваги, що 1 т метану еквівалентна 21 т. CO₂, можна вважати, що в атмосферне повітря викидається близько 605 млн. т. CO₂ еквіваленту.

При сформованій на європейському вуглецевому ринку середній ціні за одну тону CO₂ еквіваленту – 10 дол. США й з врахуванням 10-літньої фази розкладання органічних ТПВ а також приблизний обсяг зменшення газогенерації ТПВ на полігонах і звалищах на 40% можна зробити висновок, що використання передбаченого Кіотским протоколом механізму ПСО (проектів спільного здійснення) дозволить залучити для реалізації програми промислової переробки

ТПВ іноземні інвестиції в обсязі близько 2,4 млрд. дол. США з передачею відповідним закордонним компаніям квот (одиниць скорочених викидів) на зекономлені в Україні викиди парникових газів.

Реалізація масштабної програми по промисловій переробці ТПВ у містах України необхідна й доцільна з погляду рішення завдань диверсифікованості й структурної реорганізації економіки, забезпечення економічної безпеки ряду підгалузей машинобудування й соціальної сфери, підтримки стійкої динаміки промислового розвитку, прискорення реформи житлово-комунального господарства, підвищення дохідної частини бюджетів всіх рівнів.

Реалізація такої програми додасть потужний імпульс розвитку машинобудування в країні. Виконання програми здатне привести до прискорення щорічного росту ВВП за рахунок:

- ресурсо- і енергозбереження;
- збільшення числа робочих місць;
- вивільнення земель за рахунок ліквідації полігонів і смітників;
- скорочення витрат по транспортуванню відходів на більші відстані;
- підвищення обсягів виробництва на суміжних підприємствах;
- припливу іноземних інвестицій і технологій.

Крім того, істотний вплив на ріст ВВП можуть зробити наступні фактори:

- конверсія підприємств оборонно-промислового комплексу;
- модернізація діючих підприємств з виробництва устаткування;
- ріст капіталізації машинобудування;

- розвиток промисловості будівельних матеріалів і будівельної індустрії;

- консолідація державних часток (пакетів) в активах машинобудівних й інших підприємств.

Соціальна значимість реалізації програми визначається, по-перше, можливістю істотного зниження соціальної напруженості в багатьох регіонах країни в результаті зменшення:

- кількості несанкціонованих смітників; пожеж на полігонах у смітниках;

- засмічення й захламлення доріг і пришляхових територій під час перевезення відходів;

- імовірності забруднення джерел питного водопостачання й поширення інфекцій й ін.

По-друге, значно підвищиться кількість робочих місць.

По-третє, зросте ступінь підтримки населенням проведеної реформи житлово-комунального господарства.

Література:

1. Бондар І.Л., Полтораченко Л.І. «Системи поводження з твердими побутовими відходами в українських містах, роль міського населення в роздільному збиранні сміття та рекомендації для органів місцевого самоврядування». – Київ: ПРООН/МПВСП, 2011.

2. Матеріали VI Міжнародної спеціалізованої виставки «КомунТех – 2008».

3. Екологічно безпечне збереження твердих побутових та промислових відходів: матер. Технологічного парку «Машинобудівні технології – Полісся».

4. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні. – К, 1994.

5. Національна стратегія поводження з твердими побутовими відходами в Україні // <http://ukrwaste.com.ua>.

Панасюк Б.Я.
академік НААН,
член Спілки економістів України,
член Спілки письменників України

ДОРОГА ДО РІВНОВАГИ МІЖ ПРИРОДОЮ І ЛЮДИНОЮ

З давнини філософи і учені намагаються пізнати природу та найголовнішу її частину – живу матерію. Найбільше вони звертали свій проникливий погляд в космічні простори, щоб визначити місце в них людини, як і всього тваринного світу, можливі межі їхнього розвитку та дотримання вимог законів природи, які не допускають відхилень. Все більше стає зрозумілим, що недотримання законів природи, яких людство достатньо ще не вивчило, несе багато складнощів усьому зовнішньому середовищу, яке оточує людину. Важливі ідеї в цьому напрямку залишив видатний український філософ і учений В.Вернадський, які потребують осмислення, подальших глибинних досліджень, що сприятиме розвитку теорії розуміння рівноваги між природою і людиною, спираючись на закони Всесвіту.

Всесвіт і рух. Древні філософи (Анаксагор, Емпедокл, Демокріт, Платон, Аристотель, інші) намагалися зрозуміти простір і час в якому живе людина. Аналізуючи рух і сутність, яка приводить його в дію вони припускали: а) поперемінно і спокій матерії, і її рух, і розвиток; б) існування безлічі світів, одні з яких зароджуються, а інші гинуть; в) що світ взагалі один і вічний. Таким чином, розглядаючи рух як існування матерії виникає два питання стосовно матерії та руху «или возникнут когда-то, раньше не существую, или быть вечным»¹.

Продовжуючи дослідження і відповідаючи на вище поставлені питання відзначимо: перше, що стосується форм

¹ Аристотель. Сочинения в четырех томах. «Мысль», м., 1981, Т.3, – С.222

існування матерії, то ми вважаємо, що Всесвіт вічний і в просторі, і в часі, він ніколи не виникав і ніколи не зникатиме. В цьому доцільно послатися на знаменитого українського філософа Г. Сковороду, який настійно підкреслював вічність матерії і на цій основі розробив концепцію існування трьох світів: 1) безкінцевий Всесвіт – макрокосмос, який містить в собі безліч світів; 2) мікрокосмос, яким є людина; 3) символічний світ, що проповідує релігія. Отже, матерія і рух вічні, а тому «существует вечное движение, а не такое чтобы иногда оно было, иногда нет»². Хоча це йде у протиріччя думці Платона, який говорив про час, що «оно возникло вместе со Вселенной, а Вселенная, по его мнению, возникла»³. Змінюються лише світи, які наповнюють Всесвіт – одні зароджуються, коли матерія набирає нової форми, інші зникають, коли матерія переходить у спокій, набираючи нової форми.

Що ж стосується сили, яка рухає матерію в процесі переходу її з однієї форми в іншу, руху до набуття якісних змін та здатності переміщуватися і рухатися в просторі, зокрема, орбітальний та інші рухи, то можемо сказати наступне. Враховуючи, що існує безмежний час і простір, в якому постійно рухається матерія, переходячи з одних форм до інших, найкраще відповісти на питання, – яка сила здійснює цей рух? Щоб відповісти на це питання, у нашому розумінні, звернемося спочатку до руху живих особин, людини і тварини, коли «начало движения возникает в нас от нас самих, даже если извне нас ничто не привело в движение»⁴. Подібного руху ми не бачимо у неживих тілах, які приводяться в рух від зовнішнього впливу людиною, або твариною, іншими зовнішніми природними впливами.

² Там же, – С.224

³ Там же, – С.223

⁴ Там же, – С.226

На нашу думку і людина, і тварина, і, до речі, неживий предмет приводить в рух думка, яка породжується свідомістю: людина і тварина рухаються думкою, породженою свідомістю, яка закладена в самій живій істоті; неживі предмети рухаються засобами в яких закладена уречевлена думка людини. Тварина, яка харчується іншою твариною, змінюючи якісну форму матерії керується силою, закладеною в самій тварині. Виходячи з цього Аристотель писав «Если же это возможно для живого существа, почему это не может происходить и со всей Вселенной? Ведь если это имеет место в маленьком космосе, значит, и в большем и если в космосе, то и в бесконечном»⁵.

Таким чином, у Всесвіті і планети, і галактики, і метagalактики, і Сонячні системи рухає перший двигун, схожий на той, який в людини чи тварини «он приводит в движение сам себя»⁶. Отже, з усього виходить, що існує перша нерухома вічна в часі і єдина у просторі сила, яка немає якогось об'єму чи величини, вона не залежить від будь-яких зовнішніх перемін, ця сила в людині – розум, свідомість. З цього приводу Аристотель писав «Разум не подвержен воздействию и не смешан, после того как он сделал его началом движения, ибо только таким образом он может двигать, будучи неподвижным и может владеть, будучи несмешанным»⁷. Таким чином, існує Вищий Розум, який рухає все просторове і якісне переміщення матерії у Всесвіті, його частина вміщена в кожній живій істоті, як на нашій планеті Земля так і на всіх інших планетах Всесвіту, де існує жива природа. Саме та частина нематеріального Всесвіту, закладена у людині, про що писалось вище, породжує рух з середини людини чи тварини. Виходячи з

⁵ Там же, – С.226

⁶ Там же, – С.235

⁷ Там же, – С.236

вище сказаного, можна хоча б попередні твердження, що Вищі сили, Вищий Розум Всесвіту – це і є Бог у розумінні сучасної людини.

Виходячи з вище викладеного цікаві результати одержимо, коли в доповнення до попереднього твердження, порівняємо будову людини чи тварини з планетою земля і довідаємося, що в них багато схожого, скажімо рідина. Вся рідина (солоні і прісна вода, нафта) планети Земля знаходяться на її поверхні чи в середині, але природа зробила так, що всі види рідини ні при яких обставинах не змішуються – прісна вода дивовижно просто відокремлена від солоні, вони течуть поряд, але не змішуються, надійно відокремлена від інших рідин нафта та інші види рідини. Всі рідини рухаються своїми природними руслами. В людини чи тварини також рідина (кров, вода тіла, жовч, сеча і інші види рідини) також знаходяться в середині людини чи тварини і не змішуються, кожна рідина має свої шляхи руху просторами тіла, виконуючи притаманні їй чи іншій рідині функції.

Функції рідин як людини так і планети Земля однакові і це бачимо з наступного. Прісна вода планети виконує одну із основних функцій – постачання вологи, поживних речовин і вітамінів всьому живому світові планети, зокрема рослині, людині, тварині. Солоні вода, яка вбирає в себе сіль Землі, може бути очищена від солей і використовуватися як прісна вода. Таку ж саме функцію виконує кров людини – постачає необхідні речовини та мікроелементи для будівництва тіла, вітаміни та вологу для життя Крім того, тіло людини містить в собі всі речовини і мікроелементи, з яких складається планета Земля. На основі викладеного нагадаємо, як вище було підкреслено, що людину, звичайно й тварину, Сковорода вважав мікрокосмосом, з чого випливає єдність макро - і мікрокосмосу, їхню постійність в часі і єдність у просторі.

Отже, людина чи тварина в мініатюрі є копією планети на якій вони живуть, що відповідає багатьом відомим людині законам фізики і біології. На інших планетах живі організми, уява про живі організми на інших планетах у нас казкова, але те, що вони також мають схожість з побудовою організму з особливостями своєї планети, не може викликати сумніву. Єдине, що потребує подальшого вивчення так це духовна частина тіла людини як на планеті Земля так і на інших планетах. Український філософ Г. Сковорода стверджував, що в природі існує два начала – духовне (невидима натура) і матеріальне (видима натура). Існує чимало підстав вважати, що нематеріальна складова Всесвіту наповнює живі організми на всіх планетах неосяжного простору. Це означає, що матеріальна частина в усіх живих організмів різна, яка має початок і кінець, коли матерія набуває тієї чи іншої форми, а нематеріальна частина живих організмів, яка незмінна в часі і просторі, єдина. Таким чином, якщо ми вважаємо, а воно так і є, що Всесвіт незмінний в просторі і часі, а змінюється тільки його наповнення, то і нематеріальна частина живих організмів єдина у просторі і часі, змінюється тільки матеріальна складова, переходячи з однієї форми матерії в іншу. Про те, що людина частина не тільки природи, але й Всесвіту свідчать дослідження і вислови В. Вернадського, який, посилаючись на інших учених, писав «остається непреложным, что Пастер, основываясь на точном научном опыте и точном научном наблюдении, построил свою поразительную по научному размаху картину мироздания и выявил космическое проявление жизни. ...надо во многом идти по его указаниям»⁸. Таким чином людина має космічне походження, яка звідти забезпечується

⁸ Вернадский В. Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление/. «Наука», М., 1977, – С.148

необхідними ресурсами, а тому зобов'язана підпорядковуватись законам Всесвіту.

Ресурси природи. Людину, як частину живої природи, природа забезпечила певними ресурсами для життєдіяльності, які передбачені з часу початкового формування планети Земля, для розвитку матеріального тіла живих організмів. Згодом перед самою людиною постає лише питання, – як відбувається формування ресурсів і тіла живих організмів? Вчені вважають, що на початковому етапі озонового шару не було, але живі організми створили вільний кисень на планеті, що призвело до утворення навколо Землі озонового екрану, спочатку на поверхні Землі, а далі на значній висоті, завдяки якому згубні для живих речовин ультрафіолетові промені перестали проникати у гідросферу і біосферу. В таких умовах тваринний світ, а отже і людина, не могли існувати, а тому учені одночасно заявляють «С чем связано появление ...организмов с карбонатными и фосфатными скелетами, до сих пор неясно». Щоб вийти з таких протиріч вдалися до припущень – «Возможно, в докембрии животные обитали лишь на глубине, куда не проникали губительные для них ультрафиолетовые излучения Солнца», але інші учені категорично заперечують подібне твердження «На этой же глубине углекислого газа содержалось такое количество, которое препятствовало существованию карбонатных и фосфатных минералов», а далі роздуми все будується на роздумах «вероятно», «по-видимому»⁹ і т.д.

Такі дослідження з давнини і дотепер про виникнення життя на Землі заводять дослідження в глухий кут, а щоб з нього вийти потрібна нова філософія формування біосфери, що можливо пояснить виникнення живих організмів на

⁹ Верзилин Н.Н. и др. Биосфера, ее настоящее, прошлое и будущее. М., Просвещение, 1976, – С.139-142

Землі. Подібна вимога пояснюється ще й тим, що скрізь чуються невпевнені пояснення і про виникнення рослин, особливо залишається невияснена проблема забезпечення водою тварин і рослин, адже наземні тварини і рослини живилися тільки прісною водою, солоня для них згубна як ультрафіолетові промені. Отже, людина повинна знати витoki формування природних ресурсів на які має розраховувати, а це у свою чергу зобов'яже людину раціонально їх використовувати, не знищувати, не забруднювати так як все це згубно впливає на живі організми.

Як відомо, усі процеси відбуваються за допомогою мікроелементів в ґрунті і на поверхні планети Земля та повітряної подушки планети. Основи природних складових, які створюють ресурси для живих організмів і будівництва їхнього матеріального тіла, мають певний загальний вигляд.

1. Гідросфера, як сукупність океанів, морів, озер, рік і материкових льодів, займає біля 70,8% поверхні Землі і розподілена наступним чином: 98,3% Світовий океан; 1,6% вода зв'язана в материкових льодах; 0,1% води материків (переважно прісні води). Це і є ресурси води, які доступні людині.

2. Поверхня планети Земля поділена таким чином: 70,8% займають води світового океану; 29,2% – суша. Суша, яка являє собою верхню частину літосфери (осадочний шар), становить 149,1 млн. кв. км., третину (1/3) зайнята горами, а решта поділяється таким чином: 20% – пустині; 20% – савани і рідколісся; 30% – ліси; 10% льодовики; решта трохи більше 10% суші придатна для сільськогосподарського виробництва. Отже, для виробництва харчів людина може використати не більше 10% поверхні Землі, хоча і це дуже проблематично.

3. Атмосфера – газова оболонка Землі, яка сягає у висоту 600 км., містить в собі: 78,08% азоту; 20,95% кисню;

0,93% аргону і 0,03% вуглецю; 0,01% інших газів. Найважливішою складовою атмосфери є тропосфера, яка піднімається над поверхнею Землі тільки на 8–14 км., в ній зосереджено 90% усіх газів атмосфери. Саме в тропосфері відбуваються інтенсивні переміщення мас повітря, що зумовлює формування погоди, утворення хмар, дощові опади, зміну температур і т.д.

4. Стратосфера (до 50 км. над поверхнею планети) – найважливіша складова атмосфери для дослідження кліматичних змін, де температура повітря сягає 0 – (-10) градусів С. В нижній її частині розташований озоновий шар, де максимальна концентрація озону спостерігається на висоті 15–26 км, яка більше ніж у 100 разів перевищує його концентрацію на поверхні Землі. Значення озонового шару надзвичайно велике: він вбирає 13% сонячної радіації, яка прямує до нашої планети, із 20%, що її затримує вся атмосфера Землі; майже повністю вбирає ультрафіолетові промені, згубні для всього живого; озоновий шар захищає життя на Землі; озоновий шар є фізичною межею поширення життя в атмосфері.

Тут наведені складові, які формують і забезпечують життя на планеті, але першоджерело, основа всього живого на Землі виглядає так як описав Тімірязєв «Все органические вещества, как бы они ни были разнообразны, где бы они не встречались, в растении ли, в животном или человеке, прошли через лист, произошли из веществ, выработанных листом. Вне листа или, вернее, вне хлорофиллового зерна в природе не существует лаборатории, где бы выделялось органическое вещество. Во всех других органах и организмах оно превращается, преобразуется, только здесь оно образуется вновь из вещества неорганического»¹⁰. Про

¹⁰ Тимирязев К.А. Жизнь растения. Избр. Соч. Т. 3, М., Сельхозиздат, 1949, – С. 164

особливість листа рослин свідчить те, що природа розмістила кожен лист на такій відстані кожного дерева, що ні один лист не заслоняє інший від сонячних променів. Природа, розташовуючи листя всіх рослин відповідно до золотого

перетину $\frac{1+\sqrt{5}}{2} = 1,618\,033\,988^{11}$, надає кожному листочку

внутрішньої скритої сили, яка передається всьому живому. Все створене в листках рослин використовується організмами біосфери, яких безліч та ще й з особливостями.

Захист організмів біосфери здійснює озоновий шар, який очищає сонячні промені для листа та відіграє виключну роль у збереженні життя на планеті Земля, існує чимало невиясненого у його утворенні. Існують різні думки щодо утворення озонового шару, зокрема така «Только после возникновения фотосинтезирующих организмов, когда в процессе их жизнедеятельности в атмосфере нашей планеты накопилось достаточное количество свободного кислорода для образования озонового экрана – поглотителя губительных для всего живого ультрафиолетовых лучей, – жизнь смогла выйти на сушу. С этого момента началась новая эпоха в развитии и совершенствовании биосферы Земли»¹². Такі заяви досить проблематичні так як і той хто написав таке твердження, і інші автори доказують, що ультрафіолетові промені згубні для всього живого, а тут вони все таки з'явилися «фотосинтезирующие організми», створили озоновий шар і захистились від цих шкідливих променів, як у казці для дітей. Отже, озоновий шар, який тепер людина

¹¹ Бернар Вербер. Энциклопедия относительного и абсолютного знания. «Рипол классик», М., 2009, – С. 102

¹² Н.Н. Верзилин, и др. Биосфера, ее настоящее, прошлое и будущее. М. «Просвещение», 1976 – С. 68

руйнує, – це загадка його виникнення, а ще більша, уже практична, загадка, чи руйнується він людиною і як його зберегти, щоб вижити.

Крім так званих фотосинтезуючих організмів (залізобактерії і деякі інші), які використовують енергію скриту в хімічних неорганічних сполуках, решта організмів біосфери (більшість бактерій, гриби, сапрофіти, квіткові рослини, тварини) для свого росту і розвитку потребують готових для одержання організмами необхідної енергії органічних сполук вони (органічні сполуки) з'єднуються з киснем під час дихання рослиною і твариною: частина організмів, що потребують кисень, а вони значно переважають в біосфері, носять назву аеробні; зустрічаються організми (деякі мікроорганізми в глибинах океану, молочні бактерії), життя яких кисню не потребує – це анаероби; існують організми (дріжджі, деякі бактерії) здатні існувати і в аеробних (з киснем) і анаеробних (без кисню) умовах.

В результаті фотосинтетичної діяльності рослинних організмів одержується первинна валова продукція, а за вирахуванням речовини (енергії) витраченої на ріст і розвиток чистої первинної продукції, тобто біомасу (суху речовину). Все як в економіці, в бухгалтерському обліку, – і валова, і чиста продукція. Ось ця первинна продукція, біомаса, від багатьох факторів зовнішнього середовища, серед яких найважливішими є: сонячне світло; вуглекислота; вода; температура ґрунту; температура повітря; наявність солей азоту, фосфору, калію, інших мінеральних речовин. Якщо хоча б один із цих компонентів погіршується, то порушується фотосинтез, як основа існування біосфери, різко знизиться первинна продукція, що негативно вплине на всі

живі організми біосфери. Дослідження учених динаміки деяких з цих факторів показують наступне¹³.

Сонячне світло: з усієї сонячної енергії, яка йде в сторону Землі, 37% залишається у світовому просторі, а 63% поглинається атмосферою і поверхнею Землі; більшу частину ультрафіолетової радіації, згубної для життя організмів, затримує шар озону атмосфери; при низькій інтенсивності світла фотосинтез відбувається слабо, а при більш високій інтенсивності світла також не спостерігається підвищення фотосинтезу; доказано, що для фотосинтезу більшості рослин оптимальною температурою повітря є +25 градусів С. Ясна річ, що зміна температури повітря значно впливає на фотосинтез з далеко невідомими результатами.

Наступне, компенсація вуглекислоти є важливим фактором, який безпосередньо впливає на інтенсивність фотосинтезу: як правило вміст CO₂ у повітрі становить 0,02–0,03 об'ємного процента; при наявності низької концентрації вуглекислоти (нижче 0,008%) фотосинтез призупиняється; підвищення вмісту вуглекислоти призводить до зростання фотосинтезу і таке підвищення спостерігається при концентрації CO₂ до 1%. Мабуть саме тому зростання викидів CO₂ в атмосферу не турбує багатьох американських і європейських вчених так як вони доказують можливість підвищувати урожайність сільськогосподарських культур. Зв'язок між фотосинтезом і водою пояснюється тим впливом, який вода справляє на всі сторони рослинного світу: при недостатчі вологи настає депресія фотосинтезу; при низькому забезпеченні вологою знижується відбір CO₂ із повітря; зниження води та погіршення її якості призводить не тільки до депресії фотосинтезу, але і всієї біосфери.

¹³ Верзилин Н.Н. и др. Биосфера, ее настоящее, прошлое и будущее. М., Просвещение, 1976, – С.27-32

Мінеральні речовини також мають визначний вплив на біосферу. Наприклад, азот входить до складу більшості біологічно важливих органічних речовин всіх живих організмів: білків, нуклеїнових кислот, ферментів, ліпопротеїдів, хлорофілу і інших. Проте, не дивлячись на те, що атмосфера складається на 70% з азоту, цей елемент часто буває дефіцитом для живих організмів всієї біосфери нашої планети. Безпосередньо споживати азот неможливо, тільки рослини засвоюють азот із ґрунту у вигляді іонів амонію або нітратних іонів, тобто так званого фіксованого азоту. На жаль наші знання про розмір процесів перетворення сполук азоту і співвідношення цих процесів в біосфері не завжди повні і достовірні. Подібне у великій мірі зв'язано з тим, що з кожним роком людина своїм господарюванням на землі все більше впливає на всі ланки кругообігу азоту в біосфері.

З погляду на це в державній політиці і бізнесі справедливо дотримуватися норм, що намагання досягти суттєвого збільшення виробництва продуктів сільського господарства слід одночасно не забувати вживати заходів до збереження рівноваги в кругообігу азоту і інших солей, які споживають рослини для передачі всім живим організмам біосфери планети Земля. Саме в сільському господарстві слід пам'ятати, що існування живих речовин (рослини, тварини) та формування осадового шару Землі є процесами нерозривно взаємозв'язаними так як осадовий шар – це утворення, яке виникає в результаті існування біосфери та процесів, що незмінно в ній відбуваються.

Рівновага в природі. У Всесвіті, Сонячній системі і на планеті Земля панує повна рівновага в усьому, яка в такій же мірі простежується між всіма частинами живих організмів рослинного і тваринного світу. Наприклад, дотримання рівноваги живої речовини (рослини, тварини, людина), яка впродовж всієї геологічної історії є незмінною і коли

зменшується одна складова, то зростає інша складова, щоб зберегти єдину величину живої речовини. Таким чином рівновага – це закон природи, порушення якого призводить до катаклізмів і непередбачуваних природних та економічних результатів. У цьому зв'язку рівновага об'єктивно притаманна як всій природі планети Земля так і життєдіяльності людини. В сучасну епоху настав період об'єктивної необхідності дотримання **рівноваги між можливостями природи і непомірними потребами людини.**

Рівновага пояснюється ще й досить глибинними законами природи. Важливість цієї рівноваги впливає з вчення академіка Вернадського про живу речовину (живі організми), яка існує на поверхні планети Земля мільярди років, маючи тісний зв'язок з біосферою. Учений писав, що «Потенциальная возможность захвата поверхности всей планеты путем размножения одним организмом, одним его видом присуща всем организмам, ибо для всех них закон размножения выражается в одной и той же форме, в форме геометрической прогрессии»¹⁴. В той же час все має межі, встановлені законами Всесвіту, щоб завчасно не знищити планету «Площадь, доступная заселению организмами, ограничена – откуда следует существование предельного количества (массы жизни) живого вещества, могущего существовать на нашей планете», має межу і величина живої речовини «Число живых естественных тел количественно связано с размерами определенной земной оболочки-биосферы»¹⁵.

¹⁴ Вернадский В. Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление/. «Наука», М., 1977, – С.97

¹⁵ Вернадский В. Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление/. «Наука», М., 1977, – С.130, 134

Академік Вернадський стверджував «Количество живого вещества постоянно в течении всего доступного нашему изучению геологического времени, т.е. начало кембрийской эпохи», а тому постійність живої речовини у біосфері в усій геологічній історії планети Земля дає можливість зрозуміти багато проблем. Перш за все сам учений, на основі одержаного такого результату своїх досліджень зробив два висновки: 1) «что неизбежна смерть, раз есть рост; 2) если увеличиваются одни неделимые – например, человек, домашние животные, растения – должны уменьшаться другие неделимые»¹⁶.

Доказано, що прошарок біосфери, в якій існує жива речовина, надзвичайно тонкий (**кілька метрів завтовшки в пустелях та десятки метрів у лісах і водних екосистемах**) і цей прошарок академік Вернадський назвав «плівкою життя», де зосереджене життя рослин, тварин і мікроорганізмів¹⁷. Саме тут і проявляються тонкощі існування живих організмів та потреба рівноваги так як забруднення повітря і водних ресурсів, знищення лісів на величезних територіях, переведення лісів у рілля, розорення та осушення степів і лук, не виправдано велике використання корисних копалин, погіршення якості ґрунтів та багато іншого негативу порушує перетворення сонячної енергії в хімічну, механічну і теплову, а в кінцевому підсумку реалізацію природної програми всіх живих істот. Вирубуючи ліси людина звужує простір для існування живих організмів, вони мають зменшуватися. Тому, як визначають українські вчені, перший постулат учення В.І. Вернадського полягає в тому, що «основним завданням всесвітнього людства має бути охорона біосфери припинення її антропогенної деградації,

¹⁶ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. Т.1 В.І. Вернадський і Україна, книга 2, – С.107

¹⁷ Ж. Вісник Національної академії наук України., 2012, №10, . – С. 13

збереження хоча б сьогоденного її стану та рівня організованості, від яких залежить майбутнє людини й людських цивілізацій»¹⁸.

Все це проявляється в реальному сучасному житті, що викликає об'єктивну потребу дотримання рівноваги в живій речовині на планеті Земля, а, крім того, в людини існує ще й ряд важливих причин для посилення контролю за такою вимогою, виходячи з її пріоритетних особливостей серед всіх живих організмів планети. Перша особливість. Не дивлячись на трансформаційні процеси, які відбуваються на планеті Земля вслід за кліматичними змінами, людина, подібно до таких представників тваринного світу як мурашки, свині, таргани та криси, здатна найкращим чином пристосовуватися до оточуючого середовища. Така феноменальна здатність цих п'яти видів тваринного світу пояснюється тим, що лише вони можуть динамічно пристосовуватися до споживання і переварювання будь-яких харчів, постійно змінювати раціони харчування. Саме для того, щоб змінити раціон харчування, понісши найменші втрати, на відміну від названих вище тварин, людина, крім того, ще й спроможна пізнати перспективи кліматичних змін, які вплинуть на зміну зовнішнього природного середовища, а отже і на перспективу зміни раціону харчування. І все таки, як свідчать сучасні раціони харчування, у людини є певні межі пристосування до них, за якими вона втрачає всі свої природні захисні можливості. Прикро, але за останні двадцять років українці зазнали фізичного і духовного виснаження, порушена рівновага між ними і це стало наслідком двох причин: перша із-за нервових перевантажень; друга, із-за неякісного харчування, яке і далі погіршується. Як результат Україна, за визначенням

¹⁸ Ж. Вісник Національної академії наук України. ,2012, №10, . – С. 14

міжнародних організацій, вийшла на перше місце в Європі за рівнем смертності.

Друга особливість. Як відзначалось вище, конструкція організму людини, як і всього живого, має постійний зв'язок з конструкцією планети Земля, Сонячної системи і Всесвіту «Всесвіт є системою саморозвитку, а тому безперечною умовою його існування, як і всякого живого ества, є постійний обмін в середовищі речовиною, енергією та різноманітною інформацією»¹⁹. Цей зв'язок в цілому малопомітний і для пізнання людині недоступний, але інтуїтивно вона його відчуває, стараючись не порушувати гармонії. В той же час плин епох геологічної історії наближає час, коли окремі його елементи стають все більше відкритими для хоча б наближеного розуміння самого процесу такого обміну речовиною, енергією та інформацією.

У цьому контексті стає, наприклад, зрозумілим, що значна частина обмінних властивостей живих організмів прихована навіть не в генах, а в якійсь невідомій сутності. Скажімо, традиції та звички людини і тварини можуть бути підпорядковані волі та розуму, але тільки інстинкт залишається незмінним і передається нащадкам мимо генетичних зв'язків, набуваючи постійної природної константи. Прикладів вроджених інстинктів, які незмінно проявляються на всіх континентах планети Земля: молода Зозуля, підкинута у чуже гніздо, викидає своїх зведених братів і сестер; молода матка, яка тільки вийшла з маточника кидається знищувати маточники інших своїх суперниць; дрозди на всіх континентах однаково обмазують своє гніздо глиною; птиці-носороги і в Африці, і в Індії однаково замурують своїх самок у дуплах дерев, годуючи її та потомство через невеличке віконце.

¹⁹ Панасюк Б.. Людина, природа і Всесвіт /Розгадки таємниць/ Парапан, К., 2008, – С. 129

Третя особливість. Між всіма частинами людського тіла, як і будь-якої тварини, панує повна гармонія, а це свідчить про те, що природа вимагає такої гармонії в усіх сферах, зв'язаних з природою. Академік В. Вернадський навіть ставив запитання, – чи не є існування тваринного світу необхідною умовою для існування живої речовини, адже «В общей схеме живого вещества растительный мир неразрывно связан с животным». Всі клітини, всі органи і частини тіла живої істоти підпорядковані одній цілі – служити живому організму так, щоб він функціонував ефективно. Отже, всі рівні, всі вільні, але задача одна – жити разом успішно, злагоджено. В цій складній конструкції живого організму, збудованого із сукупності спеціалізованих клітин (клітини шлунку, печінки, крові, нирок, очей і т. д.), всі вони ведуть між собою діалог (біологічно-організаційний), всі вони знаходяться в контакті, повсюди досягається гармонія та рівновага. З цього не важко зробити висновок про те, що кожна людина, тварина, рослина, клітина, частина тіла тварини чи рослини, листочки рослини і інше виникли не випадково, кожне із них відіграє свою, чітко визначену природою, роль.

Нерідко діалог і рівновага порушуються і настає час, коли деякі клітини стають сильнішими, починають збільшуватися і невпинно розмножуватися, як наприклад, ракові клітини будь-якого органу живого організму, наносячи шкоди іншим клітинам, порушуючи рівновагу, йдучи в розріз з потребами як інших клітин того чи іншого органу так і організму в цілому. Небезпека такої клітини в тому, що вона невпинно і непропорційно розмножується, займаючи простір інших клітин, порушуючи виконання ними нормальних функцій. Подібні функції і процеси спостерігаються і в людському суспільстві, які породжує державний устрій, зокрема капіталізм.

Капіталістичні відносини, або, як їх називають, комерційні відносини, дозволяють окремим особинам, які здебільшого нічим не відрізняються від інших, раптово збільшувати свою приватну власність (фінансову, матеріальну, земельну, трудову). Це невеличка частина людей, капітал яких одноосібно розростається як ракова клітина, використовується на власні дріб'язкові забаганки, а не на потреби суспільства, несучи шкоду решті членів суспільства, які спеціалізуються в інших сферах життєдіяльності – робітники, вчені, митці, інженери, письменники, управлінці, дрібний і середній бізнес, весь середній клас. Багато сучасних розвинутих країн, зокрема країни Скандинавії та інші, таких олігархічних зростань не допускають, застосовуючи різноманітні методи впливу. Закономірно, що зростання крупних олігархічних формувань порушує рівновагу суспільного розвитку, саме вони порушують рівновагу між непомірними потребами людини і обмеженими можливостями природи. Адже багатство і краса життя небагатьох на фоні бідності і скрути інших членів суспільства та недосконалості реального життя збуджує суспільну думку, що посилює агресивні настрої. Таке суспільство без сумніву має трансформуватися, але яким чином, то тут існує безліч шляхів. Але шлях, який пропонували для подолання бідності «Путем увеличения общего богатства порабощением новых сил Природы»²⁰, виявляється не найкращим, навіть катастрофічним для людства.

Дотримання рівноваги – вимога природи. Необхідність дотримання рівноваги між непомірним задоволенням потреб людини і можливостями природи, як

²⁰ Архив РАН, ф.518, оп.4, д.108, л.1-11. (Ж.Наука и наукознание. 2012, №3, – С.25)

показано вище, яскраво можемо побачити ще й на такому прикладі. В сімдесятих роках ХХ ст.. два американських етнологи виявили в глухих лісах Малайзії примітивне плем'я і назвали його «народ снів»²¹. Плем'я не знало насильств, жили без стресів і війн, працювали стільки, скільки була потреба для виживання. Коли ліси, де жило плем'я, стали інтенсивно вирубувати, то воно зникло і подібних прикладів безліч. Для представників живої природи була порушена рівновага, що принесло і результат.

Рівновага існує повсюди в живій і неживій природі, а тому це не якийсь науковий експеримент – це вимога природи. За геологічну історію планети на її поверхні змінилось чимало видів рослин і тварин, з давнини залишились одиниці: верблюди, які для виживання в пустелі мали запаси води і харчів; хамелеони, що захищаються від хижаків зміною кольору шкіри; рослини в гірській місцевості, які ростуть на камінні, за рахунок економного використання речовин і вологи і інші. В Тибеті фізіологія жінок влаштована з давнини так, що вони можуть легко народжувати багато дітей, населення почуває себе комфортно. Коли ж Тибет анексували і завезли в гори китайців, то жінки не могли ні завагітніти, ні народжувати, а всі відчували запаморочення і інші хворобливі відчуття – тут діяли стресові ситуації, як скажімо тепер в Україні.

Жива природа у своїй основі вимагає також рівноваги: клітина живого організму потребує необхідної кількості харчової рідини, але певної температури і без вмісту агресивних токсичних домішок. Адже тіло людини збір величезної кількості елементів природи, хімічна взаємодія яких становить дивовижну конструкцію в якій жорстко дотримується рівновага за допомогою дозування, балансу,

²¹ Бернар Вербер. Енциклопедія относительного и абсолютного знания. «Рипол классик», М., 2009, – С.15

тонкої складності взаємодії. Найскладнішим є те, що вся ця конструкція працює під дією електромагнітних, гравітаційних електронних систем, які зв'язують між собою клітини, молекули, атоми, частини, кварки і пустоти. Це і є Космос на макрорівні, така конструкція надзвичайно тендітна, а тому вимагає обережного ставлення до неї. Вразі поступлення агресивних домішок, то клітина спочатку намагається адаптуватися, але в кінцевому підсумку гине. Не могла б довго вижити людина, яка жила до нашої ери, при сучасних харчах, теперішній воді і забрудненому повітрі великих міст. Деякі клітини і живі істоти, потрапивши в агресивне середовище, можуть і адаптуватись, і розвиватись, але це уже будуть інші істоти. Отже, клітини, рослини і тварини, які не досягли рівноваги з зовнішнім природним середовищем зникають.

Проведені дослідження дають змогу зробити висновок, що в природі і людському суспільстві уже існує чимало прикладів розриву між можливостями природи і непомірними потребами людини, що видно на прикладі зростання населення на планеті, яке уже перевищує 7 мільярдів чоловік. Наші розрахунки показують, що природа планети Земля може прогодувати не більше 7–8 млрд. населення, а коли більше, то слід розширювати площі для виробництва харчових продуктів та розширювати опріснення вод океанів, а цього природа мабуть не передбачала. Згадаймо про «плівку життя», товща якої не перевищує від декількох метрів до десятка метрів – ось і все.

Нами зроблено висновок, що сучасні світові соціально-економічні потрясіння, які розпочались десь після 1996 р., продовжуються і вони не скоро закінчатся, адже це є результат не економічних і не фінансових криз, перевиробництва чи недовиробництва, а прояв концентрованої загальної кризи розриву між можливостями

природи стосовно наявності природних ресурсів і непомірними потребами людини. Цього людина ніяк не хоче помічати і розуміти, а тому сучасні кризові явища будуть постійними і не зупиняться до того часу доки не буде введено правило дотримання рівноваги між можливостями природи і потребами людини. Тут слід зауважити, що таке дотримання рівноваги слід забезпечувати не комерцією, що може викликати протистояння, у тому числі і війни, а нормами та законами справедливої державної політики, яка вимагатиме жорсткого дотримання «Рівноваги між потребами людини і можливостями природи». В літературі можемо почитати, що учені, політологи, журналісти і політики не можуть пояснити причини сучасних кризових явищ.

Звідси, майбутнє людства не за економічним зростанням, вимогою досягти все більших і більших темпів використання ресурсів, а за рівновагою між природою і людством. Прикладом може служити сучасний стан використання прісної води, ресурс якої залежить найменше від двох факторів: перший, кліматичні зміни; другий, людського устремління непомірного використання води і неконтрольованого її забруднення. Подібне стосується і розширення площ під виробництво харчових продуктів, яких для розширення майже немає, а наявні скорочуються під використання для забудови міст, шляхів, промислових об'єктів і багато інших потреб людської цивілізації.

Щоб розширювати площі під вирощування продукції для харчів у Європі немає вільних територій, немає їх і в Африці так як для цього потребується прісна вода, якої обмаль. Трохи є лісів в Азії, які вкрай необхідні для очищення повітря, які виконують на планеті функцію легенів, а також для підтримання на природному рівні «плівки життя». І ось величезна чисельність населення Індонезії вимагає

розширення площ під посадками дерев, які даватимуть олію і інші харчі, а тому на острові Суматра суцільно спалюють ліси, тобто знищують легені планети. Подібне нічого доброго не принесе, від забруднення повітря буде знищуватись населення так як природа формуватиме рівновагу.

Здійснений прогноз народонаселення планети ще в 1974 р. напрочуд збігається з реальним станом динаміки росту населення світу в мільярдах²²: 1850 р. – 1,3, 1900 – 1,7, 1930 – 2,1, 1950 – 2,5, 1960 – 3,0, 1970 – 3,6, 1980 – 4,5, 1990 – 5,5, 2000 – 6,5, 2010 – 7,6, 2020 – 8,7, 2030 – 9,7, 2040 – 10,6, 2050 – 11,2, 2060 – 11,7, 2070 – 12,0, 2080 – 12,2, 2090 – 12,3, 2100 – 12,3, 2110 – 12,3, 2120 – 12,3. При такому зростанні чисельності населення планети будуть обмежені харчі, вода, кисень

Намагання людини забезпечити таку кількість населення всім необхідним для життєдіяльності призведе найперше до багатьох негативних явищ: зростуть викиди CO₂ і зовнішнє середовище наповниться теплом, що призведе до кліматичних змін до яких людина, багато тварин і рослин не зможуть пристосуватися. Подібний стан ми уже тепер спостерігаємо, хоча ніхто толком не може второпати, – що відбувається? Більшість думають, що настало потепління, але чому воно сталося, відповіді майже немає, але звернемось до реалій сучасності..

На межі XX–XXI століть сильних темпів у економічному розвитку набрав Китай з метою забезпечення потреб свого народу, кількість якого перевищує межі, які природа встановила, але людина маючи якусь свою ідеологію вирішує ці проблеми за власним розумом. Вирішуючи проблему збільшення виробництва, щоб дати високий рівень життя величезній кількості народу, керівники використовували низькі рівні технології виробництва, що призвело до

²² «Курьер ЮНЕСКО», июнь 1974

величезних викидів у повітря забруднюючих речовин, вміст яких у 22 рази вищі від норм встановлених ООН. Все це призвело до нечуваної смертності молоді, що навіть для перенаселеного Китаю стало відчутним. В червні 2013 р. уряд країни прийняв рішення про скорочення викидів в атмосферу шкідливих речовин, встановивши жорсткі вимоги за якими, тих, хто продовжуватиме викиди шкідливих речовин в атмосферу будуть страчувати.

Навіть лише цей приклад свідчить, що людство має єдиний вихід: а/ недопущення зростання народжуваності, б/ зниження використання паливних ресурсів та припинення викидати у повітря забруднюючі речовини, перехід на енергію, яка дає тепло, але не виділяє шкідливих речовин і не забруднює зовнішнє середовище. Якщо людина цього не зробить, то подібне здійснить сама природа за своїми не менш жорсткими законами Всесвіту.

VI. Ресурси харчових продуктів

Найбільш яскравим прикладом дотримання рівноваги на планеті Земля є забезпечення людської цивілізації ресурсами харчових продуктів. Невпинний ріст за останні десятиліття чисельності населення на планеті Земля і збільшення людей, що недоїдають, спонукає задумуватися над проблемою, – скільки, все таки, наша планета може прогодувати людей? Ще академік В. Вернадський, розглядаючи цю проблему, посилаючись на інших учених, зокрема, писав, «Г.Ф. Николаи (в 1918–1919 гг.) попытался численно оценить реальное размножение человека и развитие земледелия. По его исчислениям, беря всю площадь суши, на один квадратный километр приходится 11,4 человека. Земледелие дает возможность проживать на 1км² по 150 человек, ... т.е. больше в 22–24 раза чем их живет

сейчас»²³. Враховуючи таку думку В. Вернадський зробив прогноз чисельності населення на планеті Земля «мы должны ждать к концу столетия значительное превышения 2-х млрд.».²⁴ І дійсно, чисельність населення уже у 1964 р. – 3,3 млрд. чол., у 1974 р. – 4,0 млрд., 1999 р. – 6,0 млрд., 2011 р. – 7,0 млрд. чоловік. Таким чином, навіть передбачуваний значний ріст населення планети, фактично був ще вищим. Зростання чисельності населення на кінець ХХ ст. більше як у три рази, проти того як передбачав В. Вернадський «значительного превышения 2-х млрд.», потребує подальшого осмислення і вивчення.

Нагадаємо, що деякі учені, у тому числі В. Вернадський, передбачали, що такий шалений ріст чисельності населення у ХХІ ст. припиниться, так як «Энергия, доступная человечеству, не есть величина безграничная, т. к. она определяется размерами биосферы», тієї «плівки життя» про яку уже говорилося, а тому існує, на думку Вернадського, «предел основной биохимической энергии человечества – скорости передачи жизни, предел размножения человека»²⁵. Отже, з однієї сторони харчів, здавалося б достатньо для великої чисельності населення, а з іншої зростання населення планети буде стримуватися розмірами біосфери, величиною (об'ємом) її біохімічної енергії для розвитку живої речовини. Причини зміни таких думок, або навіть протиріч, не пояснюються, адже як вище було сказано планета може

²³ В. Н. Вернадский. Размышление натуралиста./ научная мысль, как планетарное явление/. «Наука», М., 1977, – с. 98

²⁴ Там же, – С. 99

²⁵ Там же, – С. 99

прогодувати нечувано велику чисельність населення (3–10¹⁶ – три гексамільйони).

Розглянемо на конкретних прикладах і розрахунках, – а чи дійсно харчів безмежна кількість, чи біохімічна енергія не регулює саме об'єми харчів через які визначає чисельність людства на планеті Земля? Якщо здійснити розрахунок величини ккал, яку людство одержує для прожиття в сучасних умовах, коли досягнуто значного рівня в технології сільськогосподарського виробництва, рівень якої є межею на початку ХХІ ст., то за 2011 рік одержимо наступні показники.

Таблиця 1

**Світове виробництво основних видів продукції
сільського господарства в перерахунку на ккал у 2011 р.**

Продукти	Виробництво, тонн	100г продукту дає ккал	Основні продукти дають ккал, всього
1. Рис	722760295	323	2334515752850000
2. Молоко коров'яче	606660839	53	351863286620000
3. М'ясо ВРК	62539967	187	116949738290000
4. Свинина	108642062	316	343308915920000
5. М'ясо куряче	89553298	165	147762941700000
6. Пшениця	704080283	313	2203771285790000
7. Соя	260915871	395	1030617690450000
8. Помідори	159023383	19	30214442770000
9. Кукурудза	883460240	325	2871245780000000
10. Цукрова тростина	1794359190	374	6711038010600000
11. Яйця курячі	65002611	157	102054099270000
12. Картопля	374382274	83	310737287420000
13. Овочі	268373869	33	88563376770000
14. Виноград	69654926	69	48061898940000
17. Яблука	75635283	46	34792230180000
18. Банан	106541709	91	95952955190000
21. Рослина олія	643000000	899	5780570000000000
ВСЬОГО	х	х	22602019692760000

Таким чином світове виробництво основних продуктів сільського господарства в 2011 р. забезпечувало кожного жителя планети Земля на рік 3228860 ккал ($22602019:7$ млрд. нас.), відповідно на кожную добу припадає 8846 ккал ($3228860 : 365$). Не дивлячись, що фактична (8846 ккал) добова забезпеченість перевищує трохи більше як у два рази розрахунково-нормативну потребу (3850 ккал), все таки можемо зробити висновок, що межа людського заселення нашої планети визначається уже сучасною можливістю виробництва продукції для харчування.

Для підтвердження вище наведеної думки відмітимо, що сучасний стан забезпечення харчами видно навіть з таких розрахунків. Визначимо скільки може прогодувати людей один гектар сільськогосподарських угідь, якщо одержимо певну кількість зернових в середньому з кожного гектара, наприклад пшениці, з урахуванням урожайності всіх зернових, при умові, що 100 грам пшениці дає 313 ккал. В умовах сучасних технологій людство може одержати із кожного гектара сільськогосподарських угідь 8 т пшениці, величина якої дозволяє створити харчів на 25040000 ккал (80000×313 ккал), що дозволяє забезпечити впродовж року калорійними харчами на одному гектарі 7,7 чоловік ($25040000\text{ккал} : 3228860\text{ккал}$). Це і відповідає приблизно тій чисельності людства, яке було зареєстровано у 2011 р. – 7 млрд. чоловік ($7,7 \text{ чоловік} \times 1 \text{ млрд. га.}$).

При цьому деякого пояснення потребують два фактори, які можливо дозволять спростувати занадто завищену, вище наведену, (гексамільйони) чисельність людства на планеті Земля: перше, це існуюча в літературі добова потреба однієї людини в межах 3300 – 3850 ккал і та, що фактично склалася в сучасних умовах (8846 ккал); друге, це те, що із 4,6 млрд. га с.-г. угідь, які мов би можуть використовуватися для

виробництва харчів, у порівнянні з величиною угідь – 1 млрд. га., які фактично тепер знаходиться в обробітку.

Споживання харчів, що склалося, характеризує з однієї сторони високий рівень споживання у розвинутих країнах і низький в нерозвинутих країнах. В розвинутих країнах кожна людина навіть зайві калорії споживає, а в інших країнах їх нестаче. Якимось змінити таку фактичну ситуацію, окрім силових методів перерозподілу, інших практично не існує. Люди в слабо розвинутих країнах зобов'язані вирішити цю проблему збільшенням виробництва продуктів сільського господарства власними силами, але проблема полягає в можливостях. Визначальним фактором можливостей виробництва сільськогосподарської продукції є наявність угідь. Проте, важко знайти пояснення для відповіді, де знаходяться ті 3,6 млрд. га с.-г. угідь (4,6 -1,0 млрд. га с.-г. угідь), які людство може використати для виробництва харчів, на планеті Земля їх важко вишукати. Будуть спалюватись ліси, наткнуться на супротив природи, використання території в пісках потребує багато вологи, а опріснення – неймовірних зусиль.

Отже, той рівень харчування, який склався на межі XX-XXI століть,, є визначальною умовою дотримання рівноваги можливостей природи планети Земля і потребами людства. Щось змінити теоретично можливо, але практично, коли угіддя уже розподілені і знаходяться у чийсь власності, дуже важко. В цих умовах людство живе як фактично склалося, не за тими правилами про які писав Аристотель щодо користування земельною власністю «жить благоразумно, но так, как это подобает свободнорожденному человеку; ведь если исключить одно из этих условий, то в одном случае получится жизнь в роскоши, в другом – жизнь, полная

тяжелых трудов»²⁶. На жаль, людство пішло другим шляхом – життя в багатстві і життя в бідності.

Чому такі казуси у забезпеченні харчами людства і як подібна проблема вирішується природою? Як уже відзначалось природа наділила свідомістю людину, інший тваринний світ такої свідомості немає, а тому підпорядкований впливу законів природи щодо вирішення проблем життєдіяльності тваринного світу, окрім людини. Людина, володіючи свідомістю, самостійно вирішує проблему забезпечення себе харчами, розорюючи цілинні незайняті території, спалюючи ліси для вирощування на їхньому місці рослин для споживання, збільшуючи чисельність приручених тварин, застосовуючи всі методи підвищення продуктивності рослинництва і тваринництва. Людина також на свій розсуд розподіляє одержану продукцію рослинництва і тваринництва, не контролюючи чисельності населення планети. І коли настає критична межа, то в дію вступає природа, яка приводить все у відповідність за методами про які вище було сказано.

Самостійно природа якихось відхилень не допускає, жорстко, але надійно підтримується рівновага між наявними ресурсами, скажімо харчів, і чисельністю тваринного світу. Українцям відомі милі птиці лелеки про яких складено чимало пісень, які гріють душу кожного. В селі Наумівка на Чернігівщині десятиліттями на одному з телефонних стовпів міститься поселення лелек. В 2012 р. в сім'ї птахів народилось п'ятеро лелеченят, але можливість вигодувати не перевищувала чотирьох, а тому одне лелеченя просто викинули з гнізда. Його підібрали сусіди, лелеченя виявилось здоровим птахом і уже влітку 2013 р. самостійно літає і добуває собі харчі, живучи на подвір'ї селян, що прихистили

²⁶ Аристотель. Соч. в 4-х т. – М.: Мысль, 1981. Т.4, – С. 416.

дивну птицю. Поряд гніздо, де рік тому птиця народилась, вона навіть підлітає до гнізда своїх сестер і присідає на нього, але її виганяють, одинока птиця там стала чужою. Закони природи жорстокі, але їх треба знати і людську життєдіяльність підпорядковувати цим законам.

КІР'ЯН Т.

член Правління СЕУ, д.е.н.,
академік Академії економічних наук України

ШАПОВАЛ М.

академік Академії економічних наук України,
НДІ праці і зайнятості населення
Міністерства соціальної політики України і НАН України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У цьому році незалежній Україні виповнилось 22 роки. Багато це чи мало? Як для окремо взятої людини, то це багато, по суті – третина життя, від народження до отримання вищої освіти. Як для держави, то це занадто мало. І хоча з часу розпаду колишнього Радянського Союзу минуло 22 роки, ми до цього часу однією ногою загрузли в соціалістичній системі, а іншою – боязко стоїмо в капіталістичній. Мається на увазі розгалужена система пільг та компенсацій, започаткована соціалістичною (розподільчою) системою господарювання, яка до цього часу тримає нас у тенетах і не дає можливості налагоджувати партнерські стосунки в суспільстві, як це робиться в державах із розвиненою ринковою економікою. Там люди мають пристойну заробітну плату та пенсії. В цих країнах існує розгалужений прошарок середнього класу, який є основним наповнювачем державного бюджету, а не підприємства.

Основні причини, які негативно вплинули на зниження рівня життя населення в 90-х роках XX століття та в період фінансово-економічної кризи, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Серед об'єктивних причин – подальше зростання затратного виробництва, збитки від промислових підприємств, що залишились у спадщину Україні і раніше працювали на оборону колишнього Радянського Союзу. А ще недостатня забезпеченість власними енергоресурсами та так званий феномен «дезорганізації»²⁷, що спричинив порушення діючих господарських зв'язків і відсутність методів налагоджування нових контактів.

До суб'єктивних причин можна віднести відсутність та недосконалість нормативно-правової бази ринкових перетворень та соціальної сфери, непідготовленість вітчизняних кадрів до прийняття управлінських рішень в умовах незалежності та трансформації економіки до ринкових відносин, занадто квола адаптацію керівників промислових підприємств, особливо оборонних, вугільної промисловості та чорної металургії, легкої промисловості, сільського господарства до ринкових умов господарювання.

З проголошенням незалежності України вся вироблена продукція стала залишатись в Україні, окрім тієї, яка відправлялась на експорт за міжнародними договорами.

В кінці 80-х років XX століття в колишньому Радянському Союзі випуск продукції здійснювався в окремих галузях, зосереджених переважно в Україні (табл. 1). Із таблиці видно, що Україна у виробництві багатьох товарів була монополістом. Так, наприклад, із 45 найменувань товарів по 15-ти в Україні випускались 100%, по 9-ти понад 90% і по 7-ми понад 70%, а це по суті провідні галузі

²⁷ Blanchard O., Kremer M. Disorganization // Quarterly Journal of Economics/ 1997. Vol. 112/

промисловості. Зараз випуск окремих видів продукції зведено нанівець, а саме, комбайни бурякозбиральні та машини для обрізання бурячиння, автокрани та ін.

Звичайно, за 22 роки незалежності в структурі промислової продукції України багато чого змінилось. Окремі виробництва зникли або змінили свій профіль, оскільки змінився попит на ту чи іншу продукцію. Крім того, ступінь зносу основних засобів виробництва з 1992 р. по 2010 р. збільшився з 43% до 74,9%, тобто на 31,9%. Про яку якість виробленої продукції на такому зношеному устаткуванні можна говорити, а тим паче про її конкурентоспроможність на світових ринках? Такий стан справ негативно вплинув на кількість збиткових підприємств у промисловості, частка яких у 1990 р. становила всього 2%, а у 2011 р. – 38%. Всі ці фактори стали тим наріжним каменем спотикання, які сприяли різкому падінню випуску промислової продукції, появі такого ганебного явища як безробіття та суттєвому зниженню рівня життя населення.

Політика 90-х років XX століття штучного стримування доходів населення одночасно з вільним формуванням цін призвела до порушення важливих пропорцій між виробництвом, розподілом, обігом і обміном, споживанням та накопиченням. Як наслідок, маємо зниження рівня життя переважної частини населення. Підтвердженням цього можуть слугувати наступні дані, розраховані авторами даних. Пересічна середньомісячна реальна заробітна плата по відношенню до 1990 р. була найнижчою у 1993 та становила всього 7%. Того ж таки року рівень інфляції також був найвищим та становив до попереднього року 10256%. У зв'язку з тим, що темпи зростання номінальної середньомісячної заробітної плати працівників були вищими за показники інфляції реальна заробітна плата у 2003 р. по відношенню до 1990 р. становила майже 50% (49,5). У 2010 р.

вона по суті вийшла на 100% (99,2), а у 2011 р. перевищувала рівень 1990 р. на 12% і у 2012 р. – відповідно на 28%.

Що стосується зростання номінального та реального ВВП, то враховуючи відсутність в статистичній звітності за окремі 1990–1995 роки окремих показників ВВП, розрахунки можна розпочати тільки з 1996 р. Вони свідчать, що номінальний ВВП за період 1996–2012 роки зріс в 17,28 рази, а реальний у 2004 р. досяг рівня 1996 р. У 2012 р. порівняно з 1996 р. він зріс в 1,83 рази.

Таблиця 1

**Частка виробництва промислової продукції СРСР,
що припадала на долю України в 1989 р., %**

Виробництво	Частка, %
Асфальтоукладальники	100
Вагонетки шахтні та гірнорудні	71
Генератори для тепловозів	100
Германій монокристалічний	68
Двуокис титана пігментна	67
Жатки рядкові	95
Залізничні платформи	75
Зерносушарки стаціонарні елеваторні	100
Коксові устаткування	78
Комбайни вугільні очисні	97
Ковальсько-пресовані верстати с ЧПУ	57
Комбайни для збирання кукурудзи	100
Комбайни бурякозбиральні	100
Комбайни шахтні підземні	99
Плавильно-відрізні верстати	100
Плуги тракторні	51
Напівавтомати токарні револьверні	64
Проволока та кабелі судні і морські	68
Прокат листовий, вироблений контрольованою прокаткою	100
Прокатні стани широкополосні	73
Радіально-свердлильні верстати	53
Ртутна руда	54
Рутилітний та ільменітовий концентрат	100
Скрепери напівприцепні з колісним трактором	100

Сіль АГ	100
Сіль СГ	72
Сортова нормалізована сталь	89
Тепловози магістральні	95
Титановий концентрат	99
Товстолистові сталі із спеціальними якостями	85
Точильно-полірувальні та обдирочно-шліфовані станки	53
Труби біметалічні	99
Труби геологорозвідувальні	77
Труби та деталі трубопроводів із склопластиків	100
Труби із нікельмісткої сталі	56
Труби нержавіючі	51
Труби з захисним покриттям	80
Труби зварні великих діаметрів з полімерним покриттям	94
Труби зварні діаметром 1420 мм	94
Труби тягнучі з металевим покриттям	100
Установка для виготовлення асфальтобетонної суміші	100
Фрезерні деревообробні станки	97
Шпунтова низьколегірована сталь	100
Щити прохідницькі та будівельні комплекси для метрополітену	100
Ескаватори крокуючі	94

Джерело: Россия – государства СНГ: взаимодействие в базовых отраслях промышленности / Под ред. В.А. Мельникова. М.: Экономика, 2001.

Одним із критеріїв оцінки рівня життя населення є купівельна спроможність середньої та мінімальної заробітної плати, наприклад, за окремими найбільш уживаними продовольчими товарами народного споживання.

Наші розрахунки засвідчують про покращення купівельної спроможності населення, особливо по курях, маслу вершковому, яйцях та цукру. Але вільне ціноутворення в 90-х роках минулого століття до цього часу спотворює реальну вартість окремих товарів. Оскільки рівень реальної заробітної плати перетнув рубіж 1990 р., логічно було би очікувати що й купівельна спроможність мала б перетнути цей рубіж. Проте, на жаль, цього поки що не сталося по

таким продуктам харчування як яловичина, сало, ковбаса варена (1 с), молоко свіже, сир, картопля, капуста.

Негативний вплив на рівень життя також має стрімке старіння та природне скорочення населення, яке за 1991–2012 роки зменшилось на понад 6 млн. осіб, тінізація економіки, та виїзд на заробітки в інші країни наших співвітчизників, які б при наявності робочих місць та достойної заробітної плати могли б продуктивно працювати на розбудову власної держави.

Чому ж недостатньо приділяється уваги вирішенню зазначених проблем в Україні? На нашу думку, Україна впродовж усіх років незалежності розбудовує свою державність, надаючи перевагу розвитку приватної власності на засоби виробництва, залишаючи майже без зміни соціальну сферу, що дісталась їй у спадок від колишньої соціалістичної, планово-розподільчої системи.

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що проблеми доходів та рівня життя населення на сьогоднішній день є не економічними, а суто політичними, оскільки зростання оплати праці вже давно не є інфляційним чинником.

Центром ім. О. Разумкова за сприяння Регіонального представництва Фонду Євразія 28 січня 2005 р. було проведено актуальний «круглий стіл» на тему «Реформування заробітної плати в Україні – стрибок через соціальну прірву».

Вважаємо, що таким стрибком у реформуванні заробітної плати через соціальну прірву може стати ліквідація податку на додану вартість вироблених товарів (робіт, послуг) та спрямування вивільнених коштів на заробітні плати, пенсії, соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям. Саме такий підхід автори

неодноразово пропонували в засобах масової інформації²⁸. Цікаво, що за такого підходу ринкові ціни виробників продукції не зростуть, тому що мова йде про зміну структури цін випуску товарів і послуг.

Дуже приємно, що Міністерство доходів і зборів виступило з пропозицією щодо зменшення податку з 20 до 9 відсотків у 2014 р. Але, на жаль, залишається питання відкритим на що будуть використані майже 55 млрд. грн. вивільнених коштів ПДВ.

Як відомо, Україна хоче стати асоційованим членом країн ЄС. Для цього підготовлений відповідний документ, який має бути підписаний в кінці листопада 2013 р. у м. Вільнюсі. Все законодавче поле України приводиться до стандартів країн ЄС. Українці теж прагнуть жити за такими соціальними стандартами, зокрема заробітної плати, пенсій, соціальної допомоги.

Зараз ми плекаємо надію, що в недалекому майбутньому будемо жити так як живуть люди в країнах ЄС. Але коли? На це запитання можна дати просту відповідь. Проаналізуємо середні дані по темпах зростання ВВП та середньомісячної заробітної плати в доларовому еквіваленті в Україні, РФ, Польщі, Німеччині, США в докризові 2000–2008 роки. Розрахуємо по формулі, поданій в роботі²⁹, через скільки років в Україні буде рівень заробітної плати як в РФ, Польщі, Німеччині чи США. Розрахунки показали, що при середніх темпах зростання ВВП в 6,91%, які були в 2000–2008 роках, Україна може досягти сьогоднішній рівень заробітної плати Російської Федерації майже через 15 років, Польщі –

²⁸ М. Шаповал. Де взяти додаткові кошти на зарплати та пенсії? Пояснюю... / М. Шаповал // Урядовий кур'єр. – 26.01.2013. – С.6.

²⁹ В. Дасковский, В. Кисилев. О неоиндустриальной модели и стратегии развития экономики / В. Дасковский, В. Кисилев // Экономист. – Москва. – № 6. – 2013. – С. 37-38.

відповідно через 25 років, Німеччини через 47 років і США – через 77 роки.

Враховуючи такі не втішені прогнози розрахунки по заробітній платі, вважаємо за необхідне прийняття радикальних економічних рішень, а саме перш за все, - розробку програми соціально-економічного розвитку на середньострокову та довгострокову перспективи. В цих програмах мають бути чітко визначені пріоритети економічного розвитку з визначенням по роках, які виробництва Україна буде будувати, реконструювати, технічно переоснащати та розширяти. Такий захід потребуватиме змін і в інших сферах, зокрема, в підготовці професійних кадрів як з вищою, так і середньотехнічною освітою, які б відповідали вимогам ринку праці та ін.

Висновки:

1. В Україні в кінці 80-х років минулого століття багато видів товарів, які використовувались в народному господарстві колишнього Радянського Союзу було зосереджено на українських промислових підприємствах. По окремих видах товарів Україна була монополістом, що підтверджує технологічну прогресивність виробництва на той час. На сьогоднішній день ступінь зносу основних засобів складає 75%, це потребує значних інвестицій на оновлення.

2. Штучне стримування доходів населення одночасно з вільним формуванням цін в 90-х роках минулого століття призвело до порушення таких пропорцій розширеного відтворення, як виробництво, розподіл, обіг і обмін, споживання та накопичення.

3. На сьогоднішня позитивним є те, що пересічна реальна заробітна плата в 2010 р. по суті досягла рівня 1990 р., а у 2012 становила 128% від рівня 1990 р. Реальний ВВП у

2012 р. порівняно з 1996 р. зріс на 183%, хоча номінальний ВВП за цей період зріс на 1728%, або на 944% більше за реальний.

4. В купівельній спроможності середньомісячної та мінімальної заробітної плати спостерігаються покращення, але вільне ціноутворення в 90-х роках минулого століття негативно віддзеркалюється на цінах окремих товарів до цього часу, спотворюючи їх реальну вартість.

5. Доходи та рівень життя населення сьогодні є не економічною, а суто політичною проблемою, оскільки зростання оплати праці вже давно не є інфляційним чинником.

6. Україна занадто відстає від окремих країн ЄС, США та РФ в рівні заробітної плати, яка є одним із основних чинників рівня життя населення.

7. Для вирішення проблем підвищення рівня та якості життя населення необхідне прийняття радикальних рішень, які повинні бути складовими середньострокової та довгострокової програм соціально-економічного розвитку України.

Джаман М.О.

Голова Полтавського обласного правління СЕУ,
д.е.н., професор кафедри економічної теорії
та прикладної економіки ВНЗ Укрспоживспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
академік АЕН України

Гончаров Г.О.

к.е.н., доцент, зав. кафедри економіки
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Статтю присвячено системі стратегічних пріоритетів державної політики забезпечення економічної безпеки малого підприємництва в Україні. Проведено аналіз ефективності державної політики у цій сфері та запропоновано напрями її вдосконалення.

Необхідність розробки та реалізації чітко визначеної державної політики забезпечення економічної безпеки малого підприємництва пояснюється соціально-економічним призначенням даного сектора економіки та його масштабами. Для України актуальність підвищення ефективності такої політики значно зростає, з одного боку, у зв'язку з інтенсифікацією процесу її інтеграції до європейського економічного простору, з іншого – з очевидною недосконалістю державної політики в цій сфері. Підвищення ефективності державної політики в сфері економічної безпеки малого підприємництва передбачає розробку та реалізацію відповідних державних стратегій. Основний зміст таких стратегій викладено у програмах соціально-економічного розвитку України, національних,

регіональних та місцевих програмах розвитку малого підприємництва, стратегіях забезпечення національної, регіональної та корпоративної економічної безпеки.

Слід констатувати, що з моменту встановлення незалежності України і до сьогодні ще не забезпечено високої ефективності стратегічного управління як розвитком малого підприємництва, так і його економічною безпекою. Показники діяльності цього сектора економіки в Україні значно нижче рівня розвинених країн світу, а рівень економічної безпеки малого підприємництва є вкрай низьким. Серед основних причин такого стану справ, на нашу думку, слід виокремити низький рівень результативності саме стратегічного управління.

Безумовно, процес стратегічного управління передбачає реалізацію таких основних управлінських функцій як: стратегічне планування (прогнозування, програмування, складання планів); стратегічне організаційне (організаційно-управлінське, організаційно-правове, організаційно-фінансове, організаційно-ресурсне, організаційно-кадрове, та ін.) забезпечення; стратегічний контроль. Слід зазначити, що за роки незалежності України найбільш успішно була реалізована функція стратегічного планування розвитку малого підприємництва. У 1993 р. була ухвалена «Програма державної підтримки підприємництва в Україні» [1], а на 1997–1998 рр. було вперше затверджено «Програму розвитку малого підприємництва в Україні [2]. Пізніше подібні програми затверджувались урядом на кожні 2 роки. Аналогічні програми розроблялись на регіональному (області України та АРК) та районному рівні. В цілому, період з 1993 р. до 2000 р. правомірно ідентифікувати як перший етап становлення та розвитку державного стратегічного управління в сфері малого підприємництва. На цьому етапі державне стратегічне управління здійснювалось

на основі національних та регіональних програм. Однак, в умовах системної кризи української економіки (1991–1999 рр.), відсутності нормативно-правової бази для такого регулювання, інвестиційних, кредитних та інших можливостей підтримки малого підприємництва, ефективність такого регулювання була вкрай низькою. Головною причиною таких результатів реалізації стратегій було те, що воно не ґрунтувалось на відповідних нормативно-правових та методичних засадах стратегічного планування, і відповідно не мала дієвих механізмів реалізації.

Тому другий етап розвитку державного стратегічного управління в сфері малого підприємництва (2000 р. – початок 2010 р.) розпочався з формування його нормативно-правових і методичних засад та механізмів реалізації. Перший крок у цьому напрямі відбувся у 2000 р., коли було прийнято Закон України «Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» [3]. З цього моменту державна політика в сфері малого підприємництва дійсно набула системного характеру. На стратегічному рівні ставка була зроблена на застосування в основному інструментів державної політики стимулювання населення до самостійної економічної діяльності. *По-перше*, впровадження відносно простих правил та норм започаткування бізнесу ведення підприємницької діяльності у малому підприємстві (включаючи правила обліку, звітності). *По-друге*, зменшення адміністративних бар'єрів та перешкод для ведення підприємницької діяльності у малому бізнесі (на національному, регіональному та місцевому рівнях державного управління. *По третє*, впровадження державних та місцевих програм навчання, просвіти, популяризації ідей малого бізнесу, тощо.

Перший інструмент почали застосовувати в Україна ще з 1998 року шляхом запровадження спрощеної системи

оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва, яку було введено в дію Указом Президента України від 3 липня 1998 року №727/98 [4] та уточнено в редакції Указу Президента України №746/99 від 28 липня 1999 року [5]. В результаті спрощення контролю та скорочення двозначності під час перевірок зменшило корупційну привабливість контролю та нагляду за суб'єктами, що застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності. Однак, з 1 січня 2005 року фактично (з 1 січня 2004 р. формально) у малих підприємств, які обрали спрощену систему оподаткування почались проблеми у зв'язку з прийняттям Верховною Радою в липні 2003 р. Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [6]. У прикінцевих положеннях цього закону скасовувались всі інші законодавчі акти, які суперечили вимогам цього закону. В результаті виникла правова колізія, тобто виникло протиріччя між нормативами оподаткування, визначеними вищевказаними Указом Президента України та Законом України. Це протиріччя було остаточно усунено лише у 2012 році з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України» [7], але за час свого існування викликало величезну кількість конфліктних ситуацій між малими підприємствами і Пенсійним фондом України, судових процесів, банкрутств, тобто виконало роль антистимулятора.

Застосування другого інструменту Україна частково розпочала застосовувати формально ще у 1993 році, але фактично до 2010 року його використання мало декларативний характер. Яскравим прикладом цього може бути система ліцензування, яка за період з 2000 р. (запровадження Закону України «Про ліцензування певних

видів господарської діяльності» [8] фактично прийшла до свого початкового стану, коли кількість видів господарської діяльності, що ліцензуються, стала більше за 50, що й викликало наприкінці 90-х років необхідність її перегляду. Такий самий ефект викликав необхідність перегляду переліку видів діяльності та правил ліцензування і у 2010 р. [9]. Таким чином, використання і другого інструменту державного стратегічного управління в сфері малого підприємництва протягом другого етапу також було неефективним. Головною причиною вважаємо його несистемне (у відриві від інших інструментів) застосування.

Третій інструмент – повинен забезпечувати освітню та соціально-психологічну підтримку дії перших двох інструментів. Слід зауважити, що завдяки розвиненій системі середньої та вищої освіти України та непереборному бажанню населення вчитись, цей інструмент державної політики застосовувався в цілому успішно.

Протягом другого етапу (2000–2010 рр.) суттєвою проблемою для реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки малого підприємництва залишались низькі стандарти дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування норм національного законодавства, зокрема норм державної регуляторної та дозвільної політики в сфері господарювання, положення яких викладені у Законах України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [10] та «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [11]. Основними завданнями регуляторної та дозвільної політики є недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних нормативно-правових актів; зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності; спрощення процедур отримання документів дозвільного

характеру та ін. Недотримання норм цих законів суттєво погіршує бізнес-клімат в країні. Однією з перешкод на шляху створення сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності залишається обтяжливість процедур отримання дозволів у більшості видів діяльності.

Таким чином, державне стратегічне управління в сфері малого підприємництва і на другому етапі свого розвитку було неефективним.

Надії на зміни у державному стратегічному управлінні розвитком малого підприємництва в Україні пов'язані з початком третього його етапу, а саме, з масштабними реформами, які влада розпочала реалізовувати у 2010 році. Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» визначено необхідність поліпшення бізнес-клімату, забезпечення дерегуляції в господарській діяльності, подальшого розвитку підприємництва та виконання інших системних завдань [12].

З метою вдосконалення нормативно-правової бази в межах розпочатих реформ у 2012 році було прийнято Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» [13], яким визначені основні напрями державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва, і який спрямований на: створення сприятливих умов формування конкурентного середовища в економіці України; підтримку підприємницької ініціативи громадян; стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого та середнього підприємництва та поліпшення їх фінансового стану. На законодавчому рівні останнім часом прийнято вичерпний перелік документів дозвільного характеру, внесено зміни до законодавчих актів щодо посилення відповідальності посадових осіб органів державної влади та

органів місцевого самоврядування за порушення законодавства у сфері дозвільної системи. Разом з тим, зазначимо, що вітчизняна система державного стратегічного управління в сфері малого підприємництва на даний момент часу характеризується значними недоліками у контексті забезпечення його економічної безпеки. *По-перше*, програми підтримки малого підприємництва (малого та середнього з 2012 р.) не фінансуються належним чином. *По-друге*, реальна державна політика не здатна забезпечити інвестиційної підтримки малого підприємництва. *По-третє*, відсутня система державних (та пов'язаних з державними) гарантій в сфері кредитування малого підприємництва. *По-четверте*, державна політика в сфері інноваційно-інвестиційного розвитку економіки, розбудови інноваційно-інвестиційної інфраструктури є вкрай неефективною. *По-п'яте*, відсутня державна стратегія забезпечення економічної безпеки малого підприємництва, не визначено стратегічних завдань щодо державного регулювання ринку послуг безпеки. *По-шосте*, державне регулювання ринку послуг безпеки здійснюється в умовах недостатнього нормативно-правового забезпечення (відсутність законодавчого регулювання детективної (розшукової) діяльності, протидії рейдерству, обороту та використання зброї тощо). *По-сьоме*, реалізація стратегічних заходів в сфері забезпечення економічної безпеки підприємництва здійснюється в основному в інтересах великого бізнесу. *По-восьме*, державна політика щодо протидії загрозам малому підприємству має лише реактивний характер (як правило це реакція на потужні протести підприємців у випадку виникнення загроз), і не включає в себе превентивних заходів, що значно знижує її стратегічний потенціал. *По-дев'яте*, перенесення акцентів в стратегічних державних програмних документах з «малого» на «мале та середнє» підприємництво, яке відбулось у 2012 р.,

не має стратегічного характеру, оскільки нічого стратегічно нового в самих програмах не з'явилося.

Наведене нами доводить, що вітчизняне стратегічне управління розвитком малого підприємництва поки ще виконує функцію забезпечення економічної безпеки малого підприємництва, а навпаки, характеризується значними недоліками, які в поєднанні з системними перешкодами розвитку малого підприємництва не дозволяють сформувати безпечне економічне та правове середовище для ведення бізнесу.

Враховуючи значну взаємообумовленість економічної безпеки малого підприємництва з перспективами його розвитку та соціально-економічним розвитком держави, гарантуванням Конституцією України її економічної безпеки, добробуту громадян [14], ми пропонуємо започаткувати практику розробки і реалізації заходів Національної програми забезпечення економічної безпеки малого (малого та середнього) підприємництва в Україні. Заходи цієї програми повинні ґрунтуватись на затвердженій Концепції економічної безпеки малого (малого та середнього) підприємництва, а впровадження цього стратегічного програмного документа у вітчизняну систему планування державної соціально-економічної політики пропонуємо здійснити, за такими напрямками:

- 1) прийняття та реалізація у вигляді окремої загальнодержавної програми стратегії забезпечення економічної безпеки малого підприємництва (яка може реалізовуватись центральними органами державного управління, а повноваження та центральні фінансові ресурси розподіляться за регіонами країни);

- 2) прийняття та реалізація регіональних та районних програм сприяння розвитку сектора малого підприємництва,

в яких стратегія забезпечення економічної безпеки буде представлена окремим розділом;

3) внесення заходів із забезпечення економічної безпеки малого підприємництва до програм соціально-економічного розвитку держави та програм в межах реалізації нової редакції Стратегії національної безпеки України, прийнятої у 2012 р. [15]. Останнє передбачає внесення або окремих індикаторів або інтегрального показника рівня економічної безпеки підприємництва до методики оцінки економічної безпеки України [16].

Як важливі аспекти цієї політики ми виокремлюємо:

- 1) усунення переваги адміністративних методів у державному регулюванні розвитку малого підприємництва і надання пріоритету економічному стимулюванню;
- 2) нівелювання джерел зовнішніх загроз для малого бізнесу за рахунок застосування системи стратегічних заходів (зокрема антикризового характеру, у сфері кредитно-грошового та валютного регулювання);
- 3) створення системи державних та пов'язаних з державними гарантій в сфері інвестування та кредитування малого бізнесу;
- 4) створення реальної системи пільгового оподаткування малого підприємництва;
- 5) формування ефективної інноваційно-інвестиційної інфраструктури;
- 6) стимулювання підприємницької ініціативи населення;
- 7) гарантування прав і інтересів підприємців;
- 8) впровадження відповідальності за неадекватну макроекономічну політику;
- 9) сприяння розвитку ринку послуг безпеки;
- 10) організація взаємодії систем державного та недержавного забезпечення економічної безпеки малого підприємництва;
- 11) забезпечення умов розвитку довіри до інститутів центральної та місцевої влади;
- 12) посилення ролі інституційної та колективної довіри, формування реальної єдності ринкового простору в масштабах країни із множини

вузьких локальних ринків; 13) здійснення ефективного впливу на склад, структуру, економічні стратегії та поведінські стереотипи малого підприємництва.

Ефективна державна політика формування системи економічної безпеки малого підприємництва повинна здійснюватись, на наш погляд, на основі аналізу позитивного світового досвіду у цій сфері. Разом з тим заходи цієї політики, які реалізують економічно розвинені держави світу, не можуть бути ідентично впроваджені у вітчизняну систему державного регулювання. Йдеться, передусім про те, що різний розвиток (як кількісний, так і якісний) малого підприємництва та економіки країни загалом потребує селективного підходу до вибору як орієнтирів, так і конкретних засобів державної політики забезпечення економічної безпеки малого підприємництва.

Література:

1. «Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні». Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. №201//І[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uazakon.com>.

2. «Про Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки» Постанова Кабінету Міністрів України від 29 січня 1997 р. №86//І[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uazakon.com>.

3. Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 1 грудня 2000 р. №2157-III//Відомості Верховної Ради України, 2001. – №7, ст.35.

4. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва». Указ Президента України від 3 липня 1998 р. №727//І[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

5. «Про внесення змін до Указу Президента України від 3 липня 1998 року № 727 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва». Указ Президента України

від 28 червня 1999 р. №746//І[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

6. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV//І[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kodeksy.com.ua>.

7. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України» від 4 листопада 2011 року № 4014-VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, №24, ст.248.

8. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р, №1775-III//І[Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon.nau.ua>.

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні» від 15 грудня 2009 р. №1759-VI//І[Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon.nau.ua>.

10. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року №1160-IV//Відомості Верховної Ради, 2004, №9, ст. 79.

11. Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня.2005 р. №2806-IV//Відомості Верховної Ради, 2005 р., № 48, ст. 483.

12. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

13. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. №4618-VI//Відомості Верховної Ради України, 2013, № 3, ст.23.

14. Розділ II Конституції України// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, ст. 141.

15. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». Указ Президента України від 8 червня 2012 №389 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://president.gov.ua>.

16. Міністерство економіки. Наказ. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: №60 від 02.03.2007 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://\(www.me.gov.ua\)](http://(www.me.gov.ua)).

Павліха Н.В.
д.е.н., професор,
СНУ імені Лесі Українки

Скороход І.С.
к.е.н., доцент,
докторант СНУ імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВИРІШЕННІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Стрімкий розвиток демографічних, економічних та інших процесів в світі спричинив виникнення глобальних екологічних проблем. Саме тому світове співтовариство здійснює спроби щодо об'єднання зусиль задля їх вирішення. Вирішення проблеми екологічної безпеки на міжнародному рівні перш за все пов'язано з двостороннім або багатостороннім співробітництвом і часто орієнтується на розв'язанні регіональних екологічних проблем як на урядовому так і на неурядовому рівні.

Саме міжнародні організації, як постійно діючі структури, які мають власні ресурси і володіють певною політичною незалежністю щодо держав-учасниць, становлять інструмент, найкращим чином пристосований для вирішення тих завдань, які виникають під час здійснення міжнародного природоохоронного співробітництва.

Протягом останнього періоду з'явилась значна кількість наукових досліджень, які присвячені розкриттю різноманітних аспектів, що стосуються вирішення екологічних проблем у глобальному масштабі та шляхів поліпшення становища через здійснення ефективного міжнародного співробітництва. Їх результати висвітлено у наукових працях А. Балашова, В. Дишлюк, М. Довженко, Р. Дубас, Л. Жарова, О. Зуйко, О. Кучер, Н. Рідбей, Ю. Рибалко, Ю. Цибульського, О. Шомпола та ін. В їх

наукових працях висвітлено основні тенденції глобалізму в сучасних процесах світогосподарського простору та їх вплив на загострення екологічних проблем, розкрито сутність глобальних екологічних проблем як однієї із загроз розвитку світової економіки, обґрунтовано проаналізовано особливості сучасної екологічної ситуації у світі та її соціально-економічні прояви.

Незважаючи на активізацію діяльності міжурядових, неурядових та фінансових організацій щодо вирішення екологічних проблем та інтенсифікацію наукових досліджень у цьому напрямі, актуальними залишаються питання дослідження саме економічної діяльності міжнародних організацій, спрямованої на вирішення глобальних екологічних проблем.

Метою статті є дослідження особливостей економічної діяльності міжнародних організацій у вирішенні глобальних екологічних проблем. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання: виділити основні напрями діяльності міжнародних організацій в екологічній сфері, окреслити особливості формування системи міжнародного екологічного співробітництва, визначити місце та значення розвитку зеленої економіки.

В системі сучасних міжнародних економічних відносин все більшого значення набуває екологічна складова. Вивчення питання взаємного впливу економічної глобалізації і навколишнього середовища викликає неоднозначну оцінку і є безперечно актуальним сьогодні.

В сучасних умовах глобалізації світової економіки занепокоєння викликає той факт, що у конкурентній боротьбі між промислово розвиненими країнами та країнами, які розвиваються, важко зберігати підвищені соціальні та екологічні стандарти. Сьогодні соціальні та екологічні стандарти в країнах, які розвиваються, нижчі, ніж у

розвинутих країнах. Це дозволяє їм виробляти товари з меншими витратами і отримувати перевагу в конкурентній боротьбі на світових ринках, оскільки в цінах на їх товари не містяться «правильні» витрати на соціальну сферу і охорону навколишнього середовища. Таку поведінку називають соціальним і екологічним демпінгом. У глобальній економіці подібне явище призводить до того, що робочі місця переносяться з країн з високими соціальними і екологічними стандартами до країн з низькими рівнями цих стандартів. В подальшому подібний розвиток явищ може обернутися тим, що всі країни вимушені будуть знизити свої стандарти, щоб зберегти конкурентоспроможність у глобальному змаганні.

Не є однотипним і використання природних ресурсів у розвинених і відсталих державах. Перші для забезпечення свого економічного зростання ще на початку ХХ століття повністю змінили довкілля, пристосували його для забезпечення потреб свого розвитку. В Європі, наприклад, збереглося лише 4 відсотки площ, незайнятих господарською діяльністю. Наразі діяльність транснаціональних корпорацій перемістилася у площину використання природних ресурсів третіх країн, що призводить до повної деградації довкілля всього світу. Зараз провідні держави споживають природничі системи інших територій, використовуючи їхні ресурси та переносючи забруднюючі виробництва й відходи. Така поведінка може мати лише одну назву – екологічний неоколоніалізм [1, с. 173].

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації, якому притаманне подальше прискорення темпів науково-технічного прогресу, набирають сили нові тенденції та підходи до масштабів, способів і методів господарювання діяльності. Вони пов'язані не лише з інтенсифікацією та інтеграцією багатьох сфер і галузей виробництва, а й із необхідністю застосування ефективного міжнародного

моніторингу навколишнього середовища, дієвих міжнародних економічних механізмів вирішення екологічних проблем, всебічної раціоналізації природокористування і поліпшення відтворення природних ресурсів та якості довкілля. Технологічно складне, багатомономенклатурне матеріальне виробництво, особливо у розвинутих країнах, тепер має ґрунтуватися на еколого-економічних принципах, тобто йдеться про випуск конкурентоспроможної продукції як з найменшими затратами ресурсів, так і з мінімальною шкодою для навколишнього середовища [2].

Тому необхідно сформувати єдиний екологічно безпечний господарський механізм, який пов'язаний із структурними, техніко-технологічними й організаційними змінами у виробництві. Також потребують корегування напрями макроекономічної політики окремих країн з урахуванням екологічного фактору.

Систему міжнародного екологічного співробітництва слід розуміти як сукупність національних, регіональних і міжнародних суб'єктів, які взаємодіють між собою з метою вирішення нагальних екологічних проблем та забезпечення сталого розвитку.

Міжнародні міжурядові організації створюються з метою розвитку міжнародного співробітництва в галузях економіки, екології, культури, охорони здоров'я, освіти. Зокрема, такі організації дозволяють об'єднати природоохоронну діяльність зацікавлених держав незалежно від їх політичних позицій, виділяючи екологічні проблеми серед низки інших екологічних проблем.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) головні напрямки своєї діяльності визначає як: аналіз проблем економіки та охорони навколишнього середовища (забруднення атмосфери) та їх вирішення; розробка рекомендацій щодо вдосконалення методів охорони

навколишнього середовища; консультації; фінансова та технічна допомога; обмін інформацією з природоохоронних питань, сприяння у вирішенні проблем економічного і соціального розвитку [3].

У «Екологічній перспективі до 2050 року: наслідки бездіяльності» ОЕСР представлені останні прогнози соціально-економічних тенденцій протягом наступних чотирьох десятиліть, і їх наслідки для чотирьох ключових сфер: зміна клімату, біорізноманіття, вода і вплив на здоров'я забруднення навколишнього природного середовища. Зростання рівня життя буде супроводжуватися все зростаючими потребами в енергії, продовольства та природних ресурсів – і багато іншого забруднення.

Протягом останнього часу Європейський Союз значно підвищив екологічні стандарти. Водночас вступ до ЄС для усіх країн-кандидатів пов'язаний із перспективами збільшення обсягів інвестицій в охорону довкілля зі Структурних фондів ЄС, а також Фонду згуртування. Одним із принципів фінансування з боку фондів ЄС є вимога власного внеску, який походить із національних джерел. Додаткові засоби залучалися за рахунок упровадження нових економічних інструментів охорони навколишнього середовища (наприклад продуктів оплати, комерційні кредити), більшого податкового навантаження користувачів навколишнього середовища.

Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) заснована на Стокгольмській конференції в червні 1972 р. з метою визначення загальних політичних орієнтирів для спрямування і координації екологічних програм в системі ООН. Її мандат репрезентує поєднання міжурядових функцій, функції координування діяльності різних агентств та секретаріату з екологічних питань. Генеральна Асамблея

ООН у 1997 р. підтвердила роль UNEP як основного органу у сфері проблем довкілля.

З регіональних комісій Економічної і соціальної ради ООН (ЕКОСОР) заслуговує уваги перш за все робота Європейської економічної комісії (ЄЕК). В її складі функціонує спеціальний орган, що координує екологічну діяльність комітетів ЄЕК.

Важливим етапом у розвитку екологічного напрямку діяльності Міжнародного Банку реконструкції та розвитку стала Конференція ООН по навколишньому середовищу і розвитку в Ріо-де-Жанейро (червень, 1992 р.). Цілями екологічної політики Банку є:

1) допомога членам МБРР у визначенні пріоритетів національних екологічних політик; створення ефективної інституціональної, правової, управлінської, інформаційної і кадрової інфраструктури, у рамках якої повинна формуватися і реалізовуватися національна екологічна політика (екологічні проекти по лінії технічної допомоги);

2) інвестиції в проекти так називаного «подвійного ефекту» тобто проекти, що поліпшують (зберігають) навколишнє природне середовище і забезпечують комерційний прибуток;

3) зведення до мінімуму негативних екологічних ефектів при здійсненні кредитно-інвестиційних операцій;

4) участь у вирішенні глобальних екологічних проблем за допомогою Глобального екологічного фонду [4, с.19].

Глобальний Екологічний Фонд має на меті фінансову підтримку природоохоронних проектів, які мають глобальне значення. Це проекти із збереження біорізноманіття, боротьби зі зміною клімату, деградацією земель, із захисту озонового шару та міжнародних вод, з утилізації та знищення небезпечних відходів тощо.

Скандинавська Екологічна Фінансова Корпорація (NEFCO) надала фінансування на реалізацію самих різних проектів екологічного спрямування на території країн Центральної та Східної Європи, в тому числі Росії, Білорусії та України. В даний час проектний портфель корпорації складається з більш ніж 250 малих та середніх проектів, реалізація яких охоплює різні сфери, такі як хімічна промисловість, виробництво мінералів та металевої продукції, харчова промисловість, машинобудування, сільське господарство, очистка води, енергетика, комунальні послуги, утилізація відходів, в тому числі ядерних, а також захист навколишнього середовища та виробництво екологічного устаткування.

З метою забезпечення проектів необхідною фінансовою підтримкою, NEFCO співпрацює з декількома різними фінансовими установами, серед яких найвпливовішими є Інвестиційний фонд, Північний фонд екологічного розвитку, вуглецевий фонд «Testing Ground Facility» та фонд «Barents Hot Spots Facility», а також управляє коштами, виділеними на реалізацію екологічних проектів, від імені інших організацій, таких як Європейська комісія та уряди скандинавських країн [5].

Прийняття країнами зобов'язань щодо інвестування 2% від ВВП у розвиток зелених технологій, ресурсну ефективність, відновлювані джерела енергії, сталий транспорт, енергоефективні будівлі, збереження екосистем забезпечить зміну фундаментальних засад моделі економічного розвитку: від кількісного зростання за будь-яку ціну до якісного зростання, підпорядкованого довгостроковим цілям збереження ресурсів планети.

Зелене екологічно-орієнтоване зростання спрямоване на виявлення більш екологічно чистих джерел зростання, включаючи можливості розвитку нових зелених галузей,

створення робочих місць і технологій та водночас управління структурними змінами, пов'язаними з переходом до більш зеленої економіки [6].

Підтримавши курс міжнародних організацій на пошук нових джерел розвитку, уряди багатьох розвинутих країн включили цілі, завдання та конкретні інструменти сприяння «зеленому» зростанню у свої довгострокові стратегії або розробили окремі стратегії зеленого зростання.

ЮНКТАД у своїй Доповіді про світові інвестиції 2010 року відзначає, що потоки прямих іноземних інвестицій (ПІІ) лише у альтернативну/відновлювальну енергетику, рециклінг та виробництво екологічної продукції досягло 90 млрд. дол. США у 2009 році. Близько 40% ПІІ у низьковуглецеві проекти, що фінансувалися протягом 2003–2009 років, здійснювалися у країнах, що розвиваються, причому 10% таких інвестицій генерувалося транснаціональними компаніями з країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються [7].

Створена у 2009 році генеральним директором ЮНІДО п. Канде Юмкеллою Консультативна група з енергетики та зміни клімату (AGECC) поставила дві сміливих, але досяжних до 2030 року цілі – всеохоплюючий доступ до сучасних джерел енергії та 40-відсоткове зростання ефективності використання енергії. Для досягнення цих цілей необхідно акумулювати 35 млрд. доларів на рік протягом наступних 20 років – загалом 700 млрд. доларів. Це лише три відсотки від прогнозованого Global Investment Energy за той же період. Країнам пропонується взяти на себе зобов'язання щодо продуманих інвестицій.

Таким чином, важливу роль у підвищенні обізнаності та сприянні екологізації економіки в цілому та промисловості зокрема, відіграють міжнародні організації та структури ООН (наприклад, ЮНІДО, ЮНЕП, ПРООН, ЄЕК

ООН і т.д.). Ключовим рушієм для здійснення озеленення економіки, як зазначено ООН, є забезпечення можливостей інвестування для фінансування переходу до більш ресурсоефективної діяльності.

Література:

1. Дубас Р. Економіка природокористування. Навчальний посібник / Р. Дубас. – (2-ге вид., стереотип.) – К. : КНТ, 2009. – 448 с.
2. Глобальный новый зеленый курс. Доклад ЮНЕП. Март 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unep.org/greenconomy.
3. Доклад Конференции ООН по окружающей среде и развитию [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unep.org/greenconomy.
4. Паламарчук В.О. Економіка природокористування / В.О. Паламарчук, П.І. Коренюк. – Запоріжжя, 2003. – С. 317.
5. Пискулова Н. А. Экологические аспекты развития международных экономических отношений: Учебное пособие / Н. А. Пискулова. – М., МГИМО, 2005.
6. Степаненко Б. В. Особливості та проблеми методології визначення поняття «зелений бізнес» / Б. Степаненко // Економіка та прогнозування. – 2010. – №3. – С. 17–23.
7. World Investment Report 2010. Investing in a Low-carbon Economy [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unctad.org/wir.

Фурдичко О.І.

д.е.н., професор, академік НААН,
директор Інституту агроєкології
і природокористування НААН

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНИХ СИРОВИННИХ ЗОН ТА ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКТІВ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ ВИРОБНИКАМИ – НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРІОРИТЕТ

Проаналізовано сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку дитячого харчування в Україні, зазначено законодавче та нормативно-правове регулювання. Обґрунтовано умови отримання екологічно чистої сировини для дитячого харчування в

спеціальних сировинних зонах. Висвітлено засади створення спеціальних сировинних зон в Україні, роль Інститут агроекології і природокористування у цьому процесі. Наголошено на необхідності сталого розвитку спеціальних сировинних зон та виробництві збалансованого асортименту екологічно чистих продуктів дитячого харчування.

Україна належить до числа країн з розвинутою індустріальною і аграрною базою та достатньо високим ресурсним потенціалом.

На сьогодні в основному вичерпані можливості інерційного зростання, що підтверджено звуженням зовнішнього попиту та надмірним насиченням внутрішнього ринку імпортованими товарами.

Національна економіка потребує глибоких перетворень, зокрема у промисловості, сільському господарстві.

У рейтингу конкурентоспроможності Україна займає 82 місце серед 142 країн, а за індексом сталого розвитку перебуває на межі критичності.

Після вступу України до СОТ відносини з торговельними партнерами докорінно змінилися. Більше прагматичними стали відносини між країнами СНД. Серйозні завдання постають перед вітчизняним виробництвом у зв'язку з активізацією створення ЗВТ з ЄС.

Завдання щодо забезпечення подальшого економічного зростання ускладнюються необхідністю виробництва вітчизняних товарів згідно із світовими стандартами для їх реалізації на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Протягом останніх років в Україні відбувається поступова втрата вітчизняними виробниками багатьох сегментів внутрішнього ринку товарів, що пов'язано із значними структурними деформаціями в національній

економіці та низькою конкурентоспроможністю підприємств. Структура товарів не диверсифікована і не відповідає зростаючому попиту та вимогам до якості та асортименту.

Сучасний період розвитку країни має бути відновлювальним, що передбачає модернізацію промисловості, сільського господарства та інших галузей національної економіки, а також створення умов для піднесення вітчизняної науки та інноваційної сфери.

Слід відновити функціонування реального сектору національної економіки та забезпечити збалансований розвиток внутрішнього ринку.

Загальновідомо, що продукти дитячого харчування – це «стратегічні продукти», продукти для розвитку нації.

Вивчення стану дитячого харчування в Україні свідчить про значну зміну асортименту продуктів, що входять до раціону харчування дітей: знизилася споживання продуктів тваринного походження, овочів, фруктів, збільшилося споживання круп, макаронних, кондитерських виробів, цукру.

Така деформація раціонів харчування дітей усіх вікових груп призвела до зниження забезпеченості їхнього організму основними харчовими компонентами.

За даними МОЗ виріс рівень дитячої захворюваності. Комплексна оцінка показників здоров'я дітей свідчить, що до групи практично здорових дітей належить менш ніж половина всіх дітей

Мінагрополітики визначено перелік підприємств-виробників дитячого харчування, яким надано право закуповувати екологічно чисте молоко:

- ПАТ «Хорольський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів» - сухі молочні продукти;
- ТОВ «Південний консервний завод» Херсон

- ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування» - плодоовочеві консерви та соки;
- ВАТ «Галактон»;
- ТОВ «Фірма Фавор» (Київ);
- ПАТ «Комбінат Придніпровський» (Дніпропетровськ);
- ТОВ «Люстдорф» (Вінницька область);
- Комунальне підприємство «Міська молочна фабрика – кухня дитячого харчування» (Харків).

Аналіз стану та тенденцій розвитку дитячого харчування в Україні за останні роки свідчить про те, що поступово покращується ситуація з виробництвом всіх видів дитячого харчування.

Основна причина зростання – введення нових потужностей: цеху дитячого харчування на ПАТ «Вімм-Біль-Данн» (м. Вишневе Київської області) та заводу «Яготинське для дітей» (смт Згурівка Київської області), які спеціалізуються на виробництві рідкого дитячого харчування на молочній основі.

**Згідно зі статистичними даними, за 10 міс. 2012 р.
вироблено для дітей:**

Вид продуктів дитячого харчування	Січень-жовтень		
	2012 рік	2011 рік	%
Дитяче харчування, тонн	5442	4691	116,0
у тому числі:			
дитяче харчування на борошняній основі, тонн	237	221	107,2
дитяче харчування інше, тонн	2456	2382	103,1
з нього :			
- соки дитячі, тонн	1546	1507	102,6
Молоко оброблене рідке для дитячого харчування, тонн	8819	8432	104,6
Продукти кисломолочні для дитячого харчування, тонн	3344	2325	143,8
Сир кисломолочний та вироби з нього для дитячого харчування, тонн	1723	1042	165,4

Дитяче харчування на молочній основі рідке	13886	11799	117,7
Дитяче харчування – всього, тонн	19328	16490	117,2

У структурі фактичного споживання частка продукції дитячого харчування вітчизняного виробництва складає:

- молоко та кисломолочні продукти – 97,7%;
- молочні суміші і каші – 33,3%;
- соки і фруктові-овочеві пюре – 30,6%

Консерви на м'ясній та рибній основах для дітей віком до 3-х років в Україні не виробляються.

На здійснення основних напрямів державної політики щодо створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного виробництва продуктів дитячого харчування, були заплановані кошти:

Прогнозні обсяги та джерела фінансування

Джерела фінансування	Обсяги фінансування, млн. гривень	У тому числі за роками				
		2012	2013	2014	2015	2016
Державний бюджет	457,78	83,35	95,15	93,35	91,33	94,6
Місцеві бюджети	12,3	2	2,8	2,5	2	3
Інші джерела	173,35	28,35	44,85	44,65	29	26,5
Усього	643,43	113,7	142,8	140,5	122,33	124,1

Поступове покращення ситуації лише з виробництвом деяких видів дитячого харчування на молочній основі пов'язано з тим, що державою напрацьовано механізми підтримки лише молочної сировини.

На даний час законодавче та нормативно-правове регулювання виробництва продуктів дитячого харчування наступне:

Верховною Радою України прийнятий:

Закон України «Про дитяче харчування» № 142-V від 14.09.2006 року (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2746-VI (2746-17) від 02.12.2010 р.)

Кабінетом Міністрів України затверджено:

1. Державна цільова соціальна програми розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки (Постанова КМУ від 15.08.2011 року № 870).

2. Порядок надання статусу спеціальної сировинної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування (постанова КМУ від 03.10.2007 р. №1195).

3. Заходи щодо забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування і виробами дитячого асортименту, стимулювання вітчизняного виробництва та реалізації зазначених товарів (Постанова КМУ від 06.09.2000 року № 1389).

4. Перелік спеціальних продуктів дитячого харчування і порядок віднесення таких продуктів до продукції власного виробництва (Постанова КМУ від 09.03.2011 року №224).

5. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів) (Постанова КМУ від 25.12.1996 року № 1548).

6. Порядок формування цін на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання (Постанова КМУ від 17.04.2008 року №373).

7. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку тваринництва (Постанова КМУ від 18.03.2009 року № 282).

8. Розмір бюджетної тваринницької дотації на 2011 рік (Постанова КМУ від 01.08.2011 року №899).

Міністерством аграрної політики і продовольства України видано:

1. Наказ «Про надання статусу спеціальних сировинних зон» №746 від 18.10. 2007 року.

2. Наказ «Про внесення до реєстру спеціальних сировинних зон» №439 від 17.07. 2008 року.

3. Наказ «Про затвердження положення, складу комісії, форм довідки та реєстру приймальних квитанцій для надання дотації за екологічно чисте молоко для дитячого харчування» №143 від 13.03. 2008 року.

4. Наказ «Про затвердження примірного договору на закупівлю молока для дитячого харчування» №548 від 02.09. 2008 року.

5. Протоколи комісії з питань визначення молокопереробних підприємств, які виготовляють продукти дитячого харчування на молочній основі та розподілу бюджетних коштів між областями для надання дотації за екологічно чисте молоко.

6. Наказ «Про затвердження розподілу коштів бюджетної дотації за екологічно чисте молоко власного виробництва, продане молокопереробним підприємствам для виготовлення продуктів дитячого харчування на молочній основі» № 609 від 11.11. 2011 року.

Серед зазначених нормативних документів особливу увагу заслуговують Державна цільова соціальна програма розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки та Постанова КМУ №1195 «Порядок надання статусу спеціальної сировинної зони» тому, що в Україні, як і у багатьох країнах світу ставлять підвищені вимоги до безпеки і якості продуктів дитячого і дієтичного харчування, а також сировини, з якої вони виробляються.

Таку сировину можна виробити лише в господарствах, яким надано статус спеціальних сировинних зон та застосовуються агроекологічні технології що дозволяє отримувати якісну екологічну продукцію та запобігати їй

забрудненню пестицидами, радіонуклідами, важкими металами та іншими небезпечними речовинами.

За оцінкою міжнародних організацій, Україна належить до країн з найскладнішою екологічною ситуацією, проте, однією з умов гарантії якості і безпечності продукції є уникнення можливих негативних впливів промисловості, транспорту, комунального, сільського господарства та інших видів діяльності людини на с/г угіддя, сировину, безпосередньо продукцію.

Досягти цього можна шляхом створення спеціальних сировинних зон, що є певною гарантією контролю за станом навколишнього природного середовища і технологіями виробництва сировини.

Молочну сировину для виробництва продуктів дитячого харчування підприємства-виробники отримують з господарств, яким надано статус спеціальних сировинних зон.

Інститут агроекології і природокористування НААН Наказом Мінагрополітики №421 від 05.07. 2013 р. визначено уповноваженою науково-дослідною установою, яка здійснює аналіз матеріалів та підготовку агроекологічного обґрунтування на відповідність с/г угідь виробників сировини статусу спеціальних сировинних зон.

Агроекологічна оцінка проводиться за наступними критеріями:

1. Розташування екологонебезпечних об'єктів.
2. Екологотоксикологічний стан ґрунту – щільність забруднення радіонуклідами, рухомими формами важких металів, залишками пестицидів.
3. Екологічна стійкість ґрунту – глибина гумусового шару, вміст гумусу в орному шарі, гранулометричний склад, реакція ґрунтового розчину, сума увібраних основ, ступінь насичення обмінними основами, протиерозійна стійкість, щільність ґрунту.

4. Ґрунтова родючість – азот за нітрифікаційною здатністю ґрунту, рухомий фосфор, рухомий калій, рухомі форми мікроелементів.

Упродовж 2006–2012 рр. надано агроекологічне обґрунтування щодо можливості надання статусу спеціальної сировинної зони 102 сільськогосподарським підприємствам 15 областей України загальною площею 328 тис.га.

Започаткована державна бюджетна дотація за екологічне чисте молоко допомогла збільшити кількість постачальників якісної сировини. Але, виробництво вітчизняних продуктів дитячого харчування ще не досягло достатнього рівня та більш, ніж наполовину задовольняється за рахунок імпортованої продукції.

Слід звернути увагу і на інші проблемні питання:

- не розроблено науковий супровід і не проводяться відповідні роботи зі створення спеціальних сировинних зон для отримання плодово-ягідних, овочевих продуктів, фіточаїв, хоча в Україні успішно працюють ряд виробників, які мають всі можливості випускати таку продукцію;

- залишаються поза увагою питання виробництва м'ясних та рибних продуктів дитячого харчування.

Враховуючи сучасні технології виробництва сировини для продуктів харчування, а саме, використання гормональних препаратів, стимуляторів росту, збуджувачів апетиту тварин, ГМО, а також те, що в організмі тварин можуть відбуватися процеси акумуляції шкідливих речовин з навколишнього природного середовища – діоксинів, важких металів, радіонуклідів, залишків пестицидів, ці питання потребують великої уваги і наукового супроводу.

Ще одна проблема, яка потребує вирішення – розроблення механізмів контролю за дотриманням вимог при експлуатації спеціальних сировинних зон, які передбачають створення нормативно-правових засад цієї

процедури і визначення уповноважених органів контролю.

В нашій державі є всі передумови для виробництва якісних і безпечних продуктів дитячого харчування. Проте, здійснити весь комплекс заходів можливо лише за умови прийняття Загальнодержавної Програми, яка об'єднає зусилля фахівців різних відомств, міністерств, наукових установ, виробничих об'єднань.

Для реалізації цієї Програми доцільно:

- надати діючим підприємствам спеціального статусу на виконання державного замовлення, створити на їх базі ефективне організаційне формування типу кластеру з комбінуванням із сільськогосподарським виробництвом, реалізація сучасної концепції АПК « Від поля до столу»;

- надавати статус спеціальних сировинних зон не окремим господарствам, а комплексу господарств, окремим регіонам та районам і це мають бути «сировинні заповідні зони», яким необхідна адресна державна підтримка;

- необхідно внести зміни до Положення про проведення тендерів при поставках продуктів дитячого харчування у школи та дошкільні заклади. Сьогодні в цих тендерах приймають участь не тільки спеціалізовані підприємства, а і всі виробники молочної продукції і посередники. Адже головним критерієм при закупівлі продукції для дітей має бути якість, а не найнижча ціна;

- створити спеціалізовані магазини з реалізації вітчизняної продукції дитячого харчування, виготовленої з екологічно чистої сировини, розробити сучасну маркетингову стратегію;

- збільшити державне фінансування для підтримки сталого розвитку спеціальних сировинних зон та виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування враховуючи необхідність удосконалення технологій

виробництва високоякісної та безпечної сировини, підвищення технічної та економічної ефективності переробного сектору та адаптації до вимог ЄС з гігієни та якості.

Висновки

На сьогодні кожна держава намагається визначити найефективнішу стратегію розвитку її економіки, що є актуальним в умовах нестабільності ситуації на світовому ринку.

Тому сталий розвиток спеціальних сировинних зон та виробництво збалансованого асортименту продуктів дитячого харчування вітчизняними виробниками має стати національним пріоритетом оскільки зміцнить здоров'я нації, відродить сільську місцевість, збільшить внутрішнє виробництво, створить робочі місця, задовольнить внутрішній попит, простимулює розвиток реального сектору економіки, підвищить конкурентоспроможність України, покращить життя багатьох громадян.

Література

1. Закон України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006. р. №143-V (редакція 06.01.2011р.). [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon2/rada/gov/ua/laws/show/142-16/>

2. Державна цільова соціальна програма розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки (затверджено Постановою КМУ від 15.08. 2011 р. №870).

3. Постанова КМУ «Про затвердження порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування» від 03.10. 2007 р. №1195.

4. Науково-методичні рекомендації з визначення територій, придатних для створення спеціальних сировинних зон / За ред..

академіка НААН О.І. Фурдичка. – К., 2012. – 44 с. (Видання друге доповнене).

Гончаров Г.О.

к.е.н., доцент, зав. кафедри економіки
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО НЕДЕРЖАВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

В статті розглянуто основні концептуальні підходи до недержавного забезпечення економічної безпеки малого підприємництва, розроблено пропозиції щодо його вдосконалення.

Об'єктивна необхідність розбудови загальнонаціональної системи безпеки бізнесу в Україні значно актуалізувала проблеми, пов'язані з розвитком підсистеми недержавного забезпечення безпеки підприємництва. В Україні вже на протязі десяти років відбувається активний громадський рух підприємців за створення системи безпеки недержавного сектора економіки. Слід зазначити, що громадський рух підприємців за створення та офіційне визнання такої підсистеми, на даний момент часу, отримав благословення влади. Так, Рада національної безпеки та оборони України рішенням від 8 червня 2012 року схвалила, а Президент України своїм Указом від 8 червня 2012 року №389 затвердив нову редакцію Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», де в п. 4.3.2 визначено, що ключовими завданням політики національної безпеки України у внутрішній сфері є сприяння розвитку недержавної системи безпеки та законодавче забезпечення її діяльності [1].

Безумовно, що ефективність та інтенсивність процесу розбудови підсистеми недержавного забезпечення

економічної безпеки підприємництва значно б підвищив єдиний концептуальний підхід з боку всіх його учасників (науковців, підприємців, влади) та всього суспільства. Однак, на даний момент часу, такий єдиний концептуальний підхід в Україні поки ще не сформувався. Слід констатувати, що існують окремі концептуальні підходи та концепції недержавного забезпечення економічної безпеки підприємництва. На нашу думку, найбільшої уваги заслуговують:

- концептуальний підхід, сформульований у новій редакції Стратегії національної безпеки України, та деталізований в законодавчих актах України в галузі економічної безпеки;

- концептуальне бачення недержавного забезпечення економічної безпеки підприємництва в межах Концепції економічної безпеки України:

- концептуальний підхід, запропонований у Доктрині недержавного забезпечення національної безпеки України;

- концепція системи корпоративної безпеки УСПП (Українського Союзу Промисловців та підприємців);

- концепція всеукраїнського холдингу економічної безпеки підприємництва та захисту інвестицій;

- концепція забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері;

- концепція економічної безпеки споживчої кооперації України.

Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», в якості основних завдань державної політики щодо формування підсистеми недержавного забезпечення економічної безпеки підприємництва визначає:

- 1) державне сприяння розвитку недержавної системи безпеки та законодавче забезпечення її діяльності (п. 4.3.2);

- 2) дієвий захист права власності;

- 3) оптимізацію податкового навантаження на бізнес;
- 4) удосконалення регуляторного і корпоративного законодавства, обмеження монополізму і сприяння конкуренції;
- 5) підвищення ефективності регулювання фінансових і товарних ринків; створення на цій основі сприятливих умов для підприємництва та інвестування, скорочення матеріальних витрат в економіці;
- 6) обмеження тіньової господарської діяльності;
- 7) забезпечення дієвого державного контролю за діяльністю суб'єктів природних монополій;
- 8) забезпечення сталості фінансової системи, розширення кредитної підтримки економіки, зміцнення довіри до фінансових установ;
- 9) мінімізація негативного впливу на економіку зовнішньої кон'юнктури та наслідків світової фінансово-економічної кризи;
- 10) посилення дієвості захисту внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції з боку підприємств-монополістів та постачальників імпортової продукції;
- 11) стимулювання підвищення технологічного рівня української економіки, розвитку національної інноваційної системи та інноваційної активності підприємств (п. 4.3.2).

На наш погляд, вказана стратегія визначає вичерпний перелік стратегічних завдань забезпечення національної економічної безпеки та формування безпечного та сприятливого для розвитку підприємництва середовища, і в якості першочергових завдань висуває розвиток недержавної системи безпеки. Однак, стратегія визначає завдання у найбільш узагальненій формі. Вважаємо, що вказані завдання потребують подальшої конкретизації їх концептуального бачення у напрямку розбудови механізмів реалізації.

Механізми реалізації вказаних стратегічних завдань формуються шляхом внесення змін у Господарський, Цивільний, Податковий та інші кодекси та закони України та прийняття нових законів, що регламентують відносини в галузі економічної безпеки підприємництва. Першим, і поки що єдиним, спеціальним законодавчим актом, який конкретизує державний концептуальний підхід до розбудови підсистеми недержавного забезпечення безпеки підприємництва є Закон України «Про охоронну діяльність», який набрав чинності у жовтні 2012 р. [2]. Вважаємо, що прийняття цього закону є важливим кроком, який розпочав реалізацію державної політики сприяння розвитку системи недержавного забезпечення економічної безпеки підприємництва, але кроком першим, за яким повинна розгорнутись системна державна політика.

В межах концепції економічної безпеки України, яка розроблена фахівцями Інституту економічного прогнозування НАН України під керівництвом В.М. Гееця [3], розкрито суть та основні загрози економічній безпеці України, обґрунтовано національні економічні інтереси України, особлива увага приділяється висвітленню питань безпеки реального сектора економіки, розробці рекомендацій щодо зміцнення всіх складових економічної безпеки. Концепція також розглядає недержавне забезпечення економічної безпеки підприємництва як складову системи економічної безпеки держави. Вважаємо, що дана концепція зіграла відповідну роль в становленні підсистеми недержавного забезпечення економічної безпеки підприємництва в цілому, а також малого підприємництва, але потребує подальшого розвитку та конкретизації шляхів та механізмів її реалізації.

Доктрина недержавного забезпечення національної безпеки України, яка розроблена Службою економічної

безпеки України представляє собою сукупність офіційних поглядів на цілі, завдання, принципи та основні напрями недержавного забезпечення національної безпеки України [4]. Дана Доктрина розвиває Концепцію національної безпеки України стосовно участі недержавних суб'єктів у забезпеченні національної безпеки України. Доктриною визначається основне призначення недержавної система забезпечення національної безпеки України – забезпечення збалансованості реалізації інтересів особи, суспільства і держави. Безумовно, Доктрина недержавного забезпечення національної безпеки України є вагомим внеском у розвиток концептуального бачення місця та ролі недержавного забезпечення в систем національної безпеки України. Вважаємо, що окремі положення розглянутої вище Доктрини можуть слугувати методологічною основою для розробки загальнонаціональної концепції формування системи недержавного забезпечення економічної безпеки малого (малого та середнього) підприємництва, особливо у визначенні її завдань, суб'єктів безпеки та їх функцій.

У зв'язку із загостренням об'єктивної потреби розвитку недержавної складової системи безпеки підприємництва за ініціативою УСПП (Українського союзу промисловців і підприємців) у 2003 році розпочався процес створення системи корпоративної безпеки бізнесу. В межах цього процесу було прийнято низку програмних документів щодо розвитку організаційних засад у цій сфері. На основі цього були створені Комісія по економічній безпеці і захисту інвестицій [5], а також відповідне Бюро федерації роботодавців України [6]. За ініціативою УСПП, МАЕ (Международное антитеррористическое единство) [7] та інших громадських організацій підприємців розпочалась реалізація громадського проекту під назвою «Громадянський проект Формування недержавної системи безпеки» [8]. У

жовтні 2006 р. фахівцями УСПП, з урахуванням попереднього практичного досвіду і теоретичних напрацювань, була розроблена «Концепція корпоративної безпеки підприємств – членів УСПП» [9, 10]. У Концепції на основі вивчення сучасних викликів і загроз безпеці підприємництва були опрацьовані певні стратегічні параметри та комплекс першочергових заходів розбудови недержавної системи безпеки підприємництва такими напрямками: 1) постійна робота над урахуванням змін в економічній ситуації та інших факторів, що впливають на підприємницьку діяльність; 2) розробка і вдосконалення чинного законодавства відповідно до потреб безпеки підприємництва; 3) структурування приватних економічних суб'єктів, які надають послуги у сфері безпеки, під егідою УСПП як тимчасового координаційного центру; 4) створення механізмів взаємодії недержавних і державних суб'єктів сектору безпеки на центральному і регіональному рівнях; 5) впровадження в Україні загальновизнаних міжнародних стандартів в галузі безпеки підприємництва; 6) налагодження ефективної взаємодії з найбільш відомими міжнародними компаніями у цій сфері.

Для реалізації визначених цілей щодо побудови системи недержавної системи безпеки підприємництва було сформовано її організаційну управлінську та регіональну структуру, започатковано процес створення мережі страхових компаній, які головною метою своєї діяльності ставлять роботу з корпоративними членами системи безпеки, розпочався процес створення системи третейських судів. В цілому, до організаційної структури УСПП увійшло 27 регіональних відділень системи корпоративної безпеки (СКБ). Створена й Координаційна рада МВС України по взаємодії органів внутрішніх справ з охоронними підприємствами, їх об'єднаннями та службами безпеки

суб'єктів господарювання. Згідно з наказом міністра внутрішніх справ від 19.03.2007 № 96 [11] начальникам регіональних органів МВС поставлено завдання щодо створення і забезпечення діяльності відповідних координаційних рад на місцях. В інтересах системи корпоративної безпеки також була створена Українська національна служба економічної безпеки та захисту інвестицій (УНСЕБ).

Вважаємо, що розробка та реалізація Концепції розпочала процес формування основ недержавної системи безпеки підприємництва, пошук оптимальних форм роботи по вдосконаленню безпеки суспільства і держави в економічній сфері за участі недержавних суб'єктів сектору безпеки. Тому, на нашу думку дана Концепція може бути використана в якості методологічної основи розробки загальнонаціональної стратегії забезпечення економічної безпеки малого підприємництва.

Концепція всеукраїнського холдингу економічної безпеки підприємництва та захисту інвестицій також була розроблена в межах громадського проекту формування недержавної системи безпеки підприємництва (НСБП) [12]. Концепція передбачає створення в форматі НСБП учасниками проекту «Всеукраїнського Холдингу економічної безпеки підприємництва та захисту інвестицій», який є координаційним органом.

Вважаємо, що дана концепція має науково-практичну цінність насамперед для формування системи взаємодії недержавної та державної підсистем економічної безпеки підприємництва в галузі забезпечення фінансової безпеки. На нашу думку концепція всеукраїнського холдингу економічної безпеки підприємництва потребує подальшого розвитку у зв'язку із новим концептуальним баченням урядом засад формування ефективного та дієвого механізму

державного управління ризиками, спрямованого на недопущення та мінімізацію наслідків потенційного негативного впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, яке викладено у «Концепції забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері», схваленої Кабінетом Міністрів України 15 серпня 2012 р. [13]

Концепція економічної безпеки споживчої кооперації України була схвалена Радою Центральних Споживчих Товариств України у листопаді 2011 р. [14]. Концепція представляє собою систему поглядів на визначення основних напрямів, умов і порядку практичного вирішення завдань захисту законних інтересів і майнових прав споживчих товариств, споживспілок, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Центральної спілки споживчих товариств України членів споживчих товариств від протиправних дій і недобросовісної конкуренції. Головною метою цієї Концепції є побудова системи економічної безпеки суб'єктів господарювання для надійного захисту їх інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Концепція визначає мету та завдання системи економічної безпеки, принципи і правові основи її організації та функціонування, види загроз безпеці суб'єктів господарювання, а також основні складові системи безпеки, включаючи правовий, організаційний та інженерно-технічний захист. На нашу думку, концепція економічної безпеки споживчої кооперації України являє собою яскравий приклад корпоративної стратегії з опорою на власні (Укрспоживспілки) сили. В цьому – її обмежений характер. Слід зауважити, що дана Концепція затверджена 2008 р, тобто на два роки пізніше за Концепцію корпоративної безпеки УСПП, і тому створювалась під впливом останньої. Науково-прикладна цінність даної Концепції в тому, що вона враховує

особливості організації економічної безпеки у споживчій кооперації України.

Отже, розгляд основних концептуальних підходів до забезпечення економічної безпеки малого підприємництва дозволяє констатувати наступне:

1. На сьогоднішній день в Україні немає загальнонаціональної концепції забезпечення економічної безпеки малого підприємництва, а розроблені та реалізуються окремі державні концепції національної економічної безпеки та корпоративні концепції безпеки, які тільки частково, на узагальненому рівні враховують проблеми економічної безпеки малого підприємництва.

2. Вказані концепції втілюють у собі новітню наукову думку та практичний досвід забезпечення економічної безпеки підприємництва в цілому, і тому їх доцільно використати у якості теоретико-методологічних основ для розробки концепції загальнонаціональної системи економічної безпеки малого (малого та середнього) підприємництва.

Виходячи із цього, ми пропонуємо як доповнення до концепцій недержавного забезпечення національної економічної безпеки та корпоративної безпеки підприємництва наступні концептуальні положення, які стосуються забезпечення економічної безпеки малого підприємництва. *По перше*, політично та юридично визнати фактичне існування підсистеми недержавного забезпечення безпеки підприємництва. *По-друге*, розробити загальнонаціональну Стратегію розвитку недержавної системи безпеки підприємництва в Україні, де окремим стратегічним напрямом визначити економічну безпеку малого підприємництва. *По-третє*, для ефективного функціонування недержавної системи економічної безпеки малого підприємництва на національному та регіональному

рівнях державного регулювання економіки необхідно створити міжвідомчі координаційні органи, які мали б відповідні повноваження та фінансування щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки малого підприємництва. *По-четверте*, при створенні структурних підрозділів таких координаційних органів потрібно враховувати регіональну та галузево-секторальну специфіку, для чого необхідно включати до штатного складу таких органів фахівців відповідної кваліфікації. *По-п'яте*, для налагодження взаємодії між державним і недержавним суб'єктами системи економічної безпеки малого підприємництва доцільно значно розширити та поглибити процес створення громадсько-консультативних рад при органах державної влади різних рівнів державної влади. *По-шосте*, впровадити в систему роботи управлінь та відділів економіки державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських рад обласних центрів систему заходів з антикризового та антирейдерського консалтингу для суб'єктів малого підприємництва: інформаційної підтримки підприємств, які розпочинають діяльність, а також сприяння у формуванні мережі коопераційних зв'язків підприємств сектора малого бізнесу. *По-сьоме*, на всіх рівнях державного регулювання економіки забезпечити реалізацію загальнонаціональної стратегії розвитку недержавної системи безпеки малого підприємництва, а також системи координації взаємодії державних та недержавних структур в сфері економічної безпеки.

Література:

1. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». Указ Президента України від 8 червня 2012 № 389 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://president.gov.ua>.

2. Закон України «Про Охоронну діяльність» від 2 березня 2012 р. № 4616-VI//Відомості Верховної Ради України, 2013, № 2, ст.8.

3. Концепція економічної безпеки України. Інститут екон. Прогнозування. Кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.

4. Ліпкан В.А. Доктрина недержавного забезпечення національної безпеки України (Проект) Матеріали I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Недержавна система безпеки підприємництва» як складова національної безпеки України» м. Київ, 9–10 квітня 2003 р. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sebweb.at.ua/index/doktrin>.

5. Комісія по економічній безпеці і захисту інвестицій//[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uspp.org.ua>.

6. Бюро федерації роботодавців України/|[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.fru.org.ua>.

7. МАЕ (Международное антитеррористическое единство) //|[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.antiterunity.org>.

8. «Громадянський проект Формування недержавної системи безпеки» //[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.old.allsecurity.kh.ua>.

9. «Концепція корпоративної безпеки підприємств – членів УСПП». Затверджена рішенням Правління УСПП від 19 грудня 2006 р.//[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rbc.ua>.

10. Крутов В, Пилипчук В. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України. Аналітична доповідь. К., 2011. – 85с. /[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

11. «Про внесення змін до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 07.12.2009 515» Наказ міністерства Внутрішніх справ України від 23.03.2011 №106.//[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://legalaid.ua>.

12. «Концепція всеукраїнського холдингу економічної безпеки підприємництва та захисту інвестицій»//[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.antiterunity.org>.

13. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері». Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р.//[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uapravo.net>.

14. «Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України». Постанова Ради Центральної спілки споживчих товариств

України від 12 листопада 2008 р.//[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uazakon.com>.

Соколенко С.І.
Член Правління СЕУ,
Науковий керівник Секції розвитку
конкурентоспроможної економіки
на основі кластерної моделі,
академік УАН, к.е.н.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОГО ВИРОБНИЦТВА НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

1.Світовий досвід виробництва екологічно чистої продукції на основі кластерів.

Ринок екологічно чистої продукції сьогодні стрімко розвивається у світі, оскільки на неї є чималий попит населення, яке попри економічну скруту, не хоче економити на своєму здоров'ї. Хоча вартість такої продукції значно вище за звичну для нас, але її якість і безпечність для людини неодноразово підтверджена науковими дослідженнями та висновками світових експертиз. За прогнозами, цей ринок в найближчі роки буде одним із найбільш стрімко зростаючих по середньорічних темпах приросту, серед інших споживчих товарів.

Екологічно чисте виробництво чи «**промислова екологія**» зараз вже широко відомі світу, однак їх розширення не є легким процесом. І взагалі, «промислова екологія» – це дивуюче, інтригуюче словосполучення, яке раптово привертає увагу. Відчувається суперечність в термінах типу «гаряча крига» чи «похмура прозорість». Тому, що ми звикли розглядати промислову систему як відокремлену від біосфери, з підприємствами і містами з одного боку, а природу – з іншого. Тепер «промислову екологію» слід розглядати як різновид природної

екосистеми, відповідальну за розподіл потоку матеріалів, енергії та інформації. Більше того, уся промислова система базується на ресурсах і послугах, які забезпечує біосфера.

Отже, **екологічно чисте виробництво** може бути охарактеризовано як постійне вживання інтегрованої, превентивної екологічної стратегії до процесу виробництва і до самої продукції, з метою зменшення ризиків для населення і для довкілля. **Промислова екологія** характеризується як інтегральна система, в якій споживання енергії і матеріалів оптимізовано. Складність і недостатня визначеність цих нових концепцій часто поєднуються з незнанням чи небажанням їх сприймати. Незважаючи на це, сучасне комбінування економічних, екологічних та соціальних процесів на промисловому активність відчувається з постійним зростанням як необхідна умова функціонування суспільства сталого розвитку.

На рівень світової екологічної політики значний вплив мало впровадження таких стратегій і рішень як:

- Декларація по сталому розвитку (Йоханнесбург, 02–04 вересня 2002 р.);
- Декларація тисячоліття ООН (08 вересня 2000 р.);
- UNIDO Стратегія розвитку підприємств з фокусом на екологічні технології та ринкові механізми чистого виробництва;
- Об'єднання UNEP по розвитку людства на основі ринку.

Всі ці підходи і рішення базуються на світовому тренді постійно зростаючої урбанізації, згідно якого очікується, що до 2040 р. більш, ніж 60% світового населення буде жити в міських умовах (щодо країн, що розвиваються, очікується ріст ступеню урбанізації на рівні 50% вже до 2020 р.).

Початком реалізації концепції промислової екології вважається проведення у 1972 р. в Стокгольмі Конференції

ООН по людському розвитку і відповідне формування UNEP (екологічна програма ООН). В додаток до цього UNIDO (організація ООН по промисловому розвитку) почала проводити по всьому світу заходи по створенню у виробництві «екологічно збалансованих промислових комплексів», налаштованих у перспективі на нульове забруднення середовища.

Важливою віхою діяльності ООН в цьому напрямі був Самміт «Планета Земля» у 1992 р. в Ріо. Через 20 років в Ріо, у червні 2012 р. була проведена конференція ООН по оточуючому середовищу і розвитку «Ріо+20», на якій було поставлено завдання розвитку в світі «зеленої економіки, сталому розвитку і викорінюванню бідності». Формування різних компонентів зеленої економіки у світі вимагало створення нової моделі взаємодії суб'єктів виробництва, науки, освіти, громадських організацій, що і значно стимулювало розвиток виробничо-екологічних кластерів.

2. Кластери – ефективний економічний інструмент вирішення екологічних проблем у розвитку суспільства.

Світовий досвід розвинених країн доводить як ефективність, так і неминучу закономірність виникнення різного роду кластерів. В останні 20 років модернізація економіки на основі кластерів стала важливою частиною державної політики більшості країн світу в напрямі їх регіонального розвитку. Оскільки єдиного уніфікованого механізму по формуванню та розвитку кластерів не існує, тому для активізації регіональної економіки на основі кластерів завжди потрібна розробка обґрунтованої кластерної політики, яка має включати детальний механізм формування і державної підтримки кластерів відповідно до українських умов господарювання.

Проте, кластерна структура економіки і створення системи її розвитку є лише проміжним, хоча і дуже важливим кроком на шляху становлення сучасної інноваційної економіки. В умовах все більш зростаючої конкурентної боротьби учасники кластеру об'єднують свої ресурси для створення нової продукції, досягнення найбільшої економічної ефективності, здобуття доступу до нових технологій та нових ринків. Результатом діяльності кластеру є дифузія інноваційної активності від одного учасника до іншого, тому кластери, як інноваційні джерела, стають тією основою, на якій формується національна інноваційна система.

Створення і розвиток кластерів дозволяють вирішувати не лише окремі галузеві завдання, але й сприяють багатополярному розподілу інноваційності по території регіону, забезпечуючи, таким чином, рівномірність і збалансованість просторового розвитку. В межах відповідних **регіональних структур** метою влади завжди має бути підвищення конкурентоздатності місцевих підприємств. Для її досягнення зусилля влади міста мають бути спрямовані на систематичну реалізацію таких завдань:

- залучення місцевих кластерних ініціатив у регіональні кластери;
- інформаційно-аналітична, нормативно-правова, адміністративна, податково-бюджетна, грошово-кредитна та інвестиційна підтримка місцевих кластерних ініціатив;
- розвиток інноваційної складової місцевих кластерних ініціатив;
- розвиток інфраструктури і залучення трудових ресурсів.

На рівні окремих муніципальних формувань головними напрямками кластерної політики мають бути:

- створення кластерів муніципальних підприємств;

- розробка проектів створення кластерів, продукція яких буде конкурентоздатною на місцевому, регіональному, національному і світовому ринках;

- створення привабливих умов для саморозвитку кластерів (розвиток інфраструктури, освіти, асоціацій підприємств та ін.);

- створення соціальних кластерів (для збереження традиційної культури і промислів, вирішення соціальних проблем);

- створення екологічних кластерів.

Кластери муніципального рівня призначаються, в першу чергу, для досягнення економічної самостійності та суверенності муніципальних територій. Стратегія просторового кластерного розвитку базується на територіальному плануванні та прогнозній моделі економічного розвитку території району. У цілому, кластери створюють спільну комбінацію розташування продуктивних сил на території району, сприяють формуванню єдиного економічного простору, стають основою для залучення в реалізацію спільного стратегічного задуму усіх муніципальних утворень району.

3. Еко-міста та інноваційні кластери.

Колись люди мали можливість жити у відносній гармонії з навколишнім середовищем... Житло будувалось з природних матеріалів; повітря, вода, їжа, не були забруднені, а оточуюча екосистема була спроможна упоратись з переробкою відходів. В сучасних умовах урбанізації людина стає все більш ізольованою від природного середовища проживання і все більш вразливою до різних шкідливих впливів. Наприклад, щодо відходів – сьогодні в середньому на кожного мешканця планети у рік при падає біля 20 т сировини, яка з використанням 800 т води і 2,5 квт енергії

переробляється у продукти споживання і приблизно 90–98% іде у відходи – побутові та промислові. Якщо сьогодні не почати створювати ефективну систему управління на основі сучасних технологій, то людство може потонути у своїх відходах.

Сучасне місто сьогодні завдає великої шкоди навколишньому середовищу. Як безпосередньо, так і через інженерну інфраструктуру і виробничий сектор, який її обслуговує. Дякуючи сучасним технологіям людство на планеті вже зараз в еко-місті може значно зменшити загрози нищівної урбанізації. До одного з найкращих механізмів у цьому напрямі є політика спільного формування еко-міст і еко-кластерів, яка в останні 20 років стає все більш поширеною.

Еко-місто (стабільне місто чи smartcity) – це місто, спроектоване з урахуванням впливу на навколишнє середовище, населене людьми, які прагнуть мінімізувати споживання енергії, води і продуктів харчування, виключити нерозумне виділення тепла, забруднення повітря вуглекислим газом CO₂ і метаном, а також забруднення води. До основних принципів еко-міст відносять:

- в еко-місті для посіву не використовують зіпсовані, непридатні землі, відновлюються раніше знищені земні масиви, заохочується екологічне фермерство;
- еко-місто має бути біологічно адаптованим до навколишнього середовища, а поселення, що будуються, мають відповідати місцевим кліматичним і географічним умовам;
- шляхи у місті не повинні належати лише моторному транспорту. В еко-місті створюються пішохідні шляхи і заохочуються екологічно чисті, безмоторні засоби пересування;

- в еко-місті активно використовують екологічно чисті джерела енергії (вітрогенератори, сонячні батареї, біогаз, створений із стічних вод);

- в еко-місті заохочуються інвестиції, спрямовані на зміщення екологічної і соціальної відповідальності і підтримку зелених технологій;

- в еко-місті дотримуються девізу «Міста належать усім», тому підтримується місцеве сільське господарство, забезпечуються харчуванням усі тварини і птиці, не допускається забруднення води і повітря;

- в еко-місті заохочується створення різних товариств і організацій, які спроможні самостійно і ефективно впливати на розвиток міста, в якому створені;

- в еко-місті має бути рівність в отриманні усіх можливих послуг, а громадяни мають жити в будинках, що відповідають їх бюджету;

- в еко-місті створюється механізм прийняття рішень, який має повністю відповідати поняттю демократія;

- в еко-місті передбачається регулярне проведення культурних програм і заходів, спрямованих на збереження духу міста та його історії.

Піонером у спільному формуванні еко-міст та еко-кластерів стала Японія, яка після the Earth Summit 1992 спромоглася зробити політику підвищення ефективності використання енергії та сировини частиною своєї державної стратегії сталого розвитку і зменшення викидів парникових газів. Поряд із цим, на початку 90-х уряд Японії, через вплив ОЕСД, здійснив перехід у промисловій політиці від прямої підтримки і виробничих компаній до стимулювання конкурентоздатності та інноваційності регіонів на основі підвищення ролі інноваційних кластерів у регіональному розвитку. Використання цих двох систем протягом 20-ти

років дозволило Японії набути досвіду у розвитку програм зменшення викидів і підвищення ефективності використання енергії, підвищення інноваційності у своїй економіці. Хоча концепція еко-міста не повністю співпадає з кластерної моделлю інноваційного розвитку, вона значно наближена до кластерних підходів при формуванні відповідних систем і мереж різними частинами і учасниками для створення ефективної структури їх взаємодії. Особливо важливим є спільне використання цих двох систем у випадку формування в еко-містах кластерів екологічного напрямку.

Концепція комбінування еко-міст і еко-кластерів дозволяє тепер створювати по всьому світі зелені міста майбутнього. Екологічно чисте місто майбутнього – це раціонально організована зона з максимальним обмеженням використання копалинного палива, проживання людей в «розумних» спорудах з сонячними батареями і вітряками. Еко-місто має орієнтуватись не на машини, а на пішоходів, в рамках концепції гармонії людини і природи, тому в еко-місті практично не буває автомобілів та пов'язаної з їх обслуговуванням інфраструктури.

Вже після 2000 р. Японія спромоглася довести світу про успіхи розвитку своїх 26 еко-міст, які піднялись, використовуючи гасло: «3Rs: Reduce, Reuse, Recycle». (Зменшуй, Знову вживай, Утилізуй). Серед них найбільш відомими світу стали еко-міста Кітакуши та Кавасакі.

Більшість країн світу на основі японського досвіду почала поступово з 1990-х років впровадження кластерної системи взаємодії учасників виробничого процесу при формуванні своїх еко-міст.

Які ж були основні компоненти уроків японського досвіду для інших країн:

- сплавлювання інноваційної кластерної моделі з розвитком еко-міста значно піднімає продуктивність економіки і якість життя;

- будуються міцні взаємовідносини між галузями промисловості, комерційною діяльністю і суспільством;

- потрібна рамкова політика, що об'єднує законодавчу діяльність і кластерні ініціативи, щоб дати можливість різним учасникам діяти в умовах екологічно сталого середовища і рухатися у напрямку створення суспільства з повторним використанням ресурсів (рециркуляція);

- виникнув великий ринок еко-бізнесу, який швидко розвивається, і включає дослідження, розвиток і постійне зростання попиту на екологічно орієнтовану продукцію з державного і приватного секторів;

- потужне фокусування на сприятливих екологічних технологіях та інноваційних/ гостролезих питаннях щодо вирішення екологічних проблем;

- фокус на збереження/ консервацію матеріалів, енергії та комплексне управління відходами;

- соціальна та муніципальна відповідальність компаній.

Уроки Японії для інших країн були корисними не лише через форуми і семінари, але й тому, що Японія дуже активно використовує схему аутсорсингу, постачаючи у різь країни деталі та вузли, збираючи там кінцеву продукцію... На цій основі Китай і Корея одні з перших почали створювати еко-міста, вивчаючи досвід Японії. Так, в кінці ХХ ст.. в Китаї почали будувати «зелене» місто – Донгтан, біля Шанхаю. В цьому місті транспорт буде працювати на біопаливі, а електроенергію мають отримувати від сонця і вітру. На кордонах міста будується мережа високотехнологічних ферм, які мають займатися фільтруванням повітря та виведенням викидів CO₂. Перший етап забудови Донгтана було закінчено у 2010 році. У ньому

вже мешкає 25 тис. людей. До завершення проекту у 2050 р. кількість мешканців у ньому сягатиме 500 тис. осіб. За задумом проєктантів багато систем та технологій, які вперше впроваджуються в Донгані, в майбутньому знайдуть своє застосування і в інших населених пунктах Китаю і світу. Такі еко-міста вже будуються: в Південній Кореї – еко-місто Сонгдо, у Великобританії – Шерфорд, у США – Трежер-Айленд, у Німеччині – Ваубен, в Іспанії – Longrono Montecorvo, у Латвії – Аматциемс. У Казахстані планується перетворити нову столицю Астану до 2025 р. за участю японського Кисе Куросава у «еко-місто ХХІ ст». У Росії розроблена концепція перетворення малих міст у «зелені міста», яка вже на стадії виконання.

В Україні початок в цьому напрямі зробила Одеса. Там вже виділена територія під еко-місто, що простягнулася від Пересипського мосту до Крижанівки, тобто від моря до міжліманя. В минулому це був один з найкращих районів Одеси, поступово перетворений на безлюдну промзону, яка має незліченні скарби, котрі сьогодні ніхто не використовує. Тут є археологічні скарби, заповідна зона для відпочинку перелітних птахів, болотисті місця з унікальною флорою і фауною, цілюща вода Куяльницького лиману. До того ж тут чудовий клімат, тобто для світової практики будівництва еко-міст – це дійсно унікальний феномен. Вважається, що будівництво еко-міста дозволить Одесі вирішити головні проблеми: нестачу житла, шкідливе виробництво, дефіцит кадрів, відсутність умов для ділових міжнародних відносин, дефіцит електроенергії, проблеми, пов'язані з транспортом, забруднення моря порту та багато ін. На сьогодні є ряд проєктів для цього еко-міста, які вже розглянуті і затверджені міськими радами. Також планується перенести на територію еко-міста деякі існуючі об'єкти і створити для них цілковито

нову, найбільш сучасну модель розміщення, яка відповідає міжнародним стандартам.

4. Еко-кластери та еко-міста наближають людей до природи.

Загроза глобального потепління, яке несе катастрофу людству, багато в чому є результатом прорахунків містобудівельників. Згідно підрахунків вчених урбаністичні оазиси споживають до 75% усієї електроенергії, що виробляється у світі. Більш того, вони викидають в атмосферу до 80% вуглекислого газу, підсилюючи парниковий ефект. Технології, що зараз використовуються при спорудженні будинків та їх подальше обслуговування потребують радикальних змін. Більшість нинішніх проєктів «міст майбутнього» – еко-міст засновані на біомімікрії, причому зразком для їх утворення стають природні механізми. При їх проєктуванні, будівельники прагнуть гармонізувати будинки та екосистему, навчити їх пристосовуватися до навколишнього середовища, регенерувати, змінювати форму її властивості при різній погоді, температурі, освітленні.

При реалізації таких підходів у будівництві еко-міст важливу роль відіграють еко-кластери. Але це дуже обширна тема, тому сьогодні я лише перелічу найбільш популярні у світі напрями формування еко-кластерів.

Серед них кластери:

- органічного землеробства;
- біотехнологічні;
- біофармацевтичні;
- біомедицини, біотехнології;
- екоенергетичні;
- альтернативної енергетики;
- екологічно чистої продукції;
- молока і молочної продукції;

- рекреаційно-туристичної;
- агроекотуризму;
- рибальства;
- зеленого сільського туризму;
- екологічно чистих морських біотехнологій;
- аква- і марікультури;
- садівництва і рослинництва;
- садово-ягідного виробництва;
- переробки біовідходів;
- виробництво екологічно чистих кормів;
- свинарство, вівчарство, кролівництво, птахівництво;
- м'ясного виробництва;
- переробки побутових і виробничих відходів.

Практично по всіх цих напрямках у різних областях України вже почались пошукові дослідження щодо можливого створення інноваційних кластерів ЄЧВ продукції (звичайно в залежності від виробничо-економічної специфіки територій). Щодо перспективи такого розвитку на Волині – вони одні з найкращих в Україні.

Сьогодні можливо визначити перспективи Рівненської області у напрямку формування кластерів екологічно чистого виробництва. Серед них, в першу чергу, кластери:

• глобальний розвиток кластеру деревообробки «Полісся Рокитнівщини» зареєстрований 14 листопада 2003 року;

- харчової продукції;
- переробки льону;
- будівництва і будівельних матеріалів;
- м'ясо-молочної продукції;
- сувенірної продукції;
- зеленого сільського агро-еко-туризму;
- сільськогосподарського машинобудування;

- транспортно-логістичні та ін.

І тут я хотів би щиро подякувати керівництву Співки економістів України, Президенту Оскольському В.В. та Першому віце-президенту Ярошу М.Ф. за те, що вони вже понад 20 років активно підтримують розвиток нових виробничих систем на сонові інноваційних кластерів. Значні їх зусилля і в напрямку підвищення екологічної безпеки раціонального природокористування в Україні.

На завершення, хотів би нагадати, що ідея розробки та прийняття Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) була подана Україною ще на початку 1990-х років. В ній містилися як екологічно допустимі норми економічної поведінки суб'єктів господарювання, санкції та стимули соціально орієнтованої «земельної» економіки, так і модель функціонування в системі ООН ефективного механізму охорони природи Землі шляхом заснування Світової екологічної організації та інших структур, відповідальних за дотримання норм ЕКЗ. Активне подальше просування ідеї ЕКЗ дозволить прискорити процеси глобальної екологічної безпеки та інституційних рамок сталого розвитку, що базуються на розвитку, в тому числі еко-міст і еко-кластерів. Впевнений, що українське головування у 2013 р. в ОБСЄ стане ще ефективнішим за умови активного запровадження процесу екологізації виробництва як в Україні, так і у світі до майбутнього екологічно безпечного світу.

Джаман М.О.

Голова Полтавського обласного правління СЕУ,
д.е.н., професор кафедри економічної теорії
та прикладної економіки ВНЗ Укрспоживспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
академік АЕН України

Бодня Т.О.

асистент кафедри економічної теорії
та прикладної економіки
Полтавського університету економіки і торгівлі

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЗАЙНЯТОСТІ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ

Економічний розвиток будь-якої держави визначається наявними людськими ресурсами, їх здібністю до ефективної праці, а також наявністю умов для її здійснення. Тому можливість займатися ефективною працею, забезпечення зайнятості та її регулювання можна розглядати як чинник забезпечення стійкого економічного зростання держави.

Стійке економічне зростання розширює можливості зайнятості, приводить до скорочення безробіття, збільшення продуктивності праці та підвищення доходів працівників. У випадку, коли економічне зростання не супроводжується збільшенням кількості робочих місць, підвищенням продуктивності праці та доходів, користь отримують тільки ті, хто працює, а у цілому відбувається зростання безробіття та збільшення розриву між зайнятими і безробітними.

Зайнятість – це діяльність громадян для задоволення особистих і суспільних потреб, що не суперечить законодавству і приносить, як правило, заробіток, трудовий дохід, а безробіття – це економічне явище коли частина економічно активного населення не має можливості використати робочу силу. В основі зайнятості і безробіття лежить використання поняття «людські ресурси», які

являють собою сукупність різних якостей людей, що визначають їх працездатність до виробництва матеріальних і духовних благ, і є узагальнюючим показником людського фактора розвитку суспільного виробництва. При цьому розрізняють людські ресурси організації, регіону, галузі, країни і, відповідно, різні рівні управління людськими ресурсами, що відбивається на конкретній кадровій політиці (підприємства, міністерства, держави). Особливість управління людськими ресурсами полягає в необхідності всебічного врахування інтересів особистості, організації, регіону і всього суспільства, забезпечення їх органічного поєднання. Суб'єкт управління людськими ресурсами – держава – розробляє комплекс соціально-економічних і організаційно-правових заходів, спрямованих на ефективне їх формування, розподіл, перерозподіл і використання. Функцію управління людськими ресурсами поряд з державними здійснюють і недержавні органи; до суб'єкта управління людськими ресурсами відносяться також професійні спілки та асоціації, підприємницькі структури, трудові колективи та ін.

Предметом управління людськими ресурсами є система соціально-економічних відносин, що складаються в галузі регулювання процесів їх відтворення і розвитку. Механізм управління людськими ресурсами являє собою сукупність відносин, форм і методів впливу на їх формування, розподіл, використання і відшкодування.

Управління людськими ресурсами складає основний зміст кадрової політики. Воно спрямоване, по-перше, на формування якісного кадрового потенціалу та задоволення потреб суспільного виробництва у кваліфікованих кадрах, по-друге, на забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення та його оптимальний розподіл між галузями і регіонами країни, по-третє, на раціональне використання

персоналу підприємств, організацій та установ. Сучасний механізм регулювання досить складний, органічно поєднує ринковий механізм саморегулювання економічних процесів і систему заходів державного сприяння зайнятості.

Механізм регулювання зайнятості населення включає сукупність правових, адміністративних та економічних важелів, що реалізуються на рівні держави, регіону та господарюючого суб'єкта для досягнення цілей, визначених державними програмами зайнятості. А також має такі складові:

- система вивчення і прогнозування стану загальнонаціонального та локального ринків праці;
- розробка загальної стратегії та конкретних науково обґрунтованих програм регулювання зайнятості;
- система професійної підготовки та перепідготовки;
- розгалужена система органів працевлаштування;
- централізовані й місцеві банки даних попиту на робочу силу та її пропозицію;
- спеціальні програми стимулювання зайнятості у працевладлишкових регіонах.

Держава може проводити активну і пасивну політику зайнятості. Активна політика зайнятості – це сукупність правових, організаційних та економічних заходів, які проводить держава з метою зниження рівня безробіття: профорієнтація, професійна підготовка та перепідготовка населення, організація громадських робіт, сприяння у пошуках роботи, кредитування малого підприємства, фінансова підтримка підприємств у збереженні (або створенні) робочих місць, розвиток системи органів служби зайнятості тощо. Пасивна політика зайнятості – це сукупність заходів, які направлені на згладжування негативних наслідків безробіття: грошова допомога безробітним і членам їх сімей, пільги.

Крім того, виділяють три основні моделі державної політики зайнятості:

1. Європейська модель передбачає скорочення числа зайнятих при підвищенні виробництва праці, що призводить до росту доходу. Така політика передбачає дорогу систему допомоги для великої кількості безробітних.

2. Скандинавська модель передбачає забезпечення зайнятості практично всіх трудящих шляхом утворення робочих місць в державному секторі середніми умовами оплати праці. Така політика проводиться в основному на державні кошти, дефіцит яких призводить до спаду виробництва, безробіття.

3. Американська модель орієнтується на утворення робочих місць для значної частини економічно активного населення, які не потребують високої продуктивності. При такому підході безробіття формально зменшується, але збільшується кількість людей з низькими доходами.

Державне регулювання зайнятості є різноплановим за своїми наслідками процесом. Його об'єктом є людина, яка завжди і безпосередньо перебуває в ролі суб'єкта всього спектра суспільних відносин.

Отже, існують різні погляди на роль держави в регулюванні зайнятості, що багато в чому визначається різними підходами до розуміння причин безробіття, які формуються у контексті конкретно історичних етапів розвитку суспільства та економічних систем, табл. Згідно Конституції України засади регулювання праці і зайнятості населення визначаються виключно законами України. Такими законами є:

- Кодекс законів про працю України;
- Закон України «Про зайнятість населення»;
- Закон України «Про охорону праці»;
- Закон України «Про колективні договори і угоди»;

- Закон України «Про оплату праці»;
- інші законодавчі акти та міжнародні угоди.

Законодавство про зайнятість поширюється на постійно проживаючих в Україні іноземних громадян і осіб без громадянства, якщо інше не передбачено законодавством України.

Виконання державної політики зайнятості згідно Конституції України покладено на вищий орган виконавчої влади – Кабінет Міністрів України, який розробляє та втілює в життя конкретні програми регулювання цієї сфери відповідно до законів, що їх приймає Верховна Рада України. З метою сприяння зайнятості населення, задоволення потреб громадян у праці Кабінетом Міністрів України і виконавчими комітетами місцевих Рад народних депутатів розробляються річні та довгострокові державні і територіальні програми зайнятості населення.

Закон України «Про зайнятість населення» визначає правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення України і його захисту від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю. Відповідно до Закону, зайнятість - це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм доход у грошовій або іншій формі.

В Україні одним із головних інститутів державного регулювання зайнятості населення є Державна служба зайнятості. Це спеціальна служба, створена для реалізації політики зайнятості населення і забезпечення громадянам відповідних гарантій на всій території України. Діяльність Державної служби зайнятості здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України і місцевих органів державної влади.

Послуги, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, надаються Державною службою зайнятості безоплатно. Діяльність Державної служби зайнятості фінансується з державного фонду сприяння зайнятості, що створений і діє на підставі Закону України «Про зайнятість населення».

Отже, державне регулювання зайнятості населення постає одним з найважливіших чинників забезпечення стійкого економічного зростання України, адже розвиток економіки держави визначається наявними людськими ресурсами, їх здібністю до ефективної праці, а також наявністю умов для її здійснення. Враховуючи сучасний стан у сфері праці та зайнятості в Україні, спричинений економічною кризою, пріоритетними напрямками державного регулювання зайнятості мають стати проведення економічної політики в інтересах зайнятості та регулювання безробіття. В контексті забезпечення стійкого економічного зростання України запропоновані пріоритетні напрямки державного регулювання зайнятості населення щодо створення нових і збереження існуючих робочих місць, а також підтримки і захисту безробітних мають бути спрямовані на вирішення їх щодо окремих регіонів країни з урахуванням збалансованості регіональної економіки.

Література:

1. Вірт Ю.П. Шляхи і напрямки державного регулювання ринку праці в Україні в умовах економічної кризи / Ю.П. Вірт, Н.М. Заярна // Наук. вісн. НІТУ України. – 2010. – Вип. 20. – С.195–198.
2. Таршина О.С. Теоретичні аспекти зайнятості трудових ресурсів та формування ринку робочої сили // Економіка та держава. – 2006. – №4. – С.92–94.
3. Гречишкін В. Удосконалення державного управління зайнятістю населення / В. Гречишкін // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 6. – С.17–19.

4. Чернявська Ю.Б. Економічні важелі механізму державного регулювання ринку праці в Україні. // Формування ринкових відносин в Україні – 2007. – № 8. – С.102-106.

5. Мельник С.В. Механізм регулювання соціально-трудової сфери України: моногр. / С.В. Мельник. – К.: Соцінформ, 2009. – 786 с.

Джаман М.О.

Голова Полтавського обласного правління СЕУ,
д.е.н., професор кафедри економічної теорії
та прикладної економіки ВНЗ Укрспоживспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
академік АЕН України

Кириченко Л.М.

асистент кафедри економічної теорії
та прикладної економіки
Полтавського університету економіки і торгівлі,
д.е.н., професор

ВПЛИВ ЧЕСНОЇ ТОРГІВЛІ ТА КОНКУРЕНЦІЇ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ СПОЖИВАЧІВ НА ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ

Побудова в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки тісно пов'язана зі створенням гідних умов для проживання населення, захисту прав громадян у всіх сферах життєдіяльності. Реалізація цих стратегічних завдань вимагає ефективної соціально-економічної політики, значне місце в якій займає формування чесної торгівлі та конкуренції на продовольчому ринку, як системи захисту інтересів споживачів, важливого фактору підвищення якості життя населення.

Торгівля – це особливий вид діяльності людини, що пов'язаний із здійсненням актів купівлі-продажу, а також представляє собою сукупність специфічних технологічних і господарюючих операцій, направлених на обслуговування процесу обміну. Торговля продовольчими товарами має свою специфіку, яка виражається:

- в торгово-технологічних процесах (при виконанні робіт по закупівлі, транспортуванні, прийомці, зберіганні і підготовки до продажу, торговому обслуговуванню, наданні послуг);

- в особливостях праці робітників, які мають професійну підготовку;

- в спеціально створюваній для роботи з товарами матеріально-технічної бази (складських і торгових приміщень, спеціального обладнання, транспортних засобів та ін.);

- в технології і організації торгового обслуговування населення.

В умовах ринкової економіки розвиток торгівлі безперервно пов'язаний з конкуренцією і її змінами. Зміни конкуренції можна представити наступним чином:

- конкуренція посилюється із збільшенням кількості підприємств-конкурентів;

- конкуренція посилюється пропорційно росту прибутку від успішних стратегічних рішень;

- конкуренція посилюється, коли великі підприємства приєднують інше підприємство і застосовують рішучі дії, щодо виведення його в лідери;

- конкуренція сильна, коли попит на товар росте повільно;

- конкуренція посилюється, коли одне або декілька підприємств не задоволені своєю часткою на ринку;

- конкуренція посилюється, коли умови господарювання в галузі штовхають підприємства на зниження ціни або застосування інших засобів збільшення обсягів продажу.

Вплив конкуренції на соціально-економічні процеси проявляється насамперед у стимулюванні ділової активності: дедалі більше продовольчих торговельних підприємств

усвідомлюють, що лідерами на ринку стають ті, що найактивніше задовольняють вимоги споживачів, а перспективи росту має передусім – чесна торгівля. Сприяючи забезпеченню споживання населенням якісних благ, конкуренція впливає на ріст життєвого рівня населення, виступає двигуном соціального розвитку.

В силу своєї суперечливої природи конкуренція несе в собі одночасно як позитивні так і негативні наслідки й дії. З одного боку, вона виступає як зовнішня примусова сила, що спонукає її учасників у процесі дбання про свої власні інтереси сприяти суспільному прогресу. З іншого вона не готова щадити слабких, формує систему ворожої поведінки по відношенню до інших учасників ринку, використовує нецивілізовані форми (кримінал, корупція), формує прагнення господарюючих суб'єктів до отримання максимального прибутку за короткий термін.

Конкуренція може виникати як між продавцями, так і між покупцями. Якщо конкуренція серед продавців ведеться за найбільші обсяги продаж, а відповідно і максимізацію прибутку, то серед покупців – за найбільш вигідні умови придбання товарів чи послуг. Останнє, як правило, означає, що ціна і якість продукції має задовольняти покупця. Тим самим конкуренція забезпечує рівноправне становище продавців і покупців, їхню свободу вибору.

Координація дій продавців і покупців на засадах конкуренції здійснюється шляхом застосування принципів вільного ціноутворення. Як визначальний елемент ринкового механізму господарювання ціна в умовах конкурентного середовища сприяє найбільш раціональному розподілу ресурсів і кінцевих товарів. Тим самим конкуренція створює умови для саморегуляції ринку. Дії підприємця стають раціональними: адже він намагається досягнути поставленої

мети в межах чітко окреслених конкуренцією певних альтернатив.

Завдяки конкуренції досягається загальна ефективність підприємництва. Адже вона дає змогу виявити відповідність обсягу і структури представлених підприємцями благ та послуг обсягу і структурі суспільних потреб. Іншими словами, конкуренція перевіряє підприємницьку діяльність на її відповідність потребам і інтересам суспільства. Головний інтерес споживача проявляється у бажанні купляти якісні продукти, які б забезпечили здорове майбутнє.

Торговельному підприємству потрібно завжди пам'ятати, що споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на:

- 1) захист своїх прав державою;
- 2) належну якість продукції та обслуговування;
- 3) безпеку продукції;
- 4) необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);
- 5) відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією у випадках, передбачених законодавством;
- 6) звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав;
- 7) об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Нажаль сьогодні, торгові підприємства не рахуються з правами споживачів і тому кожен українець, купуючи той чи

інший товар, ризикує стати жертвою неякісної продукції, що просто-таки завалила українські прилавки магазинів. Зараз в Україну імпортують продукти харчування, які не пройшли належної перевірки їх якості і невідворотно шкодять здоров'ю нації. Та владні кулуари якось не охоче поспішають піклуватись про якість харчування країни, закриваючи очі на всі негаразди.

Справді, ті продукти, які ми з впевненістю кладемо в наш продовольчий кошик, ніколи б не потрапили у той же самий кошик європейця, бо вже надто вони небезпечні для здоров'я. Тому і маємо зміну ролей у структурі смертності українців. Якщо ще 10 років тому хвороби органів травлення займали 5 місце, то сьогодні вони вже на 4 щаблі. Зараз в Україні вдвічі вища смертність від хвороб органів травлення порівняно з Європейськими країнами, хоча ще у 80-х ті показники були зовсім ідентичні. Та виходить, що мало нам таких чорних чисел, так уряд запроваджує скасування сертифікації на продукти харчування. Та так чи інакше нам від того легше не стає, адже ми ризикуємо остаточно перетворитись на смітник, в який будуть позбувати інші країни свій харчовий непотріб і мати ще від того прибуток.

В країні зараз існує дуже багато каналів контрабанди, які є не останні, хто причетний до проблеми неякісного товару, тому ці канали потрібно перекрити. На сьогодні існує проблема щодо наявності документації товаропотоків, тому необхідно її запровадити, адже, як кажуть, немає папірця - немає товару.

Тому у період масштабного розвитку торгово-економічного співробітництва між різними країнами виникла необхідність мати такий інструмент, який би гарантував відповідність продукції, яка виготовляється, вимогам стандартів та технічних умов, незалежно від країни -

виробника продукції. Таким інструментом в даний час є сертифікація відповідності.

Згідно визначенню Міжнародної організації по стандартизації сертифікація відповідності – це дії, які засвідчують посередництвом сертифіката відповідності або знаку відповідності, що виріб або послуга відповідає певному стандарту або іншому нормативно-технічному документу.

При наявності вище наведеної документації кожне торговельне підприємство зможе відчутти себе захищеним, оскільки має виставляти на продаж продукцію, яка вже пройшла відповідну перевірку. Дана завбачливість робить послугу не лише споживачам, які можуть придбати якісні продукти харчування, а і торговому підприємству, адже число споживачів обмежене і ті, можуть надати перевагу іншим торговим підприємствам. Підприємство завжди потрібно пам'ятати народну мудрість «хто платить, той і замовляє музику».

Таким чином, ведення чесної торгівлі та застосування дієвих методів щодо задоволення інтересів споживачів торговельними підприємствами призведе до підвищення рівня їх конкурентоспроможності на ринку продовольчих товарів.

Література:

1. Гончарук Ю.О. Підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок управління конкурентоспроможністю// Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №2.

2. Базилевич В. Формування конкурентного середовища у транзитивній економіці: проблеми, тенденції,

протиріччя // Конкуренція. Вісник АМК. – 2003. – № 2. – С. 24–28.

3. Костусев О., Пугачова М. Конкурентне середовище в Україні: стан та тенденції розвитку. // Конкуренція. – 2007. – №4. – С.25.

4. Марцин В. С. Конкурентне середовище, шляхи його реформування та механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2008. – № 33–1. – С. 78-84.

5. Царенко О.В. Генезис концепції і методів управління конкурентоспроможності підприємств // Економіка та держава. – 2007. – №8. – С. 52

19 вересня 2013 року, м. Рівне

ПОСТАНОВА ВОСЬМОГО ПЛЕНУМУ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ

Порядок денний: Про «Екологічно чисте виробництво – основа підвищення якості продукції на товарних ринках України»

Заслухавши та обговоривши доповідь *Оскольського В.В.* – Президента Спілки економістів України, академіка АЕН України, Заслуженого економіста України, професора, а також співдоповіді *В.О. ректора Національного університету водного господарства та природокористування, д.держ.упр., професора Корецького М.Х.* і заступника Голови Рівненської обласної держадміністрації *Губанова О.В.* Пленум Спілки економістів України

постановляє:

1. Схвалити **Рекомендації** Всеукраїнської науково-практичної конференції «Екологічно чисте виробництво – основа підвищення якості продукції на товарних ринках України».

2. Рекомендувати керівникам Кримської республіканської, обласних, Київської та Севастопольської міських організацій Спілки економістів України провести конференції, семінари, круглі столи, тематичні навчання тощо з питань екологічно чистого виробництва та надання послуг як складової національної і глобальної безпеки.

3. Доручити Президії Правління Спілки економістів України матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції та восьмого Пленуму СЕУ видати окремим науковим збірником.

Направити ці матеріали до Президента України, Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, зацікавлених міністерств і відомств, Ради Міністрів Автономної республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад і держадміністрацій, обласних організацій Спілки економістів України в порядку інформації та для врахування в практичній роботі.

**Президент
Спілки економістів України,
академік АЕН України,
професор**

В. В. Оскольський

**РЕКОМЕНДАЦІЇ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ «ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТЕ ВИРОБНИЦТВО – ОСНОВА
ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА ТОВАРНИХ РИНКАХ УКРАЇНИ»**

Учасники Пленуму СЕУ і конференції констатували, що проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для нашої Планети в цілому. Адже *без чистих продуктів харчування, без чистої води і чистого повітря людина існувати не зможе.*

На початку третього тисячоліття земна цивілізація зіткнулася з катастрофічними змінами в довкіллі у зв'язку зі зростанням забруднення атмосферного повітря та Світового океану, збільшенням чисельності населення, змінами клімату, зниженням рівня ґрунтових вод, скороченням посівних площ на душу населення, занепадом рибальства, зменшенням площі та погіршенням структури лісів, опустелюванням, втратами генетичного потенціалу рослинного і тваринного світу. Сучасний розвиток людства характеризується небаченим раніше антропогенним навантаженням на «плівку життя».

Загальновизнано, що біосфера Планети деградує, людство наближається до екологічної катастрофи. В умовах ринкової економіки, у гонитві за одержанням миттєвої вигоди, по-хижацьки викачуючи надра Землі, власноручно посилюючи техногенний прес на природу, людство все більше й більше втягується в діяльність, яка призводить до руйнації навколишнього середовища без якого життя людини стане просто неможливим.

Оскільки проблеми навколишнього природного середовища не можуть бути вирішені в межах національних

кордонів, світова спільнота намагається виробити інструменти міжнародної співпраці на шляху вирішення питань, пов'язаних із глобальним управлінням довкіллям. Однак, цей процес відбувається надто повільно.

Як відмічали виступаючі, за останній період економіка України так і не позбулася глибоких структурних деформацій і значно відстає від економік розвинутих країн світу за сукупною продуктивністю всіх факторів виробництва. Технологічна відсталість ряду галузей, велика енергоємність і матеріаломісткість вітчизняної економіки, низький рівень переробки сировини, фізична зношеність основних фондів на більшості підприємств України зумовлюють надмірне забруднення навколишнього природного середовища, що негативно впливають на природно-ресурсний потенціал країни, погіршують здоров'я і знижують тривалість життя населення. За цих обставин та через політичну нестабільність, жорстоку кризу і господарську розруху, зубожіння більшості населення за останні 22 роки в Україні померло 16,3 млн. чоловік, а загальна чисельність населення скоротилась на 6,2 млн. чоловік.

Перед Україною стоїть завдання глибокої реструктуризації та оновлення господарського комплексу з метою створення умов для пришвидшеного технологічного його розвитку на основі інновацій, забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції з одночасним зменшенням рівня шкідливого впливу на довкілля. Економічна політика, переконані вчені, може бути ефективною нині лише за умови врахування питань збереження довкілля в процесах прийняття рішень у різних галузях економіки.

Стабільний динамічний розвиток в нинішніх умовах передбачає функціонування екологічно безпечної економіки, структурно-технологічний рівень якої забезпечує збалансоване використання ресурсів і мінімізацію

техногенного навантаження на довкілля процесів виробництва і вжитку товарів і послуг з розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту. Провідною стратегією, на яку спирається теорія сталого розвитку та яка здатна формувати систему принципів та механізмів екологізації виробництва і комплексно вирішувати екологічні та економічні проблеми, є **стратегія екологічно чистого виробництва**, яка вже широко впроваджується у розвинених країнах.

Починаючи з середини 90-х років, до забрудненої води і повітря, які споживають люди, додалися ще й *генномодифіковані продукти харчування*. Їх виробництво стрімко зростає і може вийти з-під контролю людини та знищити біосферу Землі, а з нею і людство. На жаль, через недостатню вивченість та матеріальну зацікавленість багато політиків і, навіть, деякі вчені активно пропагують ГМО у виробництво, мотивуючи це як найкращий засіб збільшення виробництва продуктів харчування і боротьби з голодом у ряді регіонів світу.

Між тим, аналіз економістів свідчить, що генна інженерія не вирішує проблему нестачі продовольства. Вирішення проблеми голоду за допомогою ГМП – міф, котрий на сьогодні є єдиним, що залишився, аргументом «за» подальше розповсюдження ГМ-продукції. Однак, і він не витримує ніякої критики. Навіть країни «третього світу», в яких існує проблема голоду, називають це не інакше як використання їх території як полігону для випробування ГМО.

На жаль, до цього часу вчені не дали однозначної відповіді на питання чи шкідлива (і наскільки шкідлива) для вживання людиною модифікована продукція. Але, чим більше виготовляється ГМ-продукції, чим більше з'являється інформації про неї у ЗМІ, тим більший супротив проти неї у

суспільстві провідних країн світу. Все більше держав встановлюють мораторій на імпорту ГМП.

Відомо, що закордонні біотехнологічні компанії надто зацікавлені у просуванні трансгенних технологій на ринок України. Адже у цій справі обертаються немалі гроші. Сьогодні біоіндустрія, спільно з біофармацевтикою, за капіталізацією посідає третє місце серед провідних секторів світової економіки, поступаючи лише банківському та нафтогазовому секторам. Світовий ринок генно-інженерного посівного матеріалу у 2012 р. становив близько 15 млрд. доларів. Зрозуміло, що участь нашої держави у «трансгенному клубі» – це додаткові прибутки для закордонних компаній.

Паралельно зі зростанням супротиву проти ГМП, активно збільшується і попит населення на чисту органічну продукцію. В Європі спостерігається справжній бум на екологічно чисту продукцію. За даними Міжнародної Федерації органічного руху, ринок екопродуктів зростає на 20% за рік.

Як наголошували виступаючі, в Україні органічне виробництво перебуває на етапі активного розвитку, збільшується кількість сільськогосподарських підприємств, що сертифікують свою діяльність згідно з органічними стандартами. Якщо в 2005 р., (за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки»), діяло 72 сертифікованих органічних підприємства, то в 2011 р. їх кількість збільшилась у 2,2 рази і склала 155.

Інфраструктура ринку органічної продукції ще слабозвинена, тому виробники сильно обмежені у застосуванні маркетингових підходів для просування товарів. Недостатня розвиненість нормативної бази та відповідної системи сертифікації створює на шляху виробників чистої

продукції багато труднощів, у тому числі й у позиціонуванні продукції на ринку.

Ще в травні 2007 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів». Однак, через відсутність належної організації виконання і відповідного контролю, цей вкрай важливий і необхідний Закон виконується незадовільно. В Україні і сьогодні немає реальної системи контролю ГМО на своїй території, єдиного реєстру ГМ-організмів, професійно порядку маркування ГМО і ГМ-продукції, затверджених методик польових випробувань трансгенних ліній сільськогосподарських рослин. Усі процедури з детекції ГМО, навіть у лабораторіях, які пройшли акредитацію, не ліцензуються, як того вимагає Закон, а отже, усі їхні висновки перебувають за межами правового поля. Як наслідок – відсутність маркування, що вказує на вміст від 0,9% ГМ- інгредієнтів у продуктах, як це робиться в країнах ЄС й Росії; посіви трансгенних культур на території ряду областей (хоч Закон це забороняє); зелена вулиця для тих, хто завозить у нашу країну ГМО, у тому числі, ніде не зареєстровані. Отже, в країні порушується низка національних нормативних актів, а також наші міжнародні зобов'язання, стороною яких є Україна (зокрема Картахенський протокол, Орхуська конвенція).

Як свідчить історичний досвід, процеси модернізації завжди супроводжувались активним державним регулюванням. *Сьогодні інноваційні процеси вимагають розвинутої системи економічного передбачення, прогнозування, розвинутих інститутів формування та реалізації довгострокової стратегії розвитку.* Між тим, за останні 20 років в Україні практично втрачена система довгострокового прогнозування на 10–15–20 років. Лише два роки як введена

практика короткострокового 2-річного бюджетного планування, але це ніяк не може замінити довгострокового прогнозування соціально-економічного розвитку країни. Залишаються без уваги переваги програмно-цільового планування.

Вчені глибоко переконані, що для забезпечення стабільного, керованого і передбачуваного розвитку економіки України та її регіонів, впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва, перш за все, необхідно кардинально підвищити роль держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на пошук і впровадження інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання.

Держава має забезпечити умови і шляхи підтримки: при розробці нормативної бази, зокрема, механізмів екологічного управління, аудиту та сертифікації виробництва; розвитку та впровадження механізмів активізації чистого виробництва, а також поширення інформації щодо впровадження ресурсо-, енергозберігаючих, безвідходних технологій; підготовки кадрів, створення державної інфраструктури та фінансування екологічно чистих технологій; у виконанні пілотних та міжнародних демонстраційних проектів. Реалізація цього завдання тісно пов'язана з дією відповідних механізмів управління – правового, економічного, організаційного, кредитно-фінансового. Лише діючи в комплексі, вони дозволять створити правове поле, нормативну базу і економічну зацікавленість виробників впроваджувати інноваційні технології для екологічно чистого виробництва.

Економічними інструментами екологізації економіки є: гнучка податкова і цінова політика, пільгове кредитування,

стимулююча система платежів за використані природні ресурси, бюджетне і альтернативне фінансування, адресне державне субсидування, компенсаційні і стимулюючі виплати за вилучення і повернення в господарський обіг орних земель, за раціональне використання і відновлення водних і лісових ресурсів, стимулювання розвитку малого та середнього екологічно чистого виробництва та послуг тощо.

Перехід до «зеленої» економіки та переформатування, екологічно чистого виробництва, відповідно, свідомості суспільства, підвищення духовності людства, збереження екосистеми планети від знищення – проблема, гострота якої досягла критичної межі. Окремі локальні рішення вже не дадуть необхідних результатів. Суть її вирішення – в формуванні державної природоохоронної політики, яка б чітко визначала еколого-економічне партнерство між суб'єктами виробничої діяльності як всередині країни, так і в міжнародній торгівлі, а також здійсненні активної позиції держави у підтримці глобальних екологічних ініціатив. Таким чином, політику екологізації виробництва слід розглядати як складову національної і глобальної безпеки.

Учасники VIII Пленуму Співки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції, на підставі наукових досліджень та обміну думками, висловлюють наступні **РЕКОМЕНДАЦІЇ** для законодавчої і виконавчої гілок влади, органів місцевої влади і місцевого самоврядування, національним і галузевим академіям наук, науковим установам і навчальним закладам:

1.3 метою підвищення ролі держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на поживавлення інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання невідкладно

розробити загальнодержавну **Програму (Прогноз) стратегічного соціально-економічного розвитку України** та її регіонів на довгостроковий період (15–20 років), яка має бути затверджена Верховною Радою України згідно з її конституційними повноваженнями.

В основу Програми (Прогнозу) необхідно покласти новітню ідеологію економіки знань та інноваційного ділового мислення, що забезпечить потужний потенціал реальних трансформацій усіх сфер суспільного життя країни та її регіонів, зорієнтованих на подолання кризових явищ і динамічне зростання економіки в умовах об'єктивних процесів інтеграції господарської системи країни у світовий економічний простір та очікуваного значного посилення конкурентної боротьби на міжнародних ринках у зв'язку з наступним циклом стабілізації та зростання економічної кон'юнктури у глобальному вимірі і формуванням нової «зеленої» економіки. Ця Програма має стати методологічною базою для розробки індикативних середньострокових п'ятирічних планів-прог-нозів соціально-економічного розвитку України, окремих її регіонів, державних цільових галузевих та регіональних програм. І тільки на основі таких п'ятирічних прогнозів соціально-економічного розвитку України повинен формуватися поточний і перспективний бюджети держави та регіонів.

2. Схвалити проект **Національної Концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні**, розроблений вченими Національної академії наук України, Академії економічних наук України, Співки економістів України та Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень (м. Одеса).

Головною метою Концепції є впровадження засад, необхідних для переозброєння виробничого комплексу на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і

ресурсозберігаючих технологій, екологічно безпечних безвідходних технологічних процесів, широке застосування відновлювальних джерел енергії, розв'язання проблем утворення, накопичення, перероблення, утилізації та використання всіх видів відходів; перебудова державної політики у сфері індустріального розвитку країни для запобігання погіршення стану довкілля та виснаження природних ресурсів при стабільному поліпшенні рівня життя населення.

В проекті Національної Концепції визначені головні напрямки впровадження екологічно чистого виробництва, зокрема:

- державна політика регулювання і контролю у сфері раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, створення умов для запровадження екологічно чистого виробництва та інтеграції екологічних аспектів при розробці проектів та наданні послуг;
- введення науково-технічних, інноваційних та економічних пріоритетів у екологізації секторів та галузей національної економіки;
- оптимізація виробництва з метою зменшення обсягів споживання сировини та енергоносіїв, рециркуляції та повнішого використання матеріалів;
- широке впровадження принципу інтегрованого упередження утворення забруднюючих речовин у джерелі їх виникнення та контролю, який передбачає комплексні заходи щодо мінімізації викидів, скидів забруднюючих речовин та їх видалення як складову відходів шляхом їх нормування на базі передових технологічних рішень;
- повсюдне застосування економічних стимулів переозброєння індустріального сектору економіки, АПК, енергетики, транспорту та сфери надання послуг на основі

новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсозберігаючих екологічно безпечних технологій;

- широке застосування відновлювальних джерел енергії;

- вдосконалення інструментів поводження, знешкодження і використання всіх видів відходів;

- попередження утворення і використання токсичних та небезпечних речовин;

- встановлення порядку обов'язкової наукової експертизи галузевих (міжгалузевих) програм трансферу, впровадження та розвитку новітніх еколого-безпечних технологій;

- забезпечення відповідності національних екологічних стандартів якості продукції, екологічного управління та екологічної сертифікації продукції з європейськими та міжнародними вимогами, в тому числі прийнятими ООН та ЄС;

- створення банку даних екологічно небезпечних (шкідливих) виробництв в Україні;

- забезпечення відповідної кадрової політики в сфері екологічно чистого виробництва; проведення експертизи навчальних програм, підручників, науково-методичних матеріалів для підготовки та перепідготовки фахівців у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, впровадження екологічно чистого виробництва;

- створення фонду національної підтримки впровадження екологічно чистого виробництва та технологій; приєднання України до Міжнародної мережі національних фондів екологічно чистого виробництва ЮНІДО/ЮНЕП.

Вважаємо доцільним **всю координацію науково-методичної діяльності в сфері впровадження чистих**

виробництв і надання послуг покласти на Національну академію наук України.

3. Для організаційного та інституціонального забезпечення реалізації Національної Концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва пропонується утворити *Національну Раду* з питань впровадження екологічно чистого виробництва та надання послуг та робочий орган в структурі Уряду – *Національне агентство України* з питань розвитку екологічно чистих виробництв з мережею його регіональних відділень на яке покладається:

- розробка та затвердження Стратегії та Національного плану дій щодо впровадження більш чистих виробництв і екологічних технологій;

- розробка Державної програми впровадження та розвитку чистих виробництв і екологічних технологій (по галузях) на період до 2020 р. та організація і контроль за її виконанням;

- координація всієї роботи по впровадженню в Україні екологічно чистих виробництв, діяльності регіональних відділень Національного агентства, забезпечення участі України в роботі міжнародної мережі екологічно чистих виробництв ЮНІДО/ЮНЕП та в міжнародних екологічних програмах;

- створення національної інфраструктури екологічного аудиту та сертифікації чистого виробництва;

- проведення експертизи чинного законодавства щодо відповідності принципам сталого розвитку, прийняття необхідних законів (чи зміни існуючих законів) про основи державної природоресурсної політики, раціональне використання природних ресурсів і збереження природних екосистем, упорядкування плати та платежів за спеціальне

використання природних ресурсів, впровадження чистих виробництв;

- розробка системи необхідних управлінських, суспільних, економічних та громадських важелів для забезпечення екологічної безпеки України та її регіонів, впровадження екологічно чистих виробництв та надання послуг;

4. Національним і галузевим академіям наук, науковим установам і навчальним закладам:

- виступити ініціаторами розробки комплексних заходів з проблем впровадження екологічно чистих виробництв;

- сприяти запровадженню всіх видів програм освіти для населення з метою забезпечення безперервності навчання з питань впровадження і розвитку екологічно чистих виробництв;

- сприяти включенню ідей, засад, принципів впровадження екологічно чистих виробництв в навчальні програми та спеціальні курси на всіх рівнях освіти з метою виховання професійно конкурентних, високоосвічених та гармонійно розвинутих випускників;

- розширити тематику науково-прикладних досліджень з проблем впровадження і розвитку екологічно чистих виробництв;

- обговорити основні положення впровадження та розвитку екологічно чистих виробництв, накреслити шляхи їх практичної реалізації на науково-практичних форумах, семінарах, конференціях;

- передбачити інтеграцію питань впровадження і розвитку екологічно чистих виробництв у навчальні програми, курси.

Реалізація положень Національної концепції чистих виробництв і екологічних технологій в Україні на період до 2020 р. сприятиме створенню передумов для узгодження державної політики щодо реструктуризації, модернізації і розвитку індустріально-промислового і АПК секторів та у сферах надання послуг із державною політикою з охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; подоланню внутрішньогалузевих та міжгалузевих протиріч між екологічними вимогами до виробництв і необхідністю дотримання їх достатньої рентабельності; підвищенню рівня екологічної безпеки технологій, що використовуються в промисловості, енергетиці, сільському господарстві та транспорті; формуванню та запровадженню механізмів розв'язання існуючих проблем на ринкових засадах економіки і, таким чином, сприятиме поліпшенню якості життєвих умов громадян в нашій державі.

При цьому економічна стабільність за жодних умов не повинна досягатися за рахунок екологічної безпеки. Власне, без останньої нині не можлива і сама економічна стабільність, адже за відсутності екологічно збалансованих природокористування й виробництва існує постійна загроза надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, що можуть знищити земну цивілізацію взагалі.

Учасники VIII Пленуму Співки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції схвалюють викладені вище Рекомендації та висловлюють сподівання, що відображена в них колективна думка вчених-економістів і практиків буде врахована центральними та місцевими органами виконавчої влади, а також представницькими органами у практичній роботі та законотворчій діяльності.

Оргкомітет конференції
вересень 2013 р.
Проект

Національна академія наук України
Академія економічних наук України
Спілка економістів України
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень

НАЦІОНАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Вступ

Національна концепція впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва (далі – Концепція) визначає принципи, завдання, механізми формування державної політики екологізації економіки України та реалізації одного з найважливіших її напрямків – впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в промисловому, аграрно-промисловому, транспортному, енергетичному та інших секторах економіки, а також у сфері надання послуг – з метою поліпшення стану довкілля, збереження природних ресурсів, підвищення конкурентоспроможності за умови переходу України до стратегії сталого розвитку.

Впровадження Концепції є реальним втіленням державою України своїх конституційних зобов'язань перед громадянами, а саме статті 16 Конституції України: *«Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави»*.

Основні положення Концепції відповідають Конвенції ООН з навколишнього середовища та розвитку (1992 р.), «Декларації тисячоліття», яка прийнята на саміті (2000 р.), документам Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоханнесбурзі (2002 р.), підсумковому документу «Майбутнє, якого ми хочемо» світового саміту «Ріо+20» у 2012 р., стратегічним цілям і завданням економічної інтеграції України у міжнародний економічний простір.

РОЗДІЛ I.

Передумови впровадження екологічно чистого виробництва в Україні

Стратегічні інтереси держави полягають у забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку, який базується на раціональному використанні, охороні та відновленні природного ресурсного потенціалу і збереженні здорового довкілля. Це зумовлює необхідність узгодження національної політики в сфері реструктуризації, модернізації і розвитку індустріальних секторів економіки, а також сфери надання послуг із політикою з питань охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, збереження здоров'я населення, формування та запровадження механізмів розв'язання цих проблем на ринкових засадах економіки.

Технологічна відсталість, велика енергоємність і матеріаломісткість української економіки, низький рівень переробки сировини, фізична зношеність виробничих потужностей на багатьох підприємствах України формують умови, коли:

- відбувається надмірне забруднення навколишнього природного середовища, що негативно впливає на стан здоров'я людини, природно-ресурсний потенціал країни;

● підприємства не можуть забезпечити конкурентоспроможний рівень продукції через її надмірно високу собівартість.

Занадто повільно проходить переорієнтація виробничого потенціалу на інноваційні технології, нові природозахисні методи управління виробництвом.

Корпоративна культура виробництва та споживання в Україні зумовлює утворення відходів у обсязі майже 90 відсотків від первинно використаних ресурсів.

За різними показниками, на території України щорічно утворюється від 700 до 800 млн. тонн відходів. Загальний обсяг накопичених на території України відходів перевищує 30 млрд. тонн, у тому числі шкідливих (токсичних) – 2,9 млрд. тонн. Основним джерелом утворення промислових відходів є виробнича діяльність підприємств гірничодобувної, хімічної, металургійної промисловості, нафтопереробної галузі, паливно-енергетичного комплексу, промисловості будівельних матеріалів. В окремих регіонах і містах України, де зосереджено значна кількість таких виробництв, граничні рівні забруднення довкілля перевищують допустимі норми в рази.

За ступенем небезпечності для здоров'я людини забруднення атмосферного повітря є головним негативним чинником. В Україні практично немає жодного промислового об'єкта, внаслідок виробничої діяльності якого, концентрація основних забруднювальних речовин не перевищувала б гранично допустимих показників. На сьогодні функціонує близько 10 тис. об'єктів потенційно підвищеної екологічної та техногенної небезпеки. Тільки 15,3 відсотка жителів міст проживають в умовах малого забруднення повітря, 52,8 відсотків – помірного, 24,3 відсотка – сильного і 7,6 відсотків – у край сильного забруднення.

Майже всі річкові басейни України забруднені або дуже забруднені. Якісний стан підземних вод унаслідок господарської діяльності також постійно погіршується. Екологічно найбільш незадовільний якісний стан підземних вод у Донецькому та Криворізькому регіонах. Водосховища на Дніпрі стали акумуляторами забруднювальних речовин.

Тому, значна частина населення України використовує для життєвих потреб недоброякісну воду, що загрожує здоров'ю нації. Близько 60 відсотків населення споживає воду з Дніпра, 15 відсотків – з інших поверхневих джерел і 25 відсотків використовує підземні джерела водозабезпечення.

Основними чинниками забруднення ґрунтів є важкі метали та залишки пестицидів. Забруднення ґрунтів важкими металами зумовлене насамперед виробничою діяльністю підприємств паливно-енергетичної галузі.

Перед економікою України стоїть завдання глибокої реструктуризації та оновлення промислового комплексу з метою створення умов для його прискореного технологічного оновлення, забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції з одночасним зменшенням рівня негативного впливу на довкілля. Економічна політика на сучасному етапі може бути ефективною лише за умови врахування питань збереження довкілля в процесах прийняття рішень у різних галузях економіки.

Реалізація стратегії індустріального розвитку національної економіки на інноваційних принципах, її модернізація та оновлення вимагатиме тривалого часу і значних обсягів інвестицій. Тому, перехідний період трансформації економіки на ринкові засади, пов'язаний з широким оновленням парку технологій, вимагатиме пошуку стратегій, які забезпечували б мінімізацію фінансових витрат підприємств для забезпечення ринку

конкурентоспроможною продукцією та послугами, а також істотного зменшення негативного впливу на довкілля.

Одним із підходів, який довів свою ефективність у багатьох країнах (як у розвинутих, так і тих, що розвиваються) є впровадження концепції екологічно чистого виробництва в промисловому та аграрному секторах економіки, а також у сфері надання послуг. З цією метою в багатьох країнах реалізуються відповідні цільові еколого-економічні програми.

Україні життєво необхідна стратегія впровадження екологічно чистого виробництва, яка повинна визначити шляхи комплексного вирішення екологічних та економічних проблем, забезпечити передумови створення дієвої системи сприяння впровадженню суб'єктами господарювання стратегії та методів такого виробництва.

Незважаючи на одночасний екологічний та економічний ефект і позитивний досвід реалізації ідеї екологічно чистого виробництва в розвинутих країнах світу, стратегія його впровадження в Україні залежить від розв'язання таких проблем:

- подолання супротиву впровадженню нових ідей та підходів з боку менеджерів і персоналу підприємств та органів управління, які не навчені і не зацікавлені в інноваціях;
- посилення контролю та забезпечення безумовного виконання прийнятих законів України щодо екологічної експертизи та екологічного аудиту;
- подолання технічних обмежень і забезпечення доступу до інформації щодо новітніх технологій, систем менеджменту, регламентів, стандартів і відповідних баз даних;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення з питань стимулювання зменшення забруднення довкілля;

- розробка та введення в дію економічного механізму заохочування виробників щодо впровадження екологічно чистого виробництва;

- забезпечення необхідними знаннями та практикою застосування технологій і методів екологічно чистого виробництва у інженерів, консультантів, менеджерів та керівників підприємств; введення відповідних курсів дисциплін у навчальні програми ВУЗів.

РОЗДІЛ II.

Основні засади Концепції

2.1 Базовий принцип упереджувального підходу до розв'язання екологічних проблем

В умовах перехідного періоду до ринкової економіки визначальним є пошук конструктивних і реалістичних стратегій розв'язання екологічних проблем та підвищення ефективності виробництва.

Для практичного розв'язання екологічних проблем перспективним є впровадження в економіці «упереджувального підходу».

Базовий принцип упереджувального підходу полягає у впровадженні екологічного удосконалення з одночасним отриманням економічного прибутку, а не в інвестуванні додаткових коштів у технології з уловлювання забруднювальних речовин і поводження з відходами. При застосуванні принципу упереджувального підходу навіть незначні інвестиції забезпечують значну економію.

Упереджувальний підхід вимагає, як правило, зміни корпоративної культури підприємства і включає в себе оптимізацію виробничих процесів, впровадження енергозберігаючих технологій, використання екологічно

чистішої сировини, зменшення обсягів утворення і використання токсичних та небезпечних речовин, впровадження маловідходних та безвідходних технологій.

2.2. Методологічні засади реалізації стратегії впровадження екологічно чистого виробництва в Україні

Стратегія впровадження екологічно чистого виробництва (далі – Стратегія) базується на основі упереджувального підходу.

Стратегія передбачає системний підхід до розв'язання проблем охорони довкілля на всіх фазах виробництва та реалізації продукції з метою упередження та/або мінімізації як найближчих, так і віддалених ризиків для здоров'я людини й довкілля.

Стратегія є однією з найоптимальніших в умовах ринкової економіки, оскільки забезпечує подвійний вигравш: з одного боку, відбувається покращення стану довкілля за рахунок удосконалення технологій підвищення якості продукції, з іншого – зменшення рівня забруднення.

Таким чином, впровадження та розвиток екологічно чистого виробництва сприяє формуванню ефективних економічних засад розв'язання екологічних проблем, насамперед у промисловому, паливно-енергетичному, агропромисловому, транспортному, житлово-комунальному галузях економіки, інфраструктурних секторах надання послуг у виробничій та соціальній сферах.

Мінімізація обсягів забруднення та утворення відходів у процесі виробництва досягатиметься шляхом внесення якісних змін до продукції і безпосередньо до виробничого процесу. Зміни у виробничому процесі, крім заміни

сировини та технології, передбачають також поліпшення практики управління.

Стратегія передбачає впровадження не лише технічних заходів, але й удосконалення адміністративних, організаційних, інформаційних та інституційних форм управління, зокрема, перегляд та удосконалення структурних рішень з питань організації управління, уточнення сфер відповідальності та посадових інструкцій.

Це забезпечується насамперед шляхом використання таких сучасних інструментів управління, як загальний менеджмент якості та охорони навколишнього природного середовища (TQM/EMS), сертифікація систем менеджменту ризиками в критичних контрольних точках (НАССР), менеджменту громадської відповідальності (SA 8000), менеджменту охорони здоров'я та безпечності (OHSAS 18001) та інших. Це сприятиме узгодженню нових удосконалених технологічних (виробничих) рішень з системами управління процесом виробництва та процедурами забезпечення його економічної ефективності з метою зменшення впливу на довкілля.

2.3. Завдання, принципи та національні пріоритети впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва

Основне завдання розвитку екологічно чистого виробництва – послідовне формування та реалізація стратегії його впровадження у виробничих процесах виготовлення продукції і послугах з метою забезпечення раціонального та бережливого використання природних ресурсів і зниження ризиків для здоров'я людей та навколишнього природного середовища.

При впровадженні екологічно чистого виробництва у промисловості, сільському господарстві та у сфері надання послуг суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані дотримуватися принципу інтегрального упередження утворення забруднювальних речовин у джерелах їх виникнення і системного впровадження комплексних технічних, технологічних, організаційних, економічних, управлінських, правових та інших заходів з метою виготовлення необхідних обсягів продукції встановленої якості при мінімальних витратах матеріальних ресурсів і мініимальному негативному впливові на довкілля.

Таким чином, чисте виробництво характеризується такими загальними засадами:

- екологічні параметри інтегруються в базових показниках продукції, технологій та послуг;

- розв'язання екологічних проблем здійснюється з урахуванням життєвого циклу продукції й усіх параметрів, що входять до системи, внаслідок чого упереджується перенесення цих проблем із одного середовища в інше.

- забезпечується оптимізація виробництва з метою зменшення обсягів споживання сировини, матеріалів та енергоносіїв, рециркуляції та повнішого використання матеріалів;

- здійснюється зменшення обсягів утворення відходів, їх переробка та використання;

- використання відходів одного виробництва у якості сировини для іншого.

До принципів екологічно чистого виробництва відносяться:

у виробництві:

- раціональне використання сировини, матеріалів та енергоносіїв;

- мінімізація використання або вилучення токсичних матеріалів і зменшення обсягів усіх видів викидів і скидів та утворення відходів на рівні джерела їх виникнення шляхом зміни сировини й технологій;

- поліпшення практики управління, адміністрування, впровадження економічних та інформаційних заходів.

у життєвому циклі продукції:

- зменшення негативного впливу виготовленої продукції на умови життєдіяльності людини, а також на довкілля впродовж усього її життєвого циклу (від проектування до використання та утилізації або захоронення її відходів) шляхом змін у самій продукції та поводженні з нею задля зменшення кількості відходів, що утворюються в результаті її продукування, використання та ліквідації.

у наданні послуг:

- інтеграція екологічних аспектів при розробці та наданні послуг.

Національними пріоритетами України в сфері розвитку екологічно чистого виробництва є:

- забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку на основі раціонального використання, охорони та відновлення природно-ресурсного потенціалу;

- досягнення показників ресурсо- та енергоемності, які забезпечили б необхідний рівень незалежності держави;

- перехід на замінники традиційної сировини;

- впровадження відновлювальних енергоресурсів та нових видів палива;

- активний перехід до господарювання на основі принципу максимальної продуктивності ресурсів.

Національні пріоритети розвитку екологічно чистого виробництва реалізуються шляхом:

- поширення інформації про принципи (засади) екологічно чистого виробництва;

- розробки та реалізації сукупності економічних та екологічних чинників розвитку виробництва;
- удосконалення механізму інтеграції екологічних чинників у стратегію економічного розвитку;
- перегляду екологічних нормативів забруднення та спеціального використання природних ресурсів, а також нормативів їх економічного регулювання з метою поступового наближення до стандартів ЄС;
- створення системи збалансованого управління розвитком виробництва, що стимулює охорону довкілля та забезпечує бережливе використання природних ресурсів.

РОЗДІЛ III.

Засоби впровадження екологічно чистого виробництва

3.1. Організаційно-економічний механізм

Організаційно-економічний механізм переходу до впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва вимагає:

- державного регулювання процесу впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва, раціонального використання можливостей економіки держави, особливо її фінансових ресурсів, виробничого, науково-технічного та інтелектуального потенціалу;
- визначення суспільних пріоритетів виходячи з конкретної ситуації, в якій здійснюватиметься процес переходу до впровадження й розвитку екологічно чистого виробництва та включення їх до прогнозів і програм соціально-економічного розвитку;
- поєднання державного впливу з ринковими формами управління, стимулювання якісних змін шляхом пріоритетного фінансування, кредитування, матеріально-

технічного, валютного, інформаційного забезпечення пріоритетів впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва;

- запровадження спеціального економіко-екологічного моніторингу процесу переходу до екологічно чистого виробництва, головними завданнями якого є збирання, вивчення і підготовка інформації для проведення аналізу показників, що визначають рівень впровадження цього виробництва, його вплив на стан природних ресурсів, довкілля і загалом економіки держави, її регіонів, індивідуальних суб'єктів господарювання та населення, та для прийняття обґрунтованих й об'єктивних управлінських рішень.

3.2. Державне управління, регулювання та підтримка впровадження екологічно чистого виробництва

Державне управління у галузі впровадження екологічно чистого виробництва передбачає:

- розробку та прийняття загальнодержавних, галузевих і місцевих програм;
- розробку та прийняття органами виконавчої влади в межах їхньої компетенції нормативно-правових актів, державних норм, стандартів у цій галузі;
- координацію та узгодження галузевих і місцевих програм;
- здійснення належного контролю за додержанням законодавства та за виконанням загальнодержавних програм у цій галузі.

Державне регулювання в галузі впровадження екологічно чистого виробництва здійснюється шляхом:

- реалізації загальнодержавних, галузевих і місцевих програм впровадження чистого виробництва;

- запровадження норм, правил і стандартів регулювання екологічної безпеки виробництва та надання послуг;

- нагляду та контролю за здійсненням виробничої діяльності за додержанням вимог екологічної безпеки та міжнародних стандартів;

- створення та забезпечення пільгових умов реалізації галузевих і регіональних програм розвитку екологічно чистого виробництва.

Держава забезпечує розвиток екологічно чистих виробництв на основі:

- інтеграції стратегії впровадження екологічно чистого виробництва у програми економічного та соціального розвитку країни, а також з охорони довкілля;

- інтеграції концепції у програми структурної перебудови підприємств;

- інтеграції концепції в інвестиційні програми;

- створення умов для доступу суб'єктів господарської діяльності до зовнішніх і внутрішніх інвестицій;

- розробки та впровадження стимулів для підприємств, які займаються впровадженням чистих технологій, зокрема, податкове стимулювання зменшення рівня забруднення довкілля, а також пільгове оподаткування їх на початкових стадіях освоєння ними нових технологій та організації випуску нової продукції;

- об'єднання наявної системи надання технічної допомоги Україні з боку розвинутих країн із впровадженням екологічно чистого виробництва для отримання ефекту від реалізації демонстраційних проектів і подальшого розвитку стратегії на основі принципу самоокупності;

- встановлення державного партнерства з малим та середнім бізнесом;
- зосередження зусиль на результативності програм з впровадження чистого виробництва, зокрема зменшення обсягів утворення відходів, а також зниження енергоємності та матеріалоємності продукції;
- стимулювання інтеграції програм чистих виробництв з програмами енергоефективності;
- організації відповідно до закону експертизи міжнародних проектів і технологій екологічно чистого виробництва, які пропонуються до впровадження в Україні.

3.3. Обов'язки суб'єктів господарської діяльності

Для впровадження екологічно чистого виробництва всі суб'єкти господарської діяльності зобов'язані:

- впроваджувати системи менеджменту якості та охорони навколишнього природного середовища;
- опанувати стратегію екологічно чистого виробництва як системний підхід, що вимагає постійного удосконалення технологічної та екологічної діяльності з метою зменшення обсягів утворення виробничих відходів;
- опанувати та удосконалити методологію реалізації проектів впровадження екологічно чистого виробництва, включаючи планування та впровадження необхідних організаційних заходів, створення системи екологічного менеджменту в підрозділах (цехах, виробничих ділянках), де впроваджуються чисті технології;
- розробляти програми впровадження чистого виробництва;
- розвивати методи економіко-екологічного моніторингу результативності демонстраційних проектів впровадження чистого виробництва;

- сприяти мобілізації фінансових ресурсів для впровадження чистого виробництва.

3.4. Інституційні засади розвитку екологічно чистого виробництва

Необхідною умовою розвитку екологічно чистого виробництва в Україні є створення умов і можливостей для опанування та розвитку науково-методичних засад його впровадження, поширення досвіду та використання позитивної практики.

Питання впровадження стратегії екологічно чистого виробництва, розробка державної політики щодо цієї стратегії, вирішення питань податкового, кредитного та страхового стимулювання інноваційних програм і проєктів мають бути покладені на спеціально створений центральний орган виконавчої влади у сфері впровадження екологічно чистого виробництва.

З метою інтеграції програмних завдань із впровадження чистого виробництва в плани дій Уряду, у плани економічного та соціального розвитку, забезпечення економічного, пільгового та іншого стимулювання, поширення світового досвіду утворюється Національна рада з питань впровадження екологічно чистого виробництва в Україні.

Спеціальним рішенням Кабінету Міністрів України відповідальність за впровадження державної політики екологічно чистого виробництва покладається на керівників міністерств та відомств, які відповідають за впровадження чистого виробництва у відповідних галузях економіки.

Як робочий орган Національної ради з питань впровадження чистого виробництва в Україні створюється

Національне агентство України з питань розвитку екологічно чистого виробництва, на яке покладається:

- державне регулювання у сфері екологізації виробництва, впровадження природозахисних стратегій, зокрема, чистого виробництва та трансферу природозахисних чистих технологій;

- забезпечення розробки та удосконалення законодавчої бази у відповідній галузі;

- розробка проектів Національної стратегії та Національної програми розвитку чистого виробництва, участь у розробці регіональних і галузевих програм;

- узагальнення міжнародного досвіду та практики впровадження екологічно чистого виробництва;

- координація діяльності та розвиток Національної мережі екологічно чистого виробництва та її участі у діяльності міжнародної мережі екологічно чистого виробництва ЮНІДО/ЮНЕП;

- участь у розробці нормативно-правової бази щодо регулювання в сфері екологізації виробництва та природозахисних технологій;

- розробка пріоритетних напрямків і розвиток вітчизняного науково-методологічного потенціалу впровадження чистого виробництва;

- розробка проектів нормативно-методичних документів з впровадження чистого виробництва та інших підходів щодо екологізації виробництва та надання послуг;

- розробка та супровід проектів міжнародного співробітництва в сфері впровадження чистих технологій у різних галузях економіки України;

- реалізація (участь у реалізації програмних положень) Рамкової угоди «Уряд України – ЮНІДО» в частині, що стосується питань впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні, та розробка пропозицій

щодо наступних програм міжнародного співробітництва у цьому напрямку;

- координація міжнародної технічної допомоги у сфері екологізації виробництва та трансферу новітніх природозахисних технологій;

- координація наукової діяльності в галузі впровадження чистого виробництва;

- підготовка моніторингових звітів Уряду щодо результатів впровадження екологічно чистого виробництва;

- обґрунтування державних управлінських рішень з питань еколого-соціальної економіки, екологізації виробництва та впровадження чистих технологій;

- опрацювання пропозицій щодо системи підготовки й перепідготовки експертів, менеджерів і консультантів з проблем чистого виробництва.

На регіональному рівні створюється мережа відділень Національного агентства України з питань розвитку екологічно чистого виробництва та трансферу технологій, на які покладається:

- поширення інформації з методології та організаційних принципів впровадження екологічно чистого виробництва та природозахисних технологій;

- підготовка, перепідготовка експертів і менеджерів з екологічно чистого виробництва, а також з систем управління якістю та охороною навколишнього природного середовища;

- проведення тренінгів, навчання та атестація фахівців різних рівнів з питань екологічного менеджменту;

- проведення екологічної експертизи та екологічного аудиту з метою формування планів заходів впровадження екологічно чистого виробництва на підприємствах регіону;

- консультативна допомога у плануванні та реалізації програм екологічно чистого виробництва на підприємствах регіону;

- розробка програм впровадження екологічно чистого виробництва на замовлення підприємств регіону;
- сприяння залученню інвестицій в програми впровадження екологічно чистого виробництва;
- здійснення спільних міжнародних демонстраційних та пілотних проектів з впровадження екологічно чистого виробництва;
- поширення інформації щодо передового досвіду впровадження екологічно чистого виробництва.

3.5. Законодавче забезпечення

Україна на шляху прийняття, впровадження і здійснення стратегії чистого виробництва на основі міжнародного досвіду та за підтримки ООН здійснює такі дії:

- приймає Державну цільову програму екологізації і впровадження чистого виробництва, методологічні засади якої базуються на положеннях цієї Концепції;
- приєднується до Міжнародної Декларації Чистого Виробництва;
- укладає угоду з ЮНІДО та ЮНЕП про співробітництво у цій сфері.

Верховна Рада України здійснює парламентський контроль за законодавчим забезпеченням впровадження стратегії екологічно чистого виробництва, періодично проводить парламентські слухання на цю тему.

3.6. Освітнє забезпечення

Формування і реалізація дієвої та ефективної політики впровадження й розвитку екологічно чистого виробництва має ґрунтуватися на підготовці кадрів з високим рівнем загальноосвітніх і професійних економічних та екологічних

знань, екологічної свідомості та культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин між суспільством і природою, процесів його життєдіяльності і стану довкілля.

Еколого-економічна освіта як цілісне системне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури та екологічного мислення громадян, екологізацію навчальних дисциплін і програм підготовки фахівців, а також на професійну екологічну підготовку та перепідготовку кадрів, які мають бути залучені до вирішення стратегічних, тактичних і поточних завдань впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва.

Головними завданнями освітнього забезпечення переходу до екологічно чистого виробництва мають бути:

- розробка й постійне вдосконалення Державних стандартів професійної екологічної та економічної освіти та переробка діючих стандартів усіх рівнів і напрямів підготовки та виховання з урахуванням вимог щодо формування екологічної культури та чистого виробництва;

- підготовка, підвищення кваліфікації й перепідготовка викладачів економічних і екологічних дисциплін із врахуванням нових підходів, організація екологічних семінарів і курсів, створення центрів перепідготовки тощо;

- розробка й видання якісної навчальної літератури з екологічної економіки (підручників, посібників, довідників, словників, методичних розробок) для шкіл, ПТУ, коледжів, технікумів і вищих навчальних закладів, розробка й видання екологічної літератури для дітей дошкільного віку;

- розробка еколого-економічних радіо- і телепрограм, підготовка й організація систематичних показів по телебаченню навчальних, наукових і науково-популярних фільмів;

- залучення громадських екологічних організацій, просвітницьких товариств до поширення екологічних знань, елементів екологічної культури, засад чистого виробництва серед широких верств населення;

- започаткування широкої програми підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівного складу підприємств, організацій, установ, підприємців, які мають право і можливість приймати екологічно значущі рішення у сфері чистого виробництва.

3.7. Міжнародне співробітництво

Розвиток екологічно чистого виробництва в Україні може бути успішним за умов налагодження широкого міжнародного співробітництва, яке передбачає:

- можливість доступу до міжнародного досвіду впровадження чистого виробництва;

- широке співробітництво з національними та міжнародними інститутами та центрами, які працюють у сфері поширення засад чистого виробництва у світі;

- приєднання України до Міжнародної мережі національних центрів екологічно чистого виробництва ЮНІДО/ЮНЕП;

- участь у міжнародних програмах і проектах з екологічно чистого виробництва;

- міжнародне співробітництво у розв'язанні інноваційних проблем національної промисловості;

- поступове наближення до міжнародних стандартів, норм і вимог, що регламентують використання природних ресурсів;

- залучення в Україну інвестицій для розв'язання еколого-економічних проблем, зокрема проблем чистого виробництва;

- здійснення пілотних та демонстраційних проектів з метою демонстрації реальної економічної та екологічної ефективності впровадження екологічно чистого виробництва;
- отримання досвіду у впровадженні стратегії чистого виробництва українськими спеціалістами в рамках участі у відповідних міжнародних програмах;
- укладання двосторонніх угод і договорів щодо впровадження та розвитку в Україні екологічно чистого виробництва та трансферу природозахисних технологій;
- розвиток національних і міжнародних кластерів альтернативної енергетики, біотехнологій, переробки відходів, екологічно чистого виробництва.

РОЗДІЛ IV.

Прикінцеві положення

4.1. Етапи реалізації Концепції

Реалізацію Стратегії впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва передбачається здійснювати в три етапи.

На першому етапі (2–3 роки) передбачено створити сприятливі умови суб'єктам підприємницької діяльності для стимулювання їхньої ефективної участі у розв'язанні проблеми розвитку чистого виробництва, підготувати нормативно-правову та технологічну базу, а також реалізувати ряд демонстраційних проектів як прикладів сучасного підходу та реальних кроків до вирішення проблеми. У результаті першого етапу має бути розроблено та затверджено Урядом план дій щодо стратегії впровадження екологічно чистого виробництва у міжгалузевій та у різних секторах виробництва й сфері

надання послуг та створені інституційні структури для організації впровадження екологічно чистого виробництва.

На другому етапі (5–6 років) мають бути забезпечені:

- тиражування найбільш екологічно ефективних технологій впровадження екологічно чистого виробництва;
- розробка та законодавче закріплення економічного механізму заохочування виробників щодо впровадження чистого виробництва;
- організація підготовки та перепідготовки спеціалістів у сфері впровадження екологічно чистого виробництва;
- включення курсів з впровадження чистого виробництва у вищих і середніх навчальних закладах.

Для розширення підготовки фахівців з цього напрямку у вищих закладах освіти, зокрема, у технічних університетах слід вирішити питання:

- встановлення спеціальностей «Промислова екологія», «Інженерна екологія» і «Екологічна (техногенна) безпека» та викладання курсів «Екологічна економіка» і «Чисте виробництво»;
- організації підготовки та перепідготовки викладачів та фахівців вищої кваліфікації із зазначених спеціальностей;
- підготовки та видання перекладних або вітчизняних (з урахуванням міжнародного досвіду) підручників і посібників із проблематики чистого виробництва.

На третьому етапі передбачається забезпечити широке впровадження інструментів і механізмів реалізації чистого виробництва.

4.2. Очікувані соціально-економічні та екологічні наслідки реалізації Концепції

Реалізація запропонованих концептуальних засад впровадження чистого виробництва сприятиме створенню

передумов для узгодження національної політики у сфері реструктуризації, модернізації і розвитку індустріальних секторів національної економіки та у сфері надання послуг із політикою охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та поліпшення якості життєвих умов населення з метою поступового переходу нашої держави до сталого розвитку.

